

---

alternatif politika

Cilt 14, Sayı 1, Şubat 2022

MAKALELER

Karanlık Zamanlarda Arendt Okumak: Avrupa Birliği, Göç Sorunu ve Geri İtmeler
C. Akça ATAÇ & Şebnem Açelya BAŞTAN

Türkiye'nin Sınır ve Göç Yönetimi: Dinamik ve İlişkisel Bir Alanın Tarihsel Dönüşümü
Çağla LÜLECİ-SULA

“Değersizleşme” ve “Sermayenin Organik Bileşimi” Kavramları Üzerinden Erken Dönem
Poulantzas'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi
Turgay KAHVECİ

Terörizm Araştırmalarında Devlet Merkezliliğin Bir Sonucu Olarak Devlet Terörizmine
Yönelik Sessizlikler
Ömer ÇONA

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i Güvenikleştirme Üçgeni: Söylemler, Görseller, Eylemler
Onur ŞEN & Cansu AÇIKGÖZ

Questioning Multilateralism: Conceptual Re-Evaluation and the Decline in the Western
Multilateral Order
Tamer KAŞIKÇI

---

*alternatif
politika*

Cilt 14, Sayı 1, Şubat 2022

---

*alternative
politics*

Volume 14, Issue 1, February 2022

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editör:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Yardımcı Editörler:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Marie Vogel (École Normale Supérieure de Lyon)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr.Öğr.Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Üniv.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Maria T. Grasso (The University of Sheffield)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

---

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi:
alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).

---

alternatif politika

Cilt 14, Sayı 1, Şubat 2022

MAKALELER

Karanlık Zamanlarda Arendt Okumak: Avrupa Birliği, Göç Sorunu ve Geri İtmeler, C. Akça ATAÇ & Şebnem Açelya BAŞTAN, 1-31.

Türkiye'nin Sınır ve Göç Yönetimi: Dinamik ve İlişkisel Bir Alanın Tarihsel Dönüşümü, Çağla LÜLECİ-SULA, 32-65.

“Değersizleşme” ve “Sermayenin Organik Bileşimi” Kavramları Üzerinden Erken Dönem Poulantzas'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi, Turgay KAHVECİ, 66-105.

Terörizm Araştırmalarında Devlet Merkezliliğın Bir Sonucu Olarak Devlet Terörizmine Yönelik Sessizlikler, Ömer ÇONA, 106-141.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i Güvenlikleştirme Üçgeni: Söylemler, Görseller, Eylemler, Onur ŞEN & Cansu AÇIKGÖZ, 142-175.

Questioning Multilateralism: Conceptual Re-Evaluation and the Decline in the Western Multilateral Order, Tamer KAŞIKÇI, 176-200.

---

alternatif politika

Volume 14, Issue 1, February 2022

ARTICLES

Reading Arendt in Dark Times: EU, the Migration Problem and the Pushbacks, C. Akça ATAÇ & Şebnem Açelya BAŞTAN, 1-31.

Border and Migration Management of Turkey: The Historical Evolution of a Dynamic and Relational Field, Çağla LÜLEÇİ-SULA, 32-65.

Criticism of the Class Analysis of Early Poulantzas on the Concepts of “Devaluation” and “Organic Composition of Capital”, Turgay KAHVECİ, 66-105.

Silence Against State Terrorism as a Result of State Centrism in Terrorism Research, Ömer ÇONA, 106-141.

Turkey’s Securitization Triangle in Eastern Mediterranean: Discourses, Images, Actions, Onur ŞEN & Cansu AÇIKGÖZ, 142-175.

Questioning Multilateralism: Conceptual Re-Evaluation and the Decline in the Western Multilateral Order, Tamer KAŞIKÇI, 176-200.

**KARANLIK ZAMANLARDA ARENDT OKUMAK:
AVRUPA BİRLİĞİ, GÖÇ SORUNU VE GERİ İTMELER***

**READING ARENDT IN DARK TIMES: EU, THE
MIGRATION PROBLEM AND THE PUSHBACKS**

C. Akça ATAÇ* & Şebnem Açelya BAŞTAN**

ÖZ

Hannah Arendt, siyasal alanda sıkışmış ve kendini çağının acı veren hakikatlerini anlamaya adanmış bireye yıllar ötesinden seslenmeye devam ediyor. Arendt'in tanımladığı karanlık zamanların tarihte sanıldığı kadar ender ve olağanüstü anlar olmadığını bilmek ve kamusal alan karardığında bunu fark etmek, insanlığın bütüncül ve iyi bir hayat yaşamasının ön koşuludur. Arap Ayaklanmalarından beri süregiden ve küresel bir boyut kazanan göç ve sığınmacı krizi, böyle anlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada özellikle son 10 yılda katlanarak büyüyen Suriye kaynaklı göç krizinin, Arendt'in karanlık zamanlar ve devletsizleşme kavramları üzerinden açıklanması amaçlanmaktadır. Bunu yaparken devletsizleşmenin insan kapasitesi üzerinde yarattığı olumsuz ve yoksun bırakıcı etkinin nasıl Arendt'in karanlık zamanlar tanımının kapsamına girdiği tartışılacaktır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin (AB) göç politikası uygulamalarında, başta geri itmeler olmak üzere, kendi değer

* Bu çalışmanın kuramsal bölümü, Şebnem Açelya Baştan'ın Doç. Dr. C. Akça ATAÇ danışmanlığında yazdığı "Karanlık Zamanlarda Arendt Okumak" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., Çankaya Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, cakca@cankaya.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3871-8830>

** Yüksek Lisans öğrencisi, Çankaya Üniv., sebnemacelyabastan@cankaya.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4715-503X>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 03.08.2021

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 22.11.2021

ve normlarına ters düşen tutumları Arendtçi siyaset felsefesi açısından incelenirken üzerindeki Arendt etkisi bilinen ve göç meselesi hakkında da yazmış olan sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman'ın görüşleri de bu çerçevede ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hannah Arendt, Zygmunt Bauman, Karanlık Zamanlar, Devletsizleşme, AB Göç Krizi.

ABSTRACT

Hannah Arendt continues to appeal to individuals who feel trapped in the public sphere and devote themselves to understanding the painful political realities of their lifetimes. Knowing what Arendt describes as dark times, unlike the general impression, is neither rare nor extraordinary and recognizing the moment when the public sphere goes dark are prerequisites of an integrated and wholesome good life. The migration and asylum-seeking crisis that has been going on since the Arab Uprisings and now has gained a global dimension comes to the fore as one of the indicators of dark times. This study seeks to explain the Syria-originated migration crisis of the past decade in terms of Arendt's notions of dark times and statelessness. In doing that it aims to elaborate on the negative and depriving impact of statelessness on human capacity as well as on its potential to create darkness in the public sphere. Also, while discussing from a Arendtian perspective how the European Union's (EU) migration policies and the pushbacks have resulted in practices in contradiction with European norms and values, specific reference to the sociologist and philosopher Zygmunt Bauman is made as Arendt's influence on him is well-known.

Keywords: Hannah Arendt, Zygmunt Bauman, Dark Times, Statelessness, EU Migration Crisis.

GİRİŞ

Hannah Arendt, siyasal alanda sıkışmış ve kendini çağının acı veren hakikatlerini anlamaya adanmış bireye yıllar ötesinden seslenmeye devam ediyor. İnsanın varoluşunun devlet tarafından sınava tutulduğu en zor konuları emsalsiz bir serinkanlılıkla ele aldığı eserleri nesiller boyu okundukça Arendt de adeta bir

“kamu filozofu avatarı”na bürünüyor (Adelman, 2016). Geçmiş ile geleceğin arasında, şimdiki zamanın sorunlarını doğru teşhis etmenin yollarını, sebep ve sonuçları tarihsellik içinde yerli yerine yerleştirmeyi, bunu yaparken geçmişten gelenle günümüze özgü olanın ayırıcısına varmayı hala ondan öğreniyoruz. Kamusal alanın ışığı azaldıkça, doğru bilgidен yoksun kararlar almak ya da eyleme geçmek zorunda kaldıkça karanlığı aydınlatmanın yollarını onun yazdıklarında arıyoruz. Karanlık zamanların tarihte sandığımız kadar ender ve olağanüstü anlar olmadığını, insanların biricik ama fani ömürlerini iyi ve tam yaşayabilmeleri için havanın karardığı anları fark etmeleri ve güç ilişkilerinin şeffaflaşmasıyla oluşacak aydınlığı talep etmeleri gereğini, 21. yüzyıl önümüzde açıldıkça gün be gün deneyimliyoruz.

Amerikan vatandaşlarının 1971 yılında Pentagon Belgeleri ve sonrasında 1973 yılında Watergate ile tanıştığı karanlık zamanlar olgusunun bilgisini Arendt, İkinci Dünya Savaşı sırasında totalitarizmin elindeki tutsaklığında edinmiş olduğu için, 70’li yıllardaki eserlerini yalan ve opak siyasetin ışiksiz bıraktığı yollarda el yordamıyla ilerlemeye çalışanların önünü aydınlatmak için yazmıştır. Daha sonra, 11 Eylül saldırılarında, 2008 ekonomik krizinde ya da Donald Trump’ın başkan seçilmesiyle, kamusal alan ne zaman kararsa ve hakikate ait bilgi akışı ne zaman dursa Arendt, hakikatle bağının kopmasını istemeyenlerin en çok başvurduğu kaynaklardan biri olmuştur. Arendt’in çağının güç siyasi meselelerinden kaçmadan, onları “klişelerle örtmeye” (Bernstein, 2018: 21) çalışmadan anlama ve anlatma çabası, gelecek nesillerin kendi anlama ve anlatma çabalarına ışık tutmaya devam ediyor. Günümüzdeki bu anlama ve anlatma çabalarından bir tanesi de hiç şüphesiz ki süregiden ve gititkçe büyüyen göç ve sığınmacı krizi ile ilgilidir.

21. yüzyılın ikinci 10 yılı biterken yeryüzünde evini ardında bırakarak yer değiştirmek zorunda kalan insan sayısı, 70,8 milyonu bulmuş durumda (World Bank, 2019). Büyük bir ülkenin toplam nüfusu kadar insan, sığınmacı, göçmen ya da mülteci sıfatıyla, doğduklarından başka coğrafyalarda kendilerine yeni ve güvenli bir çatı arıyor. Göç krizlerinin tarihte büyük devlet krizlerinin bir sonucu olarak çıktığı önkabulüyle günümüzdeki düzensiz kitlesel nüfus hareketliliğinin ulaştığı boyuta baktığımızda her şeyden önce bunun da devasa bir küresel devlet krizine işaret ettiğini düşünmeliyiz. Bu nedenle de Arendt’in özellikle devletin krizi ve devletsizleşme üzerine yazdıkları, bu olguyu, bu boyutuyla açıklamada bize yardımcı olacaktır. Ayrıca, 1943 yılında yazdığı “Biz Mülteciler” makalesinde kullandığı ifadeyle Arendt, ülkeden ülkeye sürülmenin öncülerinden olmuş ve bu birinci el deneyimlerini Aristoteles’in tarif ettiği

tarzda, pratik ve düşünceye dayalı bilgelikle çözümleyip hem kendi hem de gelmekte olan göçmen çağına evrensel siyaset kapasitesinde ışık tutmuştur.

Bu çalışma da özellikle son 10 yılda katlanarak büyüyen, henüz bir çözüme ulaşmaktan uzak gözüken Suriye kaynaklı göçmen krizini Arendt'in devletsizleşme kavramı üzerinden açıklamayı amaçlıyor. Bunu yaparken devletsizleşmenin insan kapasitesi üzerinde yarattığı olumsuz ve yoksun bırakıcı etkinin nasıl Arendt'in karanlık zamanlar tanımının kapsamına girdiğini de tartışacaktır. Göçmen krizinde Arendtçi siyaset felsefesi açısından esas olarak, Avrupa Birliği'nin (AB), geri itmeler gibi, değer ve normlarına ters düşen tutumuna odaklanılırken, üzerindeki Arendt etkisi bilinen ve göç meselesi hakkında da yazmış olan sosyolog filozof Zygmunt Bauman'ın görüşleri de bu çerçevede ele alınacaktır. İçerik, yasal uygunluk ve Avrupalılaştırma açılarından yaygın bir biçimde ele alınan AB göç politikası, göç sorunu hakkında öncülük yapmış Arendtçi siyaset felsefesi ve karanlık zamanlar kavramı aracılığı ile birkaç örnek haricinde (Gündoğdu, 2015; Horst ve Lysaker, 2021) değerlendirilmemiş olması günümüzde yaşadıklarımızın tarihsel perspektife yerleştirilmesinde bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makale, literatürde böyle bir eksikliği gidermek amacını gütmektedir.

Son yıllarda, günümüz küresel siyasetin Arendt'in tarif ettiği gibi bir karanlık zamanda mı şekillendiği sorusunun etkisiyle, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Hannah Arendt hakkında yapılan çalışma sayısında artış görülmüştür. Ancak, "Biz Mülteciler" başlıklı makalesi nedeniyle Arendt'in, göç çalışmalarında da olağan bir referans haline gelmesi ve araştırmacıların devletsizleşme kavramından daha yoğun bir şekilde faydalanması beklenirken henüz bu gerçekleşmemiştir. Nadir ve tekil referansların (Sönmez, 2015; Akkaya, 2019) yanı sıra Arendt'in "haklara sahip olma hakkı" üzerinden Suriyelilerin "çalışma hakkı"na bakılması (Efe, 2018), göç sorununda Arendtçi bir yaklaşımın incelendiği sonucunu henüz çıkarmamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma hem zamanın ruhuna uygun olarak gelişen literatüre katkı sağlamak hem de Arap Ayaklanmaları ile başlayan ve 2015 yılında yoğunlaşan mevcut sığınmacı krizini anlamaya yönelik Arendtçi bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Devletlerin 21. yüzyılda Arendt'in öngördüğü ve tanımladığı gibi bir kriz haline girmeleri, Arendt'in eserlerinin siyaset bilimciler tarafından yeniden, yoğun bir biçimde okunmaya başlanmasıyla sonuçlandı. Bugün, birey ile devlet arasındaki ilişkilerde cevap aranan pek çok sorunlu meseleyi yarım yüzyıl öncesinden ele almış olması Arendt'e kâhin bilge yakıştırmasının yapılmasını haklı çıkarmaktadır. Ancak, Arendt'in kendi felsefesinde ele aldığı olguları

tarihsellik çerçevesinde değerlendirirken dönemden döneme değişiklik gösteren unsurlarına dikkat edilmesine büyük önem verdiğini de unutmamak gerekir. Bu nedenle de Arendt'i tamamen reddetmek ya da benimsemek gibi toptancı bir bakış açısı yerine Arendt düşüncesine, ele alınan olgunun tamamını açıklayacak sihirli bir formül gibi değil de sayesinde devlet ile karşı karşıya gelen insan ve birey tanımlarını dönüştürdüğümüz yaratıcı bir zihinsel zemin olarak yaklaşmak daha doğru olacaktır. Böyle bir zemini bu çalışma için oluşturmak adına aşağıda ilk olarak Arendt'in karanlık zamanlar tanımı ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde "Karanlık zamanlarda mı yaşıyoruz" sorusuna yanıt aranırken takip eden bölümde de Arendt'in etkisiyle karanlık zamanlar ile devletin krizi kavramlarını geliştiren Bauman'ın görüşlerine yer verilecektir. Son olarak, Suriye kaynaklı göç krizi, AB'nin tutumu, AB-Türkiye arasındaki göçmen anlaşması ve sınırdaki geri itmeler, bu arka plan çerçevesinde Arendtçi bir bakış açısı ile değerlendirilecektir.

1. ARENDT'İN "KARANLIK ZAMANLAR" TANIMI

Hannah Arendt, iki dünya savaşı, atom bombaları ve kendisinin de kaçmak zorunda bırakıldığı Yahudi soykırımı gibi felaketleri 20. yüzyıl dünya tarihinin en karanlık zamanları olarak nitelendiren birçok görüşe rağmen, bu belirgin karanlık zamanların ötesine bakmayı başarmış ve yaşanan açlık, sefalet ve kıyımların temelinde yer alan esas karanlığa odaklanmıştır (Stivers, 2008: 3). Arendt'e göre bu karanlık, başlığını Brecht'in *Posterity* adlı şiirinden alan *Karanlık Zamanlarda İnsanlar* isimli çalışmasında da belirttiği üzere, kamusal alanın görünürlük sağlayan aydınlığı söndüğünde çöken bir karanlığa karşılık gelir (Özkazanç, 2017: 3). Kamusal alan, insanların konuşarak ve eyleyerek kendilerini gerçekleştirmelerine imkân veren ve kişilerin görünürlüklerini sağlayarak aralarındaki ilişkiye ışık tutan yegâne etkinliğin gerçekleşmesini sağlar. Bu bağlamda Arendt için karanlık zamanlar, belirli bir dönemde gerçekleşen soykırım, katliam ve açlık gibi tarihte nadir olarak sayılabilecek olayları değil; farklı insanların bir araya gelerek düşüncelerini ve endişelerini paylaştığı, herkesin kendi doğrularını ifade ettiği kamusal alanın, yani siyasal olanın ve insanlar arasındaki ortak dünyanın karanlığa boğulmasıdır (Arendt, 1965: ii).

Kamusal alanda insanların ve olayların görünmesini sağlayan aydınlığın sönmesi, dehşete düşürecek ve isyan ettirecek ciddiyetteki kötü deneyimlerin toplumdaki herkesin gözü önünde gerçekleşmesine rağmen herkese aynı açıklıkta görünmesini ve herkes tarafından anlaşılmasını da engeller. İnsan ruhunu ögüten gerçeklerin, kamusal alanın karanlığında boğularak yok edilmesinin ardından, çeşitli etkili söylem ve propaganda yöntemleri kullanan

resmi görevliler, kalan ışığı da söndürecektir. İnsanların siyasal yapının en temelinde yer alan gerçekliği kaybetmeleri ve kamusal dünyanın anbean kararması, bireylerin siyasete duydukları güveni telafisi olmayacak biçimde kaybetmeleri ve sadece kendi kişisel çıkarlarını gözetmeye başlamasına neden olmaktadır (Stivers, 2008: 226). Bu arka planda karanlık zamanlar, Arendt için, sadece kamusal alanda yaşanan olayların dehşet verici niteliğini değil, rahatsız edici gerçeklerinin kamudan tamamen gizlenebildiği opaklığı ifade eder (Berkowitz, 2010a: 4). Gizlilik, kamusal alanlar karartılarak herkesin kendi özel alanına çekilmeye zorlandığı ve kimsenin kendi kişisel çıkarlarını koruyan hak ve özgürlükler dışında herhangi bir siyasi ve toplumsal konuyla ilgilenmediği bir ortamda kolaylıkla devam eder. Kamusal alanda üstü karartılan doğruları duyma ve bu doğruları değerlendirme kapasitesinden mahrum bırakılan kişiler, yalnızca kendilerine aşına gelen ve vicdani rahatsızlık vermeyen doğrulara tutunma eğilimindedir (Arendt, 1965: 10).

Karanlık zamanlar, bireylerin fikri mevcudiyetinin zayıfladığı, umutsuz ve uzlaşsız bir kamusal yoksunluk haline karşılık gelen ve ivedilikle harekete geçilmesini gerektiren bir felaket seviyesidir. Buna rağmen, devletlerin baskı ve yasaklar getiren tutumu nedeniyle insanlar kendilerini, olağan koşullarda asla tahammül etmeyecekleri politikalara uyum sağlarken bulurlar (Khalip, 2010: 615). Herhangi bir karşıt görüşe sahip olmak hayati bir risk taşıdığından, insanlar, zor zamanlarda keşfettikleri bir arada olma güdüsünü, sadece aynı düşünceye sahip olduğu ve ortak bir kaderi paylaştığı kişilerle birleşmek için kullanarak risk altında kırılma noktasına varoluşlarını bir nebze olsun iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Devletin uygun gördüğü gündemin dışına çıkmayarak ve toplumsal işlerle ilgilenmeyerek önlerine bakıp hayatlarını kazanmaya odaklanan insanlar, başka bir zamanda aslında onları derinden sarsacak olayları normal kabul etmeye başlar ve geçmişte kanıksadıkları hak ve özgürlükleri şimdi başka bir hayata ait imkânsız hayaller olarak görürler. (Stivers, 2004: 20 ve 23). İnsanlar, gözleri kamusal alandaki karanlığa alıştığında artık karanlıkta olduklarını fark etmezler. Bu arka planda karanlık zamanlar, varoluşumuzu anlamlandıran hiçbir şey üretmediğimiz ve eylemlerimizi düşünmekten yoksun olarak gerçekleştirdiğimiz bir dünyayı ifade etmektedir (Arendt, 1961: 25).

Ortak duyunun kamusal alanda giderek kaybolması ve beraberinde yaygınlaşan anlamsızlık hali, totalitarizme giden yolda bireyin politik eylem kapasitesinin sonlanarak anlam arayışının yok olması demektir (Arendt, 1994a: 316). “Dünyaya yabancılaşmak” şeklinde ortaya çıkan bu durum, insanların görünür alanlarda etkin bir biçimde buldukları anlamın kaybolmasıyla dünyayı algılamalarının da bozulmasına karşılık gelmektedir (Buckler, 2001: 619). İnsan eylemlerinin kendi içinde anlam taşıdığı bir kavrayış yerini tarihsel neden-sonuç

ilişkinine bırakmış, bu durum bir şey ‘için’ ve bir şey ‘uğruna’ eylemek ayrımının bulanıklaşmasına yol açmıştır (Arendt, 1994a: 78). Hâlbuki bir şey için eyleme bir amacın peşinden koşmayı, bir şey uğruna eylemek ise bir anlam arayışını simgelediğinden, iki eylem çeşidi arasında derin bir farklılık bulunmaktadır (Stivers, 2008: 68). Artık sadece bir şey “için” eyleyerek, bir şey “uğruna” eylemenin anlamını unutan insanlar, karanlık zamanların kamusal alanı yok ederek anlamsız ve yalnız bir yaşam yaratmasına seyirci kalmışlardır. Böylece insanların olayları gerçek ağırlığında ve şiddetinde algılama kapasitesi bir kere daha sekteye uğramıştır. Bireyin ilgisi ve algısını bu şekilde kaybetmesinde devlet ile olan sorunsal ilişkisininin büyük payı vardır.

Arendt’in modernite eleştirisine paralel ilerleyen ve yol açtığı felaketlerle karanlık zamanları çoğaltan bir diğer unsur da devletlerin insan hakları hukukunun tesisindeki tutarsızlıkları ve bunun sebep olduğu uluslararası krizlerdir. Ulus devlet sisteminin, haklarından yoksun ve devletsiz insanlar yaratan yıkıcılığının gölgesinde Arendt, insan hakları kavramının ulus-devlet paradigması ile ele alınamayacağını öne süren düşünürlerden bir tanesi olmuştur. Ona göre insan hakları beyannamesini yazanlar, bireysel hakların dayanağının belirli bir siyasi topluluğun herhangi bir üyesi olmaktan geçtiğini hesaba katmayı ihmal etmişlerdir (Moran, 2013: 280). Totalitarizm deneyimi, ulus devlet oluşumunun tarihsel sürecinde hemen anlaşılammış aksak yönleri ortaya çıkarmış ve insan hakları beyannemesinin gerçekte ırkçılık ve emperyalizm ile olan doğrusal ilişkisini gözler önüne sererek Aydınlanma projesini bir kere daha sarsmıştır. Bu nedenle, kuramsal olarak inşa edilen ve siyaset ile güvence altına alındığına inanılan insan hakları, yeni bir ‘insan hukuku’na emanet edilmelidir. Arendt için, teorik olarak kurulan ve politik anlamda güvenceye alınan insan hakları kavramının yeni bir ‘insanlık hukuku’na ihtiyacı vardır. Totalitarizm deneyiminin araçsallaştırdığı ölüm kampları ve unutulmuş hücreleri bizi tarihsel süreçteki insan hayatına kasteden aksaklıklarla yüzleştirerek, haklara sahip olma hakkını veya her bireyin birer insan olarak sahip olduğu haklarını, doğrudan *insanlığın* güvence altına alması gereğini göstermiştir (Birmingham, 2009: 5). İnsan hakları ve ulus devlet arasındaki çelişkili ilişki, kendisinden sonra gelen düşünürlerin de önemseyerek tartıştıkları meselelerden olmuştur (Reus-Smit, 2001).

Arendt düşüncesinde insan haklarının güvence altına alınması için, siyasi bir tutum olarak, sadece kişisel özgürlüklerin garanti altına alınması yeterli değildir. Demokrasiler ancak olması gerektiği gibi muhafaza edildiği zaman hayatta kalabilmekte; demokrasiye inananların düşünme kabiliyetlerini yitirmeleri halinde ise kolaylıkla rayından çıkabilen tehlikeli bir maceraya dönüşmektedir (Howard, 2010: 291). Bu bağlamda insan hakları paradoksu,

uluslararası topluluğun hala en temel hukuki referans olarak devlet otonomisini tanımasından ve her topluluğun kendi kendini yönetme hakkını savunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, devletlerin sınırsız egemenliklerini kendi vatandaşları üzerinde sorgusuz kullanabilme kapasitesini sonsuz kılmaktadır (Bilsky, 2010: 204). Tek bir insandan değil insanlardan oluşan çoğulluk durumunda insanın kendi hayatının egemeni olması imkânsız olduğundan devletlerin kati otonomisi ile yöneticilik idealini oluşturan egemenlik de çoğulluk durumu ile çelişki halindedir (Arendt, 2016: 338). Yeryüzünde yaşayanın insan değil de insanlık olması nedeniyle, ister bireyler ister örgütlü gruplar şeklinde olsun, insanın egemen olma isteği, her zaman iradenin baskısına boyun eğmesi ile sonuçlanır. Arendt egemenliğin, modern siyasetteki tüm trajedilerin belirleyici sebebi olduğunu söyler. Egemenlik, Arendtçi düşüncede, emir ve zor pratiklerini içeren, yöneten ile yönetilen ayırımına neden olan bir kavramdır. Bu kavram aynı zamanda, karar olgusu ile ilişkisi sebebiyle, bir kişinin egemen gücü elinde tutup karar alırken, diğerlerinin ona bağımlı güçsüz birer nesne haline gelmesine sebep olur (Kalyvas, 2004: 326-331).

Egemenliğin özünde bulunan karar alma kapasitesi, egemen aktöre verdiği herhangi bir kararda bu kararı buyurma yetkisi tanıdığından, bir köle-efendi ikiliği yaratmakta ve özgürlüğe aykırı bir emir-itaat ilişkisi kurmaktadır (Klusmeyer, 2010: 36). Bu bağlamda, bilinenin aksine, siyasal olana karşı bir pozisyon alan egemenlik, yarattığı ikiliğe içkin bir de şiddet barındırmakta, en önemlisi insanlığın sahip olduğu kendiliğindenliği yol edebilecek bir tahakküm arayışına girmektedir (Gratton, 2012: 76-87). Arendt'e göre egemenlik, bu çelişkileri içinde barındırdığından dolayı ulus-devletin yaşadığı krizin temel nedenlerinin başında gelir. Egemen gücün tüm baskıcı formları ile kötüye kullanıldığı durumlarda ortaya çıkan şiddet, zaman içinde ötekine zulüm etme bağlamında günlük yaşamın normal bir unsuru haline gelmiş ve bireylerin insanca yaşamasını sağlayan tüm unsurlar yok edilmiştir. Bu durum bireyler arasındaki söz ve eylemle kurulan, hakikate yakın bilgilerin erişimde olduğu ve kamusal alana denk dünyanın yok edildiği, varoluşu doğrudan tehlikeye sokan bir dünyasızlık hali yaratarak, hukuki yapının hakları garanti altına almaktan çok, düzeni sağlamak adına başvurulan sistematik şiddetin savunucusu haline gelmesine neden olmuştur (Evans, 2017). Kendilerini savunacak bir insan hakları pratiğinin yokluğunda insanlar, devletlerin egemenlik idealleri doğrultusunda başvurduğu şiddetin öznesi haline gelmiştir.

Modernitenin bir sonucu olarak baskı ve şiddetin kamusal alana sızması ve bunun bireyler üzerinde yarattığı varoluşu zedeleyen etkilerin devamında ortaya çıkan karanlık zamanları, Arendt'in önerdiği gibi kurama değil pratiğe başvurarak ve geçmişe bakıp bugünü anlamlandırarak aydınlatabiliriz. Arendt'in

tanımlamasına göre bir olay, ancak kendi geçmişini o olayın kendisi ile aydınlatılabilecek şekilde ortaya çıktığında tarih meydana gelmektedir. Bu argümanın en güçlü örneği elbette ki totalitarizmdir. Totalitarizmin en dehşetli düşürücü yanlarından biri, geleneksel düşünme ve anlama kategorilerini yok ederek sebep olduğu karanlığı aydınlatmak için yeni, deneyimlenmemiş kavrayış ve uzlaşılar ortaya koyma zorunluluğudur (Arendt, 1994b: 318-319). Totalitarizmin kötülüklerinin unutulmamasının gereği, bir totalitarizm analizinin ötesinde, günümüzde karşımıza çıkacak totaliter pratikleri fark etmek ve bunların geçmişte insan üzerinde sürdürdükleri hükmün tekrarını önlemektir. Totaliter pratikler, artık totaliter olmayan bir dünyada da üstü örtük emirler, yasaklar veya özgürlük ve adalet anlayışlarının çöküşü halinde de kendini gösterebilmektedir (Arendt, 1994a: 283). Kullanılan bariz zor pratikleri ve şiddet aygıtları dışında insanlara daha az bariz yollarla tahakküm etmenin yollarını bulmuş, yalandan üretilen yarı gerçeklerle insanların karar alma özgürlüklerine müdahale etmiştir. İnsanları anında birbirleri ile değiştirebilecek kadar hızlı gözden çıkarabilen totaliter rejimler, tarihsellik içinde radikal bir kötülüğün ürünü olarak yeniden yeniden su yüzüne çıkabilirler (Arendt, 2017).

Karanlık zamanlarda, kayıtsız ve mevcut duruma uyumlu sıradan bireyler de kendilerini şeytani görmedikleri için, suça ortak olduklarından şüphe etmeden eylemsiz kalarak bu kötülüğe ayak uydururlar. Hâlbuki birinin canice eylemlere girişmesi için sadist ve psikopat olması gerekmemektedir. Günlük hayatta karşılaşılan sıradan, dürüst vatandaşlar veya sorumluluk sahibi ilkeli liderler de sebeplerinin haklılığına inandıklarında tarihin 'canice' kategorisinde yargılayacağı eylemlere başvurabilmektedir. Modernitenin bürokratik ve teknolojik koşulları ile piyasa aktörlerinin kurdukları yönetim ağları, kötü ve iyinin tanımını değiştirerek totalitarizm sonrası dünyanın kötülük pratiklerini gizlemekte ve kötülük konseptini hayati tehlike taşıyacak biçimde geliştirmektedir (Bernstein, 2010: 304). Arendt'in totalitarizmin kötülüğünün moderniteyle birlikte seyreden ve şimdiki zamana ulaşan etkileri konusundaki değerlendirmesi, totalitarizmin aynı zamanda insanların eyleyerek ve tartışarak özgürlüğün anlamını bulduğu alanı zedeleyip siyasal olanı yok etmesiyle de ilintilidir (Benhabib, 2010: 11). Bu durum insanlıktan beklenecek tüm mucizevi çözümleri yok ettiğinden tiranlığın en korkunç formuna işaret eder (Arendt, 2018). Bu bağlamda Arendt'in totalitarizmi tarif etmesindeki arka plan sebeplerden biri bu tiranlığa son verecek siyasetin yeniden değer kazanmasını sağlamaktır. Bu noktada Arendt, bir kılavuz olmaktan ziyade bir inci avcısı rolü üstlenir ve incileri mercanlardan ayırıştırır gibi siyasetin anlamını da geçmiş tortulardan kurtararak, onun doğru konumunu yeniden nasıl kazanacağına ışık tutan bir aydınlık yaratma çabasına girişir (Bernstein, 2018).

Siyasetin, siyasi bir özgürlüğe sahip insanların kamusal alanda görünürlüğüyle birlikte sağlanan bir çoğulluk durumunu ifade ettiğini düşünen Arendt, siyasi özgürlüğün güvenlik ile eş anlamlı olarak görüldüğü siyasi düşünceye de karşıdır. Siyasetin amacının güvenlik olduğunu ileri süren görüş, özgürlüğü siyasetin dışına itelemektedir. Güvenlik isteğine takılı kalmak bireyin tiranlığı reddetmesi için bir sebebinin kalmaması anlamına gelir; çünkü tiranlık, konu güvenlik olduğunda diğer devlet formlarından daha başarılı olduğunu göstermiştir (Arendt, 2018) Kendilerini gerçekleştirerek görünürlük kazandıkları bir özgürlük alanı olmadan bir topluluğun siyasileşmesi mümkün değildir. Siyaset, farklı insanların birlikteliğinden oluşan bu çoğulluk durumuna bağlı olduğundan, siyasetin salt yöneten-yönetilen ayırımına dayanarak otoritenin sağlayacağı güvenlik beklentisi ile sınırlandırılırsa, yönetilenin yönetenin siyaset yapma sürecine dâhil olmasını imkansızlaştırır. Bu durum, totalitarizmde yaşanan anti-politik varoluşun bir başka tezahürüdür (Howard, 2010: 290-291). İnsanlığın geçmişteki totalitarizm deneyimi, siyasetin hayatımızdaki anlamını sorgulamamıza yönelik bir ışık yakmalı ve günümüzdeki olayları bu ışıkta yargılamamızı sağlamalıdır. Bu ışık, insanlığın totalitarizmin güncel tezahürlerini fark etmesini sağlayacaktır (Arendt, 2018).

Arendt'e göre, liderlerin insanların korkuları ve endişelerini kullanarak siyasetin asıl anlamını yozlaştırdığı bir dünyada hakiki siyaset, insanların yargılama yetisine ihtiyaç duymaktadır. Bireylerin siyasi olayları yargılayabilme potansiyeli, insanların kendiliğindenlik, doğumluluk ve çoğulluk özelliklerinde temellenmektedir (Bernstein, 2010: 296). Arendt'in siyaset anlayışı ve yargılama yetisine verdiği önem, siyasette bugün nelerin eksik olduğuna yönelik eleştirel bir bakış açısına sahip olma gerekliliğini de doğurmaktadır. Bu bakış açısında siyasetin anlamı ve kıymeti; düşünme, eylem, çoğulluk, doğumluluk, konuşma, görünürlük, kamusal alan, kamusal özgürlük, iktidar ve politik yargılama kavramlarına dayanmaktadır. Farklı bakış açılarının görünürlüğü, konuşma yoluyla ortaya çıkmakta ve kim olduğumuz hakkında bir açıklama içerdiği için dünya üzerindeki çoğulluğumuzu yansıtmaktadır. İnsanların doğasında bulunan, doğmuş olmaktan kaynaklanan bir şeyler başlatma kapasitesi (doğumluluk) ise eylem yoluyla kendini gerçekleştirmekte ve yeni başlangıçlar yaratarak insanların ikinci kez doğmasına imkân vermektedir (Bernstein, 2018).

Arendt için kamusal alanda fikirlerin birbirleriyle etkileşim içinde olacağı ortamın yaratılması, siyasetin insanlar arasında gelişen bir aktivite olarak şekillenmesi sebebiyle önem taşır. Etkileşimin bu şekilde öncelenmesi, siyaseti salt yöneten ve yönetilen arasındaki otorite ilişkisine indirgenmesini önleyecektir. Hakiki bir siyasi özgürlüğe kavuşmak hem yöneticilerin hem de

yönetilenlerin düşünme ve anlama kapasitesini kullanabilmesinden ve böylece özgürlüğün kendini deneyimleyebileceği bir kamusal alanın yaratılmasından geçer. Buradaki kamusal alan, insanların varolabilmek için kendilerine yarattıkları, üzerinde yaşadığımızdan ayrı bir dünya, başka bir varoluş alanıdır. Siyasal olanın yok edilerek hak ve özgürlüklerin tehlikeye düştüğü, bireyleri ilgilendiren konuların onların dışlandığı mekanizmalarla karara bağlandığı ve doğruların çarpıtılarak yalan ya da yarı doğrular haline getirildiği karanlık zamanlarda insanlığın kurtarıcısı, Arendt'in geliştirilip genişletilmesine büyük önem verdiği insan kapasitesi olacaktır. Aydınlığın sırrı, kuram ve kavramlarda değil, bireylerin kendi eylemlilikleriyle yakacakları ışıktadır (Arendt, 1965: ix). İnsanların doğumluluklarından kaynaklanan yeni bir şey başlatma yetileriyle birlikte olayları kesintiye uğratabilme potansiyeli karanlıktan aydınlığa çıkışı sağlayabilecektir.

2. KARANLIK ZAMANLARDA MI YAŞIYORUZ?

Arendt hiçbir zaman sistematik bir siyaset teorisi ortaya koyarak okuyucularına herhangi bir fikri aşılama yoluna gitmemiş, bunun yerine insanları hem kendileriyle hem de onunla birlikte düşünmeye teşvik etmiştir (Walsh, 2011: 573). Bu çalışmanın amacı da böyle bir düşünce egzersizi içinde göçmen krizini Arendtçi bakış açısı ile değerlendirmektir. Bundan önce ise yaşadığımız çağı neden bir "karanlık zaman" olarak değerlendirmeliyiz meselesi üzerinde durulacaktır. Arendt'e göre, karanlığın yaygınlaşıp koyulaşmasına neden olan "mantık" tehlikesinin, yani; olmaması gereken durumları haklılaştırıp rasyonelleştirerek tek tip doğruyu kabul etme eğiliminin karşısında direnmeyi sağlayacak en bildik ve güvenilir araç düşünmedir. Hak veren ve normalleştiren mantığa karşı bireyin kendi iç sesi ile girdiği sakin diyalog, eylemlerini ahlaki bir sorgulamaya tabi tutmasını ve tek hayatını bir suçlu gibi yaşayıp yaşamayacağına karar vereceği düşünsel süreci başlatmasını sağlar. İnsan ancak bu şekilde sadece kendi rahat ve güvenliğini korumak için sessiz kalan ve çoğunluğun genel haliyle uyumlu davranan kitlenin uyuşturucu konformizminden uyanır (Berkowitz, 2010b: 240). Süreçleri kesintiye uğratma ve olayları değiştirip dönüştürme kapasitesiyle düşünme, insanların görünürlülüklerinin azaldığı karanlık zamanlarda bir çeşit "eylem" anlamına gelir. Kamusal alanda eyleme geçme olanağının bulunmadığı durumlarda düşünme, insanların yeni başlangıçlar yaratma özelliği ve süreçlere direnme kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir (Buckler, 2001: 628). Bu tür bir düşünme egzersizi, Benhabib'in de dediği gibi, Arendt tarzı sorular sormayı mümkün kılmaktadır (Benhabib, 2000: 198).

Arendt, modern siyasal hayatın muhtemel en derin meseleleri, karışıklıkları, sorunları ve tehlikeli eğilimleri konusunda öngörüsü son derece isabetli bir düşünürdür. Dikkat çektiği sorunların çoğu bugün ortadan kalkmak bir yana daha da akut ve hayati tehlike taşıyan bir duruma dönüşmüştür (Bernstein, 2018). Demokrasilerin kamusal alanı, sivil toplum örgütlemelerini ve insanlar arasındaki iletişimi engelleyerek yalnızlıklar üreten yapılara evrilmesi, totaliterliğin izlerini gördüğümüz günümüz karanlığının temel nedenlerindedir. Arendt'in ve onun etkisinde Zygmunt Bauman'ın devletin krizi olarak nitelendirdikleri bu durum, insanların siyasal bağlardan ve karar alma mekanizmalarından uzak durmalarının sağlanması ile elde edilmiştir (Harabin, 2015: 109). Devletin krizi ile paralel olarak gerçekleşen demokrasinin çöküşünde etkili bir kamusal alan deneyiminden mahrum kalan ve bu nedenle anlamlı siyasal karşılaşmalar gerçekleştiremeyen insanlar, siyasi manipülasyon ve yalanlara da açık hale gelirler.

Arendt'e göre totalitarizmin yol açtığı felaketlerin en çarpıcı nedenlerinden biri, ulus-devletin içine düştüğü krizle birlikte ortaya çıkan aşırı milliyetçi hareketlerin anti-politik bir tutumla siyaseti ihlal etmesidir. Bu tutum, insan çoğulluğunu ve kendiliğindenliğini yok ederek insanlık için aşılması güç bir tehdit haline gelmiştir. Arendt'in önerdiği bakış açısındaki gibi tarihsel olaylar, yarattıkları dehşet verici etki sona ermişçesine geçmiş ve bitmiş bir kategoriye indirgenmeden günümüzde hala yaşıyormuşçasına değerlendirilebilir. Bunun bir neticesi olarak, günümüzdeki risk ve tehditlerin de aslında insanlığın benzersizliği ve çoğulluğuna yönelik mi olduğu ve eğer öyleyse bu tehlikenin, ulus-devletin içinde bulunduğu krize rağmen devlet gibi görünme ısrarından mı kaynaklandığı sorunsalı bu çalışma için ele alınmaya değer bir meseledir. 21. yüzyılın ikinci 10 yılında varlıkları dünya siyasetinde iyice hissedilen, demokratik mekanizmaları işlemez hale getiren açıktan ya da gizli otoriter rejimler, devlet krizinin günümüzdeki tezahürüdür. Demokrasilerin asgari koşulu seçimler bile otoriter hükümetlerin değişmesinin değil süregitmesinin bir yolu haline gelmiştir. Son demokratikleşme dalgası ne tamamen demokratik ne de klasik anlamda otoriter diyebileceğimiz hükümetlerin yaygınlaşması ile neticelenmiş, seçim sonuçlarını kontrol altında tutabilen, sivil toplum ve medyaya çok kısıtlı bir hareket alanı bırakan yeni bir otoriterlik dalgasına yol vermiştir. Bu yeni tip otoriter rejimlerin demokratik kurumları, demokrasilerin eşitlik prensibinden rahatsız aşırı sağ gruplara da cazip gelecek biçimde, kullanma ve sömürme becerisi, demokrasilere muhtaç gerçek siyaset ülküsü için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır (Ezrow, 2018: 83).

Young-Bruehl, Arendt'in *Totalitarizmin Kaynakları* eserinde en bilinen bölümün "Totalitarizm" olmasına rağmen, "Emperyalizm" bölümünün

günümüz küreselleşmiş dünyasını anlamak adına önemli açıklamalar içerdiğinden aynı derecede önemsenmesi gerektiğini savunur. Arendt, hükümetlerle sermayenin birleşmesini yöneten emperyalizmin, nüfus hareketleri üzerinde önemli bir rol oynayacağını fark edecek kadar ileri görüşlüydü. Zamanında kolonileştirdikleri insanları günü geldiğinde “gereksiz” ilan ederek, nüfusun “ihtiyaç fazlası” olarak görülen bu kısmını Afrika’ya gönderen Avrupa, bugün milyonlarca mülteci ve göçmenin akınına uğramakta ve bu durum demografisini değiştirmektedir. Günümüzdeki çok kültürlü devletlerin varlığıyla birlikte, nispeten homojen görünümlü ulus devletlerin çağı kapanırken yoğunlaşan küresel nüfus hareketliliklerinden duyduğu rahatsızlığı, Avrupa’daki ulus devletlerden farklı bir göçmenler ülkesi olarak kurulan ABD bile siyasetin bir parçası yapmaktadır (Young-Bruehl, 2006: 73). Arendt’in insan hakları ile ilgili gözlemleri de bazı insanların ekonomik ve sosyal işlevleri bakımından gereksizleştirilmesi ve siyasal olaylar sonucu devletsiz bırakılarak haklarından yoksun kalmaları ile başlamıştır. İnsanlar herhangi bir siyasal kurumun korumasından mahrum kalarak devletsizleştiğinde, sadece doğuştan sahip olduğu haklara yaslanmaya mecbur bırakılırlar. Arendt’in öngörüsüne göre “devletsizlik” ve “kötülük” olguları 21. yüzyılın en korkutucu problemlerinden olacak, devletsiz kalan veya milliyetini kaybeden insanlar, tüm haklarını da beraberinde kaybedeceklerdi (Benhabib, 2004, 49).

Tarihsel süreçte değerlendirildiğinde insan hakları, ulusal egemenlikle bağlantılı olsa da ulusal çıkarların öncelenmesiyle rekabet edemediğinden, azınlıklar ve devletsiz insanlar kategorilerinin ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Sadece politik olarak vatandaşlık ya da örgütlü bir topluluğa mensup olmak, haklara sahip olma hakkını güvence altına alır. Bu da insanların kamusal alanda düşünce ve eylemleriyle kendilerini anlamlı bir biçimde ortaya koymalarını ancak bir devlete ya da topluluğa ait olma durumuyla ilişkilendirir. Arendt’in amaçlarından biri, bu güçlük karşısında insanların haklara sahip olma hakkını koruma altına alacak bir güvence üzerinde tartışmaktır. Uluslararası düzendeki mevcut anlaşmalar insan haklarını güçlendirmeye çalışsa da insan-devlet-aidiyet eksenindeki çelişki devam ediyor (Parekh, 2008: 12). Bugün devletlerin kendi vatandaşı olmayan insanların haklarını anayasal yetersizlikler nedeniyle güvence altına almamaları ya da uluslararası kurum veya sözleşmelere yönelik yükümlülüklerini yerine getirmemesi, tarihteki totaliter rejimlerin insanların haklara sahip olma haklarını elinden alarak onları devletsiz bırakma konusunda uzmanlaşmasının mirasıdır. Bu rejimler insanları gaz odalarına gönderirken başka ülkelerin bu insanlara sahip çıkmayacağından emin olmuşlardı (Parekh, 2008: 13). Sığınmacı, göçmen ve devletsizlerin sayısının gelecekte artacağını ve bu sorunun kolaylıkla yönetilip kontrol altına

alınamayacağına dikkat çeken ilk düşünürlerden olan Arendt, günümüzdeki göç sorununu da bu şekilde öngörmüştür.

Geçen asır içinde yaşanan her siyasi kriz, sayısı giderek artan sığınmacı, göçmen ve mültecilerin dünyanın dört bir yanına dağılmasına neden olmuşken, mülteci kamplarında yaşayan milyonlarca insan evine geri dönme ya da yeni bir eve kavuşma umudunu sonsuza kadar yitirmeme mücadelesi içindedir (Bernstein, 2018). 21. yüzyıla geldiğimizde sınır dışı edilmek, zorunlu nüfus hareketleri ve devletsizlik artık küresel bir insanlık tecrübesi haline gelmiş bulunuyor. 2000'lerde 6 milyar olan dünya nüfusunun 175 milyonu göçmenken 2015'te bu sayı yüzde 41 artarak 244 milyona ulaşmıştır. Bu veri, göçmenlerin dünya nüfusuna gerçek oranını göstermekten uzak olsa da bu oranın yüksekliği hakkında doğru bir tahmin yapmamıza vesile olmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiserliğinin 2016 yılının sonlarında yaptığı araştırmaya göre, 65,6 milyon, yani dünyadaki her 113 kişiden biri, çatışma, şiddet, yoksulluk, açlık ya da kuraklık gibi nedenlerden ötürü bulunduğu ülkeyi terk etmek zorunda kalırken (Benhabib, 2018: xv), 2018 yılına ait güncellenmiş raporda bu sayının 70,8 milyona yükseldiğini görüyoruz ("Dünyada 70,8 Milyon İnsan", 2019). Dünya, İkinci Dünya Savaşından beri süregelen mülteci krizleriyle boğuşurken günümüzdeki liberal demokrasiler iltica hakkının evrenselliğini kabul etmiş olmalarına rağmen sıra gereğini yapmaya geldiğinde uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmemektedirler. Benhabib'e göre, haklara sahip olma hakkı liberal demokrasiler tarafından insani müdahale hakkına dönüştürülmüş; devletsizleşmiş insanların haklarını koruma gerekçesi ise insani müdahale hakkındaki ideolojik tartışmaların haklılık iddiaları çerçevesinde başka bir işlev kazanmıştır (Benhabib, 2018: 5-6). Sermayeden modaya, bilgiden habere, virüsten paraya sınır aşırı hareketliliğin neredeyse sonsuz olduğu bir dönemde insan hareketliliğinin yasa dışı ilan edilmesi, mülteci ve sığınmacıların kaderinin bu şekilde belirsizliğe ve kötü muameleye mahkûm edilmesi üzerinde Arendtçi bir bakış açısıyla daha fazla durmak gerekmektedir (Benhabib, 2018: 20).

İkinci Dünya Savaşının acı hatıralarını geride bırakarak Yahudi soykırımının gölgesinde küllerinden doğan AB'nin 2015 yılında, 2,5 milyon Suriyeli başta olmak üzere sığınmacıların Avrupa'ya yönelik hareketliliğini yönetmedeki isteksizliği ve başarısızlığı devasa bir tarihsel ironidir. Sınırlarda bekleyen mültecilerin kollarına Çek ve Macar polisler tarafından kalıcı damgalar vurulması; Makedonya, Slovakya ve Macaristan'da köpeklere kovalatılmaları; Yunanistan'ın adalarda yaşayan yaklaşık 250 bin mülteciyi hiçbir işleme tabi tutmadan bekletmesi, Fransa'nın BM ile ortak Calais'de ormanlık bir alan ayırarak mültecileri orada belirsizliğe mahkûm etmesi, Avrupa ülkelerinin

insanların haklara sahip olma hakkını nasıl keyfi uyguladığını gözler önüne seren örneklerdendir. Uluslararası devlet sistemindeki krizler ve çöküşler nedeniyle mülteciler, sığınmacılar, göç etmek zorunda kalmış kimseler, uzun süreli mülteci durumu ya da devletsiz insanlar gibi yeni “insan kategorileri”nin ortaya çıkmasının, sorunu yönetmenin mümkün olmadığı seviyelerde karmaşıktığı da gerçektir. Ancak bu yeni kategorilerin, yeryüzünde devletsiz insanların var olduğu gerçeğinin üzerini örten bir söyleme katkıda bulunduğu da bir başka gerçektir (Benhabib, 2018: 101). Arendt için dünyada bir yere sahip olma, insan etkileşiminin gerçekleştiği ve düşüncelerin iletişim yoluyla dönüştüğü bir alana sahip olma anlamına gelir; insanlar birbirlerine görünür olmadan varolamazlar (Arendt, 2016: 247). Bireyler, dünya üzerinde konumlanabilecekleri, kurumsal ve etkileşimsel bir yapıya sahip olmadan görünürlüklerini de sağlayamadıkları zaman dünyasız kalma tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda, hakları garanti altına alan etkili küresel kurumlar var olmadığı sürece soyut insan hakları anlamsız hale gelmektedir. İnsanların ayrıştırıldığı kategoriler çeşitlendikçe anlamsızlık da artmaktadır.

Siyasi toplumların kapsayıcılığındaki sorunlar nedeniyle ortaya çıkan devletsizleşmiş insanlar, siyasal birlikten yoksun olma halini tartışmaya açar. Mülteciler, sığınmacılar ve göçmenleri ilgilendiren uygulama ve esaslar mevcut norm, değer ve politikalar ile bütünleşmekte; siyasal kısıtlar bazılarını siyasal birliğin bir mensubu olarak tanımlarken diğerlerini tekinsiz yabancılar olarak dışlamaktadır. Üstelik bir siyasal birliğe mensup olmak, topluluk aidiyeti, belirli kaynaklara erişim ve imtiyazlara sahip olmak çerçevesinde anlam kazanmasına rağmen modern devlet, mensubiyet anlayışını sadece anayasal vatandaşlıkla sınırlar. Halbuki günümüzde ulusal güvenlik aşınmış, vatandaşlık kendi parçalarına bölünmüş ve ayrılmışken, ulus devletin tanımlamakta zorlandığı mensubiyetin tabii olduğu yeni kısıtlar mevcuttur. Bu çıkarım doğrultusunda Benhabib, küresel düzlemde kaynakların adil bölüşümü ile sınırlandırılmadan, mülteci ve sığınmacıların giriş konusundaki ahlaki haklarını, göçmenler için geçirgen sınırlara sahip bir sistemi, vatandaşlık haklarını kaybetmelerini önleyecek kararları ve kişilerin politik bir birliğin parçası olma durumuna bakılmaksızın haklara sahip olma hakkını savunur. Bu çerçevede, belirli devredilmez haklara sahip tüzel kişiliğin korunmasını da içeren adil bir siyasal aidiyeti düzenler (Benhabib, 2004: 1-2). Bu, devletsizleşme, mültecilik ve haklara sahip olma hakkı üzerine Arendt’in olması gerektiğini öngördüğü türde bir tartışmadır.

Arendt, tarihi süreçte etnik milliyetçilikten, iletişimsel bir dayanışma üreten anayasal vatanseverliğe geçişi takdir etse de bir topluluğun öz anlayışının

zamanla değişebileceği gerekçesiyle azınlıkların güvenliğini devletlerin liberal öz anlayışına bu şekilde teslim edilmesinde kırılmalı bir unsur da görür. Anayasal vatanseverlikten etnik milliyetçiliğe doğru, günümüzdeki küresel siyasette olduğu gibi, geriye dönük bir dönüşüm başladığında 20. yüzyılın devletsizlik ve insanlıktan çıkarmaya yönelik dinamikleri kaldığı yerden devam edecektir. Özellikle Suriye'deki iç savaşla birlikte son 10 yılda iyice yoğunlaşan göçmen krizi Arendt'in bu endişesini haklı çıkarmaktadır. Bu krizi, AB üzerinden Arendtçi bir okuma ile incelemeye önce çağımızın karanlığına Arendt'in düşüncelerinden etkilenecek ışık tutmaya çalışılan ve mülteci meselesiyle özellikle ilgilenen en önemli isimlerden Zygmunt Bauman'ın yazdıklarına yakından bakmak yararlı olacaktır.

3. ARENDT ETKİSİNDE BAUMAN VE DEVLETLERİN KRİZİ

Arendt'in karanlık zamanlar tanımında, görünür kötülüğün arttığı dönemdeki sayısız kötücül eylemler değil; insanların görünür olabildikleri açık ve aydınlık kamusal alanların ışığının sönmesi ve siyasetin bu karartılmış alanlarda hâkim duygu olarak nefreti körüklemesi vurgulanır. İnsanlar dünyadan umudu kesip kamusal alanda kendilerini açığa vurmaktan, içinde yaşamaları gereken alanların dışında kalarak özel alanlarına çekildiklerinde ve insanlığın geri kalanı ile iletişimlerini kestiklerinde, özgürlük sandıkları bir aldanmacaya hapsolurlar (Young Bruehl, 2006: 5). Zygmunt Bauman da kendi tecrübe ettiği karanlık zamanları, günümüzün koşulları çerçevesinde hem insan hem de devlet açısından kendi terminolojisini oluşturarak anlatmış, bunu da Arendt'e referansla yapmıştır. Bu bağlamda Arendtçi düşüncenin günümüzdeki güçlü temsilcilerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır (Bowring, 2011).

Bauman için de olağanüstü ve istisnai felaketlerden değil, her an bir felakete gebe, belirsiz bir normallikten kaynaklanan bir karanlık günümüzün kaderidir (Bauman ve Bordoni, 2018: 125-26). Karanlığa gömüldüğü halde normal kabul edilen kamusal alanlar, insanları birarada olma tecrübesinden mahrum bırakarak toplumsallaşmanın önündeki engel haline gelirken, insanların sadece ortak bir düşman ya da trajik bir olay için, o da kısa süreli, bir araya gelmesine izin vermektedir. Modern bireylerin, siyasetten ve kararmış kamusal alandan uzak durarak dünyaya yabancılaşmış ve kendilerini sadece özel alandaki ilişkileriyle ifade etmekle yetinmiş kişiler haline gelmesi, karanlık zamanların göstergelerinden biridir (Bauman, 2000: 12). Bauman düşüncesinde, kolektif eyleme geçebilme kapasitesinin mevcut olduğu kamusal ve özel sorunların karşılıklı iletişim sonucunda etkileşimle tartışılıp karara bağlanabildiği kamusal alanın yok olması ve tekrar canlandırılması için herhangi bir girişimin mevcut bulunmaması, birbirini pekiştiren korkutucu bir döngünün parçasıdır.

Kamusal alanın canlandırılması gerektiğini düşünmek, bireylerin öznel koşullarında önemli değişikliklerin olabileceğine dair duydukları inanç ile birarada ilerlemektedir. İnsanların bir şeylerin değişebileceğine inanmaması ve karanlığa gömülmüş kamusal alanı yeniden inşa etmenin faydasız olduğunu düşünmesi, canlı ve aydınlık bir kamusal alana sahip olmanın önündeki en büyük engeldir (Bauman, 2018b: 77). Arendt'in ortaya koyduğu gibi, karanlık zamanlardan çıkma ve kamusal alana ışık tutma konusunda asıl güvenmemiz gereken teoriler veya kavramlar değil; koşullar ne olursa olsun, eylemleri ile bir fitili ateşleyebilecek olan insanlardır (Arendt, 1965: ix). Arendt'in bu görüşüne derin bir inanç besleyen Bauman'a göre, kamusal alanın gerçekten dirilebilmesi için her şeyden çok ihtiyaç duyulan şey, diyaloga girme, karşılıklı anlayış oluşturma ve paylaşılan ortak yaşamda karşılaşabilecek çatışmaların üstesinden gelme yeteneğine sahip insanların birbiriyle iletişime geçme becerilerinin geliştirilmesidir (Bauman, 2018a: 162).

Bauman'a göre, insanların eylem ve düşüncelerinin serpilip büyümesi için çeşitliliğe imkan tanıyan kamusal alan, farklılıkları yüceltip ya da yok etmeden birbirine eklemlenmeyi sağlarken, korku ve güvensizliğin yatışmasını da mümkün kılar (Bauman, 2018a: 103). Siyasi kayıtsızlık nedeniyle, günümüzde girişimciler tarafından devralınan ve eğlence mekânlarına dönüştürülen kamusal alanların her şeye rağmen hala kamusal iyi, adil toplum ve ortak değerler gibi ilkeler doğrultusunda harekete geçebilme ve özel alanda zor durumda olan insanlar için kolektif çözümler üretilebilme potansiyeli taşıması bir umut ışığıdır. Kötülüğün kol gezdiği ama kimsenin öfkelenmediği karanlık zamanlarda yanan bu ışık, ortak bir dünya uğruna mücadele etmeye istekli ve harekete geçebilecek kadar cesur insanların bu bataklıktan kurtulabileceği ihtimalidir. Ancak küreselleşmenin de desteklediği devletsizleşme etkisi altında ortaya çıkan çatışma ve şiddet, insanların devletleri tarafından korunamamasına yol açmaktadır. Küresel piyasa güçlerinin baskısıyla açılan ve güvenlik sağlayıcı koruma görevleri aksayan devletlerde kamusal alan yok olmakta, siyaset bireysel yaşam siyasetine indirgenmekte ve toplumsal değil bireysel güç ya da güçsüzlük belirleyici olmaktadır. Bu nedenle de böylesi bir karanlık zamanda verilmesi gereken mücadele öncelikle iktidar, siyaset ve toplumu yeniden biraraya getirmek olmalıdır. Günümüzün ulus devletleri, sorunun kaynaklarından olduğu için çözümün bir parçası olmaktan da uzaktırlar (Bauman, 2007: 40).

İnsanların sosyal konumunun ve bireysel haysiyetinin içini boşaltmış olan mevcut sistem, kamusal alan kavramını en bilinen haliyle tanımlamış ve içkinleştirmiş Jürgen Habermas'ın önerdiği gibi bir anayasal vatandaşlık formunu imkânsız kılacak biçimde, piyasaların çoğalttığı aşırılık ve eşitsizliklere karşı anayasal bir koruma sağlayamayacak kadar kötü şöhretlidir ve bu yüzden

mutlaka alternatif bir hukuki yapıya ihtiyaç vardır (Bauman, 2007: 30). Buna göre, olumsuz anlamda entegre olan günümüz dünyasındaki küresel sorunların çözümleri, yerel değil, küresel çapta olmalı ve iktidar ile siyaseti yeniden biraraya getirme küresel çapta düşünülmelidir. Dünyada adil ve güvenli bir yaşam sürmekten mahrum kalmış ve insanlık onuru hiçe sayılmış insanlar var oldukça, savunulan tüm insani değerler yozlaşacağından, demokrasi ve özgürlüğün tek bir ülkeye ya da bölgeye odaklanılarak tamamen ve düzgün bir biçimde muhafaza edilmesi mümkün değildir. Demokrasi ve özgürlüğün geleceği, ancak evrensel bir ölçekte savunulabilmesine bağlıdır, aksi halde değişen bir şey olmayacaktır (Bauman, 2007: 61-63). Siyasetin demokrasi ve özgürlük sağlayamaması siyaseti önemsizleştirecek, insanların hayat kalitelerini düşürecektir. Bu siyazetsizlik ve devletsizleşme sürecinde, devlet ve siyasete ait olguların asıl anlamını ve işlevini yitirmesi kamusal alanı olduğu kadar özel alanı da güvensizleştirecektir (Bauman, 2018b: 128). Bu durumun gerçekliği, günümüzde de yaygın bir biçimde ortaya çıkan mülteci sorunuyla birlikte somutlaşmaktadır.

Bauman, bugünün mültecilerinin bu tür yeni bir devletsizlik haliyle karşı karşıya kaldıklarını iddia eder. Ona göre mültecilerin devletsizlik hali, kriz halindeki devletin bir devlet otoritesi uygulayamayacak durumda olması ya da içinin çoktan boşaltılmasıyla açıklanabilir. Kendi devletsizliklerinden kaçarak sığındıkları ülkeye faydalı olabilecekleri düşünülmeden; asimile edilmeleri ya da sosyal zümreye katılmaları konusunda niyet ve gerçekçi bir beklentinin olmadığı mülteciler, cisimleşmiş birer insan israfı olarak görülmektedir. Sosyal bozulma zehrini saçamayacakları kadar uzak bir yere kurulan kamplarından dışarı çıkmaları büyük bir sorun olarak algılanırken kampın içinde kaldıklarında ise tamamen unutulmaya terk edilmektedirler. Koşullar ne olursa olsun istenmeyen bu insanların refahıyla ilgili planlanan veya yürürlüğe sokulan akılcı, kalıcı ve insafli bir tasarı bulunmamaktadır. Bauman'a göre AB, zamanının, kaynaklarının ve kapasitesinin büyük bir kısmını sınırlarının geçirgenliğini önlemek için çok yönlü ve çeşitli yöntemler bulmaya ve her türlü önleme rağmen bu sınırları aşmayı başaran mültecilerden nasıl kurtulabileceğine yönelik politikalara aktarmaktadır (Bauman, 2007: 37-42). Bu nedenle, Arendtçi bir karanlık zamanda yaşadığımız ön kabulüyle, günümüzdeki mülteci sorununu, sorun karşısında AB'nin tutumunu ve sorunun siyasal düzeyde ele alınışının somut örneklerinden biri olarak Türkiye ve AB arasındaki göçmen anlaşmasını, Bauman tarafından da benimsenip geliştirilen devletsizleşme ve siyazetsizleşme kavramları aracılığıyla düşünmek anlamlı olacaktır.

Arendt, kendisinin de bir zamanlar dâhil olduğu Hitler zamanındaki mültecilerin halini ve hissettiklerini anlatmış ve onları, belirli bir varoluş, fikir

veya eylem sebebiyle çaresizce doğdukları ülkeler dışında kalıcı ya da geçici bir sığınak arayan ve mülteci komiteleri tarafından yardım edilmeye muhtaç insanlar olarak tanımlamıştır. Evlerini, gündelik hayata karşı aşinalıklarını, işlerini, konuştukları dili ve diğer insanlara sıradan mülteciler olduklarını kanıtlamak için uğraşırken özgüvenlerini kaybeden bu insanlar, ailelerini, akrabalarını ve arkadaşlarını da kaybettikleri için özel hayatlarından da mahrum kalmışlardır (Arendt, 2007: 264-5). Bu noktadan devam eden Bauman'a göre de mülteciler, hâlihazırda zaten bu durumdayken, bir de üstüne sığındıkları ülkenin hükümetinin ve vatandaşlarının dışlamalarına maruz kalmakta ve kendilerini çapraz ateşin ortasından kalmış, ne yapacağını bilemez bir halde bulmaktadır. Böylece çıkış yolunun olmaması ile kalıcı mekânları haline gelen kampların içindeki bu insanlar ne ülkelere geri dönebilmekte ne de geleceğe doğru yeni bir yol çizebilmektedir. Dünyada yerlerini kaybeden ve hiçliğin ortasında bırakılmış mülteciler ile kendileri de fiili devletsizleşmiş olmanın güvensizliğini ve korkusunu yaşayan yerli halkın karşı karşıya gelmesi ve siyasetin bu karşılaşmayı çok kötü yönetiyor olması çağımızın en büyük sınırlar-ötesi sorunlarından biridir (Bauman, 2018b: 160-61).

4. AB, GÖÇ SORUNU VE GERİ İTME

2015 yılında AB, Suriye iç savaşında zirve noktasına ulaşmış göçmen krizi karşısında kendisini, çatışma bölgesindeki sivillerin insani yardım görmesini sağlayan en büyük bağışçı olması gerekçesiyle, yeterli uluslararası müdahalede bulunan öncül aktörler arasında konumlandırır ("EU's Relations with Syria," 2015). Hâlbuki üye ülkelerin bireysel tutumlarına bakıldığında sınır ve merkez ülkeler arasında "yükü paylaşmak" konusunda büyük anlaşmazlıklar bulunduğu ve bütüncül, tek bir normatif uygulama geliştirmenin mümkün olmadığı açıkça görülmektedir. AB'nin göç politikası, yıllarca çeşitli nedenlerle bilinçli bir şekilde uygulanmış, "düşük uyum, zayıf gözetim, düşük dayanışma ve güçlü kurumların eksikliği" (Scipioni, 2017: 1365) sonucunda bugünkü halini almıştır. Olağanüstü bir sayıya ulaşan Suriye kökenli sığınmacıların Eylül 2015'te AB sınırlarına yığılmasının ardından önce Almanya'nın sonrasında bir domino etkisi ile diğer üye ülkelerin sınırlarını kapamasından bu yana bu konuda sorunları giderecek bir çözüme henüz ulaşamamış olduğu ortadadır. Suriye'den gelen sığınmacıların AB'ye geçişlerindeki ilk durak olan Türkiye ile yapılan sorunlu anlaşma da aciliyet arz eden çözümü sağlamamıştır. Bu çözümsüzlük, uluslararası göç rejiminde etik ve yasa dışı olması gerekçesiyle kınanan geri itme gibi uygulamaların bemimsenmesiyle sonuçlanmıştır.

Ortadoğu'dan gelerek Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmeye çalışan sığınmacıların sayısı, sığınmacıların mevcut uluslararası yasal ve normatif

yapılarla yönetilebileceği seviyeyi çoktan aşmıştır. Sorunun kendisinin gerçek boyutu, esas sebepleri ve daha ne kadar büyüyebileceği gibi çok önemli konular hala, Arendt'in karanlık zamanlar tanımında yer aldığı gibi, kamusal alanda olması gerektiği biçimde sürekli ve çözüm odaklı tartışılmamaktadır. Kamusal alanın, soruna taraf olan aktörlerin tamamını biraraya getiren, doğmayı bekleyen nesillerin refahını da gözetecek bir tartışmaya kapalı olması, bu aksak düzeni dönüştürecek ışıktan mahrum olduğu anlamına gelir. Yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz dehşet verici olayların herkese aynı netlikte görünür olmaması, tartışmaların üstü örtülü gerçeklerin etrafında dönmesi ve devletlerin kamusal alandaki karartmayı bilinçli bir tercih olarak kullanmaları, göç politikalarına Arendtçi bir okumayı uygun bir bakış açısı olarak karşımıza çıkarır. Bu durum, Bauman'ın 44 Mektup'unda sorduğu "İnsanoğlunun birarada yaşamasının evrensel olarak (ki bu tarihte ilk defa *küresel* anlamına da gelecektir) saygı duyulan ve gözetilen yeni ilkeleri nereden gelir...? Bunları tasarlaması olası aktörler için nereye bakılmalı? Ve bu aktörler nasıl harekete geçirilir?" (2010: 121-122) sorularının yanıtlarını aramaya başlanmasını acil kılmaktadır.

Krizler, çıkmazlar ve politika yanlışları AB tarihinin istisnaları olmaktan ziyade olağan unsurları haline gelmiştir. AB kurumları ve üye ülkelerin ilerleme kaydedebilmek adına razı oldukları tamamlanmamış anlaşmalar, esnetilmiş uyum süreçleri ve asgari kriterler, çeşitli politika alanlarını aşılmaz çıkmazlara sürüklemiştir ve göç, bu alanlardan bir tanesidir (Scipioni, 2017: 1361). Türkiye ile AB arasındaki göç antlaşması Doğu Akdeniz'den gelen insan akınını AB için engellemiş olsa da Batı Balkanlarda sınırdaki geri itiş nedeniyle karada sıkışan insan gruplarının sayısında bir artışa neden olmuştur (Weber, 2017: 3). Arendt'in karanlık zamanların bir işareti olarak öngördüğü artan insan kategorilerinin tamamını günümüzde yaşanan göç krizinde görmek mümkündür; yasal, yasadışı, kayıtlı, kayıtdışı, düzenli, düzensiz, belgeli, belgesiz gibi ya da sığınmacı, göçmen, mülteci, misafir gibi kategoriler sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu kadar çok insan kategorisi içeren bir sorun, ancak devletlerin egemenlik haklarından koruma amaçlı otorite devrettikleri sağlam kurumların uyguladığı somut yöntemler ile çözülebilir ve kategorileşmiş insanlar tekrar haklara sahip olma haklarına kavuşabilir.

Arendt'in, insan hakları rejiminin, evrensel olduğu iddia edilse de soyut olması nedeniyle gerçek insanların gerçek sorunlarını çözmekten uzak olduğu iddiasını bu noktada hatırlamakta fayda vardır. 1951 yılında 'Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme,' BM'nin çatısı altında hazırlanıp imzalandığında "kısıtlayıcı" değil, "geri göndermeme" ilkesini benimsediği için "yasal koruyucu" bir metin olarak tasarlanmıştı (Orchard, 2014: 3). Ancak, imzacı devletleri bugün hala bağlayan korumacılık ilkesinin, uygulama

aşamasına gelindiğinde sınırlandırıcı ve dışlayıcı bir tutumla ihlal edilmesi, bugün uluslararası sistemde bir anti-norm haline gelmiştir. Bu durumun en büyük sebebi, göç, göçmen ve sığınmacı sorunu ile karşı karşıya kalan devletlerin, yükün uluslararası toplum tarafından eşit bölüşülmediği yönündeki memnuniyetsizliklerini kendi sınırlarını korurken benimsedikleri bireysel politikalarla telafi etmeyi seçmeleridir (Maley, 2015: 683). AB’de de 2015 yılında zirve noktasını gören göç krizi, benzer bir çerçeve içinde kendini göstermektedir. 1951 sözleşmesinin korumacı karakteri AB ülkelerini de bağlarken Avrupa göç rejiminin temel direğini 1990 tarihli Dublin Sözleşmesi oluşturmaktadır. Daha sonra ekleme ve güncellemeler yapılmışsa da esas olarak Dublin düzenlemelerinin öngördüğü şekilde sığınmacılar, AB’ye ilk giriş yaptıkları ülkenin meselesi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu ilke, sığınmacıların bütün yükünü sınır ülkelerin yüklenmesine neden olduğu için, sınır ülkeleri sığınmacıların, kendi istekleri doğrultusunda, Almanya ve İsveç gibi iç ülkelere gitmelerine izin vermeye başlamıştır. Bu da 2015’teki gibi, 1951 ruhuna aykırı sınır kapama uygulamalarına yol açmıştır (Trauner, 2016: 315).

Sınır kapamaların beklenmeyen başka etik ve norm dışı uygulamalarla sonuçlanması, topyekün yöntemlerin soruna geçici ve uygun olmayan çözümler ürettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bu tür uygulamalar arasında sayılabilecek bir tutum olan geri itme, sınırdaki güvenlik güçlerinin korunma talebiyle sınırı geçmeye çalışan grupları zor kullanarak kitlesel olarak geldikleri yöne itmeleridir. Bu haliyle geri itme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 4. maddesinin 4. protokolünde yasaklanan toplu sınırdışı etme kategorisine girmektedir. Toplu sınır dışı etme, sığınmacıların bireysel durumlarını, gereksinimlerini ve tehdit altında olma derecelerini göz ardı eden ve herkesin aynı muameleyi görmesine neden olan battaniye tarzı bir müdahaledir. Geri itmeler, sığınma hakkı sürecini başlamadan bitirdiği ve uluslararası koruma alabilecek statüdekileri de tehlike altında oldukları bölgeye geri gönderdiği için açıkça AB norm ve yasalarının ihlalidir (‘A Dangerous Game,’ 2017: 4). Buna rağmen AB ülkeleri tarafından giderek artan bir oranda kullanılmaya devam etmekte ve böylece üye ülkeler arasında AB değerlerini inkar eden sessiz, zımni bir uzlaşma ortaya çıkmaktadır. Üye ülkeler, mevcut seçenekler arasındaki “en küçük ortak payda”ya razı olarak normatif, etik ve yasal bir göç rejimi kurgulayamayacaklardır. AB’ye üye olmayan Balkan ülkelerinden AB ülkelerine, AB ülkelerinden geri Batı Balkan ülkelerine adeta top yerine insanların kullanıldığı bir pinpon oyununun süregittiği düşünüldüğünde, AB’nin göç konusunda ahlaki bir pozisyon benimsediğini söylemek mümkün değildir (Weber, 2017: 18).

AB'nin sürekli çıkmaza giren göç ve sığınmacı rejimini Arendtçi bir bakış açısı ile reforme edebilmesi için yeniden insanların haklara sahip olma hakkını önceleyen bir paradigma geliştirmesi gerekir. Değişim hiyerarşisinin en tepesinde yer alan paradigma değişikliği olmadan bu sorun, halihazırdaki kısıtlayıcı engelleri artırıp yoğunlaştırarak sadece bir krizden daha ağır bir başka krize geçişte arada zaman kazandıracaktır (Trauner, 2016: 312). Daha önceki bölümde bahsettiğimiz devletsizleştirme kavramı, bu bağlamda kendini "gereksizleştirilmiş insanların devletsizleştirilmesi" diye adlandırılabilir bir olguya dönüştürmekte ve günümüzde zorunlu kitlesel göç devam ettikçe, sınırlardaki kontrol daha güçlendirildikçe sona erecek gibi gözükmemektedir. Bu bağlamda AB'nin Türkiye ile 29 Kasım 2015 tarihinde imzaladığı ortak eylem planı, kısıtlayıcı kontrol ilkesi gözetilerek hazırlandığı halde ne Haziran 2016'da başlayan Brexit sürecini ne de Birleşik Krallığın AB'den ayrılmasını engelleyebilmiştir. AB'den ayrıldıktan sonra uygulanacak göç politikası tartışılırken Brexit taraftarlarının "mantra"sı haline gelen "kontrol" vaadi, çok etkili olmuştur. Ancak, tek başına kontrolün daha fazla kontrol isteği ve gereği ile sonuçlanan çarpan etkisini, özellikle AB'nin göç krizinin Brexit'e yansması çerçevesinde açıkça görmek mümkündür (Outhwaite, 2018: 1). Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi lideri Nigel Farage'ın kitlesel olarak AB sınırlarına giriş yapan sığınmacıları gösteren bir fotoğrafı kullanarak yaptırdığı poster, kendi devletlerine gereksizleşen bu topluluğun AB sınırları içerisinde de "insan harici" formlar olarak yansıtmış ve bu akının durdurulması mesajı ile Brexit kampanyasının belirleyici unsurlarından biri olmuştur (Morrison, 2019: 603).

Arendt'in iki kavramı "devletsizleşme" ve "haklara sahip olma hakkı"ndan mahrum kalma günümüzde yaşanan göç ve sığınmacı krizini açıklamada işlevsel bir rol üstleniyor (Gündoğdu, 2015: 211). Devletlerinin devletsizleştirdiği ve haklarından mahrum bıraktığı insanlar, sığınacakları yeni topraklara doğru akın ettikçe karşılaştıkları yeni devletler, daha önce razı oldukları evrensel insan hakları rejimini hiçe sayarak, önlerine güvenlik duvarları örmektedir. Egemenlik çerçevesinde düşünüldüğünde devletler, doğal olarak, meşru haklarını kullanmak istemektedirler. Ancak Bauman'ın daha önceki bölümde bahsedilen argümanına referansla, özgürlük ve refahın tek bir bölgeye odaklanarak, onu yüksek duvarlarla örerek gerçekleştirilemeyeceğini tarihteki zorunlu nüfus hareketleri defalarca göstermiştir. Birlikte hareket etme, yükü paylaşma ve güçlü kurumlar inşası olmadan devletlerin sadece güvenlik politikaları aracılığı ile bu kadar köklü bir sorunu çözmede başarı göstermeleri mümkün değildir (Trauner, 2016: 315). Bununla birlikte, 2008 ekonomik krizinden bu yana devletlerin, devlet kapasitelerini yerine getirmelerini engelleyecek derecede küresel sermaye ağlarının müdahalesine açık hale geldiği ve böylece de çağımızın, Bauman ve

Bordoni'nin ileri sürdüğü gibi, bir devlet krizine dönüştüğünü de dikkate almamız gerekir (2014: 12). Devletlerin karar alma süreçleri çoğunlukla hesap verirlilik, şeffaflık ve hukukun üstünlüğü kriterlerinden bağımsız, küresel düzeyde sermayenin önceliklerine göre yürütülmektedir. Bu bağlamda devletler, bir yandan sığınmacılar için sınırlarına duvarlar örmeye devam ederken diğer yandan kendi vatandaşlarına sağlamaları gereken ekonomik ve sosyal hakları, uzun vadede onları da devletsizleştirecek kadar tırpanlamaktadırlar. Haklara sahip olma hakkı kategorisinde emek ve refah ile ilgili güvenceler, herkes için "çağdışı biri anakronizm"e evrilmektedir (Gündoğdu, 2015: 211).

2008 ekonomik krizinden en çok etkilenen ülkeler arasında yer alan AB üyelerinin dahil oldukları uyum, entegrasyon ve kurumsallaşma süreçleri bu nedenle daha da eksik, yetersiz ve gevşek kalmıştır (Trauner, 2016: 311). Bu etkinin en çok hissedildiği politika alanlarından olan göç düzenlemeleri, yasaların içerdiği kapsayıcı normları desteklemeyen dışlayıcı pratikler karşısında AB'nin kurucu değerlerine aykırı düzenlemelere sahne olmaya devam etmektedir. AB'nin sınır rejimi olan Schengen'e dahil olmayı bekleyene Hırvatistan, bu hakkı almasını kolaylaştıracağı gerekçesiyle sınırlarında yoğun bir biçimde geri itme uygularken AB, kendi yasalarının açık bir ihlali olan bu tutumu kınamamaktadır ('Report for the Special Rapporteur, 2021: 4). Türkiye ile AB arasında 2016 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa topraklarına Türkiye üzerinden geçiş yapan sığınmacıların geri Türkiye'ye gönderilmesini öngören göç anlaşması ise Türkiye'nin sığınmacı ve göçmenler için "güvenli" bir ülke olduğu varsayımına dayanmaktadır. Avrupa Komisyonu, AB sınırından 1 günde 10 bin sığınmacının geçtiği günlerden sadece 105 kişinin geçtiği günlere gelmiş olmasındaki başarıyı bu anlaşma ile açıklıyor (European Commission, 2020). Ne var ki, AB Sınır Koruma Ajansı FRONTEX'in, Yunan Sahil Güvenlik ekiplerinin uyguladığı yasa dışı geri itmeleri rapor etmemesi gibi unsurlar düşünüldüğünde bu başarının somut bir gerçek yerine bir ilüzyon olduğu ortaya çıkıyor (Nielsen, 2021).

Sığınmacıların gerçekten güvende olup olmadığını, bütüncül bir insan hayatı yaşayıp yaşamadıklarını ölçecek ya da ideal koşulları gözetecek bir kurumsallaşma olmadığı gibi AB'ye üye devletlerin bu yönde gösterdikleri bir irade de mevcut değildir. Aynı şekilde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın ya da COVID-19 koşullarının sığınmacılar üzerindeki etkileri göz önüne alınarak yapılacak herhangi bir politika güncellemesi tartışması da yoktur. Bu gereğin tersine, özellikle COVID-19 salgını sebebiyle geri itme, devletlerin sınırlarını kapatma uygulamalarıyla paralel bir şekilde geçici bir meşruiyet kazanmıştır ('No Lockdown for Pushbacks,' 2020). Süregiden bir kriz olmasına rağmen göç sorunu, üzerindeki spot ışıkları bu şekilde kapatılarak, olayın gerçek boyutunun

olduğu gibi algılanmasını imkansız kılan bir karanlığa gömülmüştür. Doğru soruları sorarak karar alıcıları hesap vermeye zorlamak, karanlıkta kaldığı için soruna yabancılaşan bireyleri artık ilgilendirmemektedir. Halbuki araştırmalar Eylül 2020-Şubat 2021 arasındaki süre içerisinde AB’de kalıcı statü arayan Suriyelilerin başvurularının iki katına çıktığını göstermektedir (Schengenvisainfo, 2021) ve paradigma değişikliği hariç bütün çözümlerin geçici ve yetersiz olduğunu düşündürmektedir.

Geri itme, AB’nin süregiden göç krizi içerisinde ahlaki ve yasal olarak çözümleyemediği en önemli sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Devlet liderleri tarafından yok sayıldığı ya da AB kurumları, üye ülkeleri bu nedenle cezalandırmadığı için azalarak ortadan kaybolmayacağı açıktır. Tersine, etik dışı bir uygulama olarak yavaş yavaş görünürlük kazanmakta ve karanlık zamanların opaklığında bu konuda küçük bir ışık yanmış olabileceğine bizi inandırmaktadır. Yunan Başbakanı Mitsotakis’e Hollandalı meslektaşıyla birlikte düzenlediği bir basın toplantısında Hollandalı bir gazetecinin yönelttiği “geri itmeler hakkında yalan söylemeyi ne zaman bırakacaksınız” sorusu, beklenmedik bir anda gelen soğuk duş etkisidir. Aynı gazetecinin sorusunun devamında dile getirdiği, geri itmelerin, AB ülkelerinin sığınmacı bedenler üzerindeki “narsistik sömürü”sü olduğu iddiası da bu durumdaki etik ihlalini, görmek isteyenler için gerçek boyutlarıyla gözler önüne sermiştir (‘PM Bristles at Dutch Journalist’s Accusations,’ 2021). Bu bağlamda, söz konusu basın toplantısında iki devlet liderine geri itmeler hakkında yöneltilen bu sorular, Arendt’in savunduğu, insanların olayları kesintiye uğratarak aydınlatma kapasitesini hatırlatmaktadır. Bununla birlikte devletlerin, cezalandırıcı niteliği güçlendirilmiş yaptırımlarla donatılmış bir uluslararası hukuk çerçevesine egemenlik devri yapmadıkları sürece, insanların haklara sahip olma hakları prensibi çerçevesinde gerçekleşecek bir dönüşüm, normatif insanlık için hala çok uzaktadır.

5. SONUÇ

Arendt’in karanlık zamanlar tanımında önemli yer tutan kamusal alandaki güvenilirlik açıkları ve nasıl alındığı görünmeyen devlet kararları, olayların gerçek sebeplerini “halının altına süpürdüğü” için, hayatın olağan akışı içerisinde insanları dehşete düşürecek bu olayların normalleştirilerek benimsenmesine neden olmaktadır (1965: viii). Ancak halının altına süpürülen her siyasi olayın ardından hakları tırpanlanan insanlardan yeni insan kategorileri oluşmaya devam ettikçe kimse güvende olmayacaktır (Arendt, 1976: 277). Bu nedenle normalleştirme, ya da Arendt’in deyişiyle gözlerimizi karanlığa alıştırmaya (1965: vi) yerine insanların, kendi kendileriyle girdiği sessiz diyalogda hakikati söyleme cesaretini göstermeleri şarttır. Arendt’in istediği türde bir çağımızı anlama

çabasına giriştiğimizde devletsizleşmenin ve haklara sahip olma hakkı üzerinden bireyin uğradığı kayıpların, hepimiz için giderek daha büyük birer sorun haline geldiğini görüyoruz. Dünyada bir yere sahip olamama ve kendini emek ve eylemle gerçekleştirememeye bugün sadece sığınmacıların meselesiymiş gibi gözükse de devletlerin üstesinden gelemediği sürekli kriz halleri nedeniyle gereksizleşen vatandaşlarından kurtulma eğilimlerini arttıracaklarını öngörmek mümkün. Bu bağlamda, uluslararası insan hakları rejimini güçlü kurumlar ve çoğulculuk ilkesi ile desteklemek, yenilemek ve bu konuda ısrarcı olmak ivedilik arz ediyor.

Günümüzü anlamak için yapılan Arendt okumlarında düşünür istemediği bir “tapınmaya yakın hürmet” (Fraser, 2004: 254) atfetmek elbette ki doğru olmayacaktır. Ancak göç ve sığınmacı olgusunu, farklı bir tarihsellik içinde de olsa, bugüne ışık tutacak kapasitede açıklamış olması Arendtçi bir okumanın önemini ve değerini artırmaktadır. Arendt’in uyardığı gibi, siyasetin artık özgürlük ve demokrasi getirmediği bir çağda güvenlik yoğunluklu politikalar, tiranlığın deneyimleneceği, tiranlığa en yakın örnekleri teşkil etmekte. Siyasetin ve aktörlerin yeniden tanımlanması, siyasete hak ettiği saygınlığın iade edilmesi ve Bauman’ın önerdiği gibi siyasetin, iktidarın ve toplumun birbiriyle barışması, insanlığa üzerine çöken karanlıktan çıkış yolunu gösterecektir. Bunun için çözüm üretmekte yetersiz kalan, hatta sorunları daha da karmaşık hale getiren kavramlar, kuramlar ve değerler tartışmalarından daha fazla, insanların bir şey uğruna eyleme iradelerini artırmak, onların doğumluluktan kaynaklanan spontan eylem kapasitesini açığa çıkarmak gereklidir. Burada önerilen, yeniden sahip çıkılan siyasetin güçlendirilmiş kurumları aracılığı ile gerçekleştirilebilecek somut bir çözümdür.

Arap Ayaklanmalarının ardından ortaya çıkan ve 2015 yılında Suriye’deki çatışmalarla birlikte yoğunlaşan göç ve sığınmacı krizi, AB’nin özellikle göç gibi zor politika alanlarını yönetmek için bilinçli bir şekilde yürüttüğü esnek bütünleşme süreçlerinin işlevsel özelliklerini nasıl yitirdiğini gözler önüne sermiştir. Üye ülkelerin göç politikaları bireysel ve dışlayıcı bir karaktere bürünürken, yasal düzenlemeler AB norm ve değerlerini yansıtmayan anti-siyaset pratiklerine dönüşmüştür. Geri göndermeme ilkesini ihlal etmemek için başvurulmuş sınırlardaki geri itme uygulaması insan hakları rejimi açısından açıkça sorunlu bir eylemdir. Aynı şekilde, Türkiye ile imzalanan ortak eylem planının sonucunda sığınmacıları sınırlarının dışındaki bir vaka olarak görmeye başlaması ve onların kamplara sığmayan hayatları, uğradıkları istismarlar ya da COVID-19’dan etkilenme dereceleri ile ilgilenmemesi de eşit derecede sorunludur. Brexit süreci de göstermiştir ki sınırları kapamak sorunun ortadan

kalkması için yeterli değildir. Milyonlarca insanın kategorilere ayrıldığı, haklarının tırpanlandığı ve devletsizleştikleri bir durum süregiderken bunun sadece belli grupların kaderi olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. 21. yüzyılın bir sığınmacılar çağı olması ancak yeniden sahip çıkılan gerçek siyasetin desteklediği uluslararası kurumların küresel bir insan hakları rejimini baştan inşa etmesiyle engellenebilir. Arendt'in dediği gibi "hayattan daha yüce bir ideal" (2007, 266) olmadığını hatırlamak başlangıç noktamız olabilir.

KAYNAKÇA

"66% of Syrian Asylum Seekers in EU Don't Intend to Return to Their Home Country" (2021), <https://www.schengenvisainfo.com/news/66-of-syrian-asylum-seekers-in-eu-dont-intend-to-return-to-their-home-country/> (16.07.2021).

"A Dangerous 'Game': The pushback of migrants, including refugees, at Europe's borders" (2017), Belgrade Center for Human Rights, Macedonian Young Lawyers Association and OXFAM, https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en_0.pdf (09.11.2021).

Adelman, Jeremy (2016), "Pariah: Can Hannah Arendt Help Us Rethink Our Global Refugee Crisis?", *Wilson Quarterly*, 40 (2), <https://www.wilsonquarterly.com/quarterly/looking-back-moving-forward/pariah-can-hannah-arendt-help-us-rethink-our-global-refugee-crisis> (09.11.2021).

Akkaya, Aysun Yaralı (2019), "Avrupa'nın Mülteci Politikalarına Oryantalist Yaklaşımı: Suriye Krizi Sonrası Avrupa ve Türkiye İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (2): 357-380.

Arendt, Hannah (1961), *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought* (New York: Viking Press).

Arendt, Hannah (1965), *Men in Dark Times* (New York: Harvest Book).

Arendt, Hannah (1994), "On the Nature of Totalitarianism (An essay in understanding)", Arendt, Hannah (Der.), *Essays in Understanding, 1930-1954: Formation, Exile, Totalitarianism* (New York: Schocken Books): 328-361.

Arendt, Hannah (1994), "Understanding and Politics (The difficulties of understanding)", Arendt, Hannah (Der.), *Essays in Understanding, 1930-1954: Formation, Exile, Totalitarianism* (New York: Schocken Books): 307-328.

Arendt, Hannah (2007), "We Refugees", Feldman, J. K. (Der.), The Jewish Writings (New York: Schocken Books): 264-274.

Arendt, Hannah (2016), İnsanlık Durumu (İstanbul: İletişim Yayınları).

Arendt, Hannah (2017), Totalitarizmin Kaynakları 3 / Totalitarizm (İstanbul: İletişim Yayınları).

Arendt, Hannah (2018), "Freedom and Politics: A Lecture", Kohn, J. (Der.), Thinking without a Banister: Essays in Understanding, 1953-1975 (New York: Schocken Books): 220-245.

Bauman, Zygmunt (2010), 44 Letters from the Liquid Modern World (Cambridge: Polity Press).

Bauman, Zygmunt (2000), Siyaset Arayışı (İstanbul: Metis Yayınları).

Bauman, Zygmunt (2007), Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty, (Cambridge: Polity Press).

Bauman, Zygmunt (2018a), Akışkan Hayat (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Bauman, Zygmunt (2018b), Kuşatılmış Toplum (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Bauman, Zygmunt ve Corlo Bordonni (2018), Kriz Hali ve Devlet (İstanbul: İthaki Yayınları).

Bauman, Zygmunt ve Stanislaw Obirek (2018), Dünyaya ve Kendimize Dair (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Benhabib, Seyla (2000), The Reluctant Modernism of Hannah Arendt (Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.)

Benhabib, Seyla (2004), The Right of Others: Aliens, Residents and Citizens (New York: Cambridge University Press).

Benhabib, Seyla (2010), "Introduction", Benhabib, Seyla (Der.), Politics in Dark Times: Encounters with Hannah Arendt (New York: Cambridge University Press): 1-17.

Benhabib, Seyla (2018), Exile, Statelessness and Migration: Playing Chess with History from Hannah Arendt to Isaiah Berlin (Princeton: Princeton University Press).

Berkowitz, Roger (2010a), "Introduction: Thinking in Dark Times," Berkowitz, R., T. Keenan ve J. Katz (Der.), Thinking in Dark Times: Hannah Arendt on Ethics and Politics (New York: Fordham University Press): 3-17.

Berkowitz, Roger (2010b), "Solitude and The Activity of Thinking," Berkowitz, R., T. Keenan ve J. Katz (Der.), *Thinking in Dark Times: Hannah Arendt on Ethics and Politics* (New York: Fordham University Press): 237-248.

Bernstein, Richard (2010), "Are Arendt's Reflections on Evil Still Relevant?," Seyla Benhabib (Der.), *Politics in Dark Times: Encounters with Hannah Arendt* (New York: Cambridge University Press): 293-304.

Bernstein, Richard (2018), "The Illuminations of Hannah Arendt", *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/06/20/opinion/why-read-hannah-arendt-now.html> (15.02.2020).

Bernstein, Richard (2018), *Why Read Arendt Now?* (Cambridge: Polity Press).

Bilsky, Leora (2010), *The Eichmann Trial and the Legacy of Jurisdiction*, Benhabib, Seyla (Der.), *Politics in Dark Times: Encounters with Hannah Arendt* (New York: Cambridge University Press):198-218.

Birmingham, Per (2009), *Hannah Arendt and Human Rights: The Predicament of Common Responsibility* (Bloomington: Indiana University Press).

Bowring, Finn (2011), "Comparing Bauman and Arendt: Three Important Differences", *Sociology*, 45 (1): 54-69.

Buckler, Steve (2001), "Coming out of Hiding: Hannah Arendt on Thinking Dark Times", *The European Legacy: Toward New Paradigms*, 6 (5): 615-631.

"Dünyada 70,8 Milyon İnsan Yerinden Edildi" (2019), *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/tr/dunyada-708-milyon-insan-yerinden-edildi/a-49258725> (14.02.2020).

Efe, Büşra (2018), *Hannah Arendt'in "Haklara Sahip Olma Hakkı" Kavramı Çerçevesinde Türkiye'deki Suriyelilerin Çalışma 'Hakkı'* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

European Commission (2016), *EU-Turkey Statement: Four Years On*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200318_managing-migration-eu-turkey-statement-4-years-on_en.pdf (16.12.2020).

European Union External Action Service (2015), *The EU's Relations With Syria* http://eeas.europa.eu/syria/index_en.htm (14.02.2020).

Evans, Brad (2017), "Humans in Dark Times," NYTimes, <https://www.nytimes.com/2017/02/23/opinion/humans-in-dark-times.html> (17.07.2021).

Ezrow, Natasha (2018), "Authoritarianism in the 21st Century", *Politics and Governance*, 6 (2), 83-86.

Fraser, Nancy (2004), "Hannah Arendt in the 21st Century", *Contemporary Political Theory*, 3 (3): 253-261.

Gratton, Peter (2012), *The State of Sovereignty* (New York: New York Press).

Gündoğdu, Ayten (2015), *Rightlessness in an Age of Rights: Hannah Arendt and the Contemporary Struggles of Migrants* (Oxford: Oxford University Press).

Harabin, Radoslaw (2015), "Democracy, Its Collapse and the Jewish Question: Comparing Hannah Arendt's and Zygmunt Bauman's Philosophies", *Annales Universitatis Mariae-Curie Sklodowska*, 22(1): 108-118.

Horst, Cindy ve Odin Lysaker (2021), "'Miracles in Dark Times': Hannah Arendt and Refugees as 'Vanguard'," *Journal of Refugee Studies*, 34 (1): 67-84.

Howard, Dick (2010), "Keeping the Republic: Reading Arendt's *On Revolution* after the Fall of the Berlin Wall," Benhabib, Seyla (Der.), *Politics in Dark Times: Encounters with Hannah Arendt*, (New York: Cambridge University Press): 277-292.

Kalyvas, Andreas (2004), "From Act to Decision: Hannah Arendt and the Question for Decisionism", *Political Theory*, 32 (3): 304-346.

Khalip, Jacques (2010), "Arendt, Byron and De Quincey in Dark Times", *European Romantic Review*, 21 (5): 615-630.

Klusmeyer, Douglas (2010), "Hannah Arendt's Case for Federalism", *Publius*, 40 (1): 31-58.

Maley, William (2015), "Refugee Diplomacy", Cooper Andrew F., Jorge Heine ve Ramesh Thankur (Der.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, (Oxford: Oxford University Press): 675-690.

Moran, Shane (2013), "Politics in Dark Times: Reflections on Hannah Arendt", *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 40 (2): 277-297.

Morrison, James (2019), "Re-framing Free Movement in the Countdown to Brexit? Shifting UK Press Portrayals of EU Migrants in the Wake of the Referendum", *The British Journal of Politics and International Relations*, 21 (3): 594-611.

“No lockdown for pushbacks during COVID 19” (2020), Euromed Rights, <https://euromedrights.org/publication/no-lockdown-for-pushbacks-during-covid-19> (09.11.2021)

Nielsen, Nikolaj (2021), “Frontex Chief Accused of Possible Rights ‘Cover Up’”, <https://euobserver.com/migration/152459> (17.07.2021).

Orchard, Phil (2014), *A Right to Flee: Refugees, States, and the Construction of International Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press).

Outhwaite, William (2019), *Migration Crisis and “Brexit,” Oxford Handbooks Online*, (Oxford: Oxford University Press). 10.1093/oxfordhb/9780190856908.013.7

Özkazanç, Alev (2017), “Anlamak ve Politika: Arendt'ten Öğrenmek”, *Vira Verita*, 7: 1-17.

Parekh, Serena (2008), *Hannah Arendt and the Challenge of Modernity: A Phenomenology of Human Rights* (New York: Routledge).

“PM bristles at Dutch journalist’s accusations of pushbacks” (2021), Ekathimerini, <https://www.ekathimerini.com/news/1171479/pm-bristles-at-dutch-journalist-s-accusations-of-pushbacks> (09.11.2021)

“Report for the Special Rapporteur on pushback practices and their impact on the human rights of migrants” (2021), European Center for Constitutional and Human Rights, https://www.ecchr.eu/fileadmin/Juristische_Dokumente/ECCHR_REPORT_UN_SR_PUSHBACKS.pdf (09.11.2021)

Reus-Smit, Christian (2001), “Human Rights and the Social Construction of Sovereignty”, *Review of International Studies*, 27, 519-538.

Scipioni, Marco (2017), “Failing Forward in EU Migration Policy? EU Integration after the 2015 Asylum and Migration Crisis”, *Journal of European Public Policy*, 25 (9), 1357-1375.

Sönmez, Pelin (2014), *Avrupa Birliğinde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyaloğu (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Stivers, Camilla (2004), “On Theorising Dark Times”, *Administrative Theory and Praxis*, 26 (1): 19-26.

Stivers, Camilla (2008), *Governance in Dark Times: Practical Philosophy for Public Service* (Washington: Georgetown University Press).

Trauner, Florian (2016), “Asylum Policy: the EU’s ‘Crises’ and Looming Policy Regimes Failure”, *Journal of European Integration*, 38 (3): 311-325.

Walsh, Mary (2011), “Arendtian Thinking through Politics in Dark Times and Beyond”, *Australian Journal of Political Science*, 46 (3): 573-581.

Weber, Bodo (2017), “The EU-Turkey refugee deal and the not quite closed Balkan route,” Friedrich Ebert Stiftung, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13436.pdf> (09.11.2021)

World Bank (2019), Research Conference on Forced Displacement, <https://www.worldbank.org/en/events/2019/12/11/jdc-research-conference-on-forced-displacement> (31 Mart 2021).

Young-Bruehl, Elizabeth (2006), *Why Arendt Matters* (London: Yale University Press).

**TÜRKİYE’NİN SINIR VE GÖÇ YÖNETİMİ: DİNAMİK
VE İLİŞKİSEL BİR ALANIN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ**

**BORDER AND MIGRATION MANAGEMENT OF
TURKEY: THE HISTORICAL EVOLUTION OF A
DYNAMIC AND RELATIONAL FIELD**

Çağla LÜLECI-SULA*

ÖZ

Uluslararası Siyaset Sosyolojisi, dünya siyasetinin sosyolojik bir perspektiften çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım güvenlik çalışmalarıyla neredeyse organik bir ilişki içindedir. Uluslararası Siyaset Sosyolojisi güvenliği rutin bürokratik pratikler üzerinden tanımlayarak güvenlik çalışmalarının ontolojisini genişletmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar göç yönetimi ve sınır güvenliği pratikleri konusuna da önemli bir ilgi göstermektedir. Bu makalede, var olan Uluslararası Siyaset Sosyolojisi çalışmalarının bir kısmında, politika ve pratiklerdeki dönüşümler vurgulanmaksızın, ağırlıklı olarak mevcut sınır sosyolojisine odaklanılarak sınır güven(likesiz)liği alanının dinamik karakterinin gözden kaçırıldığı savunulmaktadır. Bu iddia ile işaret edilen durum, Uluslararası Siyaset Sosyolojisinin, sosyal ve ilişkisel bir ontolojik duruşa dair bağlılığıyla da uyumsuzluğa sebep olabilmektedir. Bu çalışma “Kuruluşundan günümüze Türkiye’nin göç yönetimi ve sınır güven(likesiz)liği alanı nasıl dönüşmüştür?” sorusuna yanıt aramaktadır. Teorik olarak, çalışma “alan”ların dinamik karakterine vurgu yaparak Uluslararası Siyaset Sosyolojisi

---

* Dr., TED Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, cagla.luleci@tedu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0534-8271>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 03.11.2021
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 02.02.2022

literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ampirik katkısı ise Türkiye'nin kuruluşundan bugüne uyguladığı göç ve sınır politika ve pratiklerinin tarihinin bir dönemselleştirmesini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Siyaset Sosyolojisi, Sınırlar, Türkiye, Göç, Güven(liksiz)lik.

ABSTRACT

International Political Sociology (IPS) emphasizes the need to bring a sociological perspective to the study of worlds politics. It enjoys an almost organic relationship with security studies. IPS broadens the ontology of security by defining it in terms of routine bureaucratic practices. Scholars of IPS also show a significant interest in migration management and border security practices. This article argues that most IPS studies tend to overlook the dynamic character of the field of border in/security by focusing extensively on the current sociology of border in/security fields. The situation indicated by this claim may also cause incompatibility with Political Sociology's commitment to a social and relational ontological stance. Accordingly, this article asks, "How has Turkey's migration management and border in/security field transformed since the establishment of the Republic?" The article has two main contributions. Theoretically, it contributes to the literature on IPS by underlining the dynamic character of 'fields.' Empirically, it presents a historical periodization of Turkey's migration and border policies and practices.

Keywords: International Political Sociology, Borders, Turkey, Migration, in/security.

GİRİŞ

Sınır güvenliğinin "alanlar" (*fields*) olarak incelendiği ve pratik kuramının benimsendiği çalışmaların birçoğunda, mevcut sınır güvenliği pratikleri incelenerek, tanımlanan alanın güncel sosyolojisinin anlık bir fotoğrafı sunulmaktadır (Bkz. Topak, 2014; Frowd, 2014; Casas-Cortés vd., 2014; Andersson, 2016; Isleyen 2018; Sari ve Dincer, 2017; Şanlıer Yüksel, 2020; Toğral Koca, 2020). Bu çalışma, uluslararası siyaseti sosyolojik bir perspektiften ele almakta önemli yol kat eden bu analizlerin bir kısmında, Uluslararası Siyaset

Sosyolojisi'nin (USS) halen sosyal ve ilişkisel bir ontoloji benimseye dair taahhüdünün tam olarak yerine getirilemediğini savunmaktadır. Bu taahhüte göre, ilişkisel bir ontolojide birimler sabit öğeler değildir; durmaksızın, ilişkilere yeniden oluşturulurlar (Guzzini, 2017: 370; Depelteau, 2015). Bu ontoloji, neredeyse zorunlu olarak süreçlerle ilgilidir ve sürekli yapım aşamasındadır. USS'nin bu önemli taahhüdünü gözden kaçıran çalışmalar, alanların dinamik karakterini ve bunların siyasetteki köklerini de gözden kaçırabilmektedirler.

Bu çalışmada, sınır güvenliği alanındaki önemli dönüşümleri ve bunların siyasi süreç içindeki kaynaklarını ortaya çıkarmak üzere alanın tarihsel gelişiminin izleri sürülmektedir. Bu sayede biri teorik, diğeri de ampirik olmak üzere iki katkı yapılması hedeflenmektedir. Teorik katkı, USS'nin alanların toplumsal ve dinamik oluşumlar olarak analiz edilmesi taahhüdünün yeniden canlandırılmasıdır. Ampirik katkı ise Türkiye'nin göç ve sınır güven(likesiz)liği yönetimindeki önemli değişim noktalarının tespit edilmesiyle, bu alanının dinamik yapısını vurgulayan anlamlı bir dönemselleştirmesinin yapılmasıdır.

İlk olarak, başta Yunanistan ile ilgili olmak üzere nüfus mübadelesi politikalarına odaklanılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960'lara kadarki erken yılları irdelenmektedir. Bu dönemin incelenmesinin sebebi, 1951 Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama örneğinde görüldüğü gibi, Türkiye'nin mevcut bazı politika ve pratiklerinin köklerinin burada yerleşik olmasıdır. İkinci olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasından 1980'li yıllara kadar Avrupa'ya yönelik kitlesel işgücü hareketliliği nedeniyle Türkiye, göç veren bir ülke olarak incelenmektedir. Üçüncü olarak, 1980'lerin sonlarından beri Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya'dan AB topraklarına artan göçten dolayı Türkiye'nin bir transit ülke olarak görülmeye başlandığı sürecin izi sürülmektedir. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin resmî AB üyelik adaylığını takip eden süreç ve esas olarak bu gelişme etrafında şekillenen sınır güven(likesiz)liği ilişkileri analiz edilmektedir. Son bölümde, Arap Ayaklanmaları ve Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması'nın yanı sıra Türkiye'nin Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) sonrasındaki süreç mercek altına alınmaktadır. Türkiye'nin komşu bölgelerinden artan göçün yoğunlaşması ve AB adaylık sürecinin yavaşlaması nedenleriyle bu dönemin, Türkiye ve AB taraflarının farklılaşan motivasyonlarınca şekillendiği öne sürülmektedir. Çalışma aynı zamanda Türkçe akademik yazında eksikliği bulunan USS, pratik kuramı, güven(likesiz)lik gibi uluslararası yazında çokça tartışılan kavram ve kuramları Türkçe yazına kazandırmayı hedeflemektedir.

Çalışma, İçişleri Bakanlığı ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü raporlarının, AB İlerleme Raporlarının (1998-2019), Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırları için Operasyonel İşbirliği Ajansı (Frontex) yıllık faaliyet raporlarının

(2005-2019), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporlarının, çeşitli politika belgelerinin, resmi evrakın (anlaşma, ulusal mevzuat, yönetmelik ve genelgelerin resmî metinleri), uluslararası ve hükümet dışı örgütlerin raporlarının, basın bültenlerinin, politika oluşturucuları ve uygulayıcılarının resmî demeçlerinin, ve bunlara ilaveten literatürdeki ikincil kaynakların incelenmesi üzerine bina edilmiştir.

1. SINIR GÜVEN(LİKSİZ)LİĞİ, İLİŞKİSELLİK VE ALAN

Disiplinler etrafındaki önceden belirlenmiş sınırları sorgulayan USS araştırmacıları, siyaset sosyolojisinin, uluslararası siyaset ile ilgilenir hale getirilmesi gerektiğini vurgular (Bigo ve Walker, 2007: 730; Guillaume ve Bilgin, 2017). Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sosyoloji, antropoloji, etnografi gibi birçok farklı disiplinden faydalanan USS çalışmaları, sosyal teorideki pratik yaklaşımını benimser ve “gündelik siyasetin sıradan bürokratik kararlarını” incelemeyi amaçlar (Bigo, 2008: 127). Bu yaklaşımın güvenlik çalışmalarıyla da neredeyse organik bir bağı bulunmaktadır (Mutlu ve Lülecı, 2017). Söz konusu güvenlik olduğunda ise USS çalışmalarında, Sosyolog Bourdieu’nün, “güvenliği, normlar, değerler veya çıkarlardansa pratikler açısından yeniden düşünme” dürtüsünden geniş ölçüde yararlanır (Bigo, 2016: 72). Güven(likesiz)lik, günlük pratik ve politikalara yerleşik güvenlik(siz)leştirme süreçlerinin sonucudur. Her ne kadar sınır güven(likesiz)liği alanını inceleyen USS çalışmalarının çoğu aktörlerin mevcut pratiklerine odaklanıyorsa da USS temelde ‘sabit’ ve verili değil ‘ilişkisel’ bir ontolojik anlayışa dayanmaktadır. Buna göre ne aktörler ve davranışları ne de kavramlar kendilerini meydana getiren ilişki ağlarından bağımsız ve durağan şekilde var olabilirler (Rajaram 2017: 92). İlişkisel yaklaşımda her analiz nesnesi kendine özgü bağlamı içindeki konum ve durumuna göre anlam kazanır (Mohr 2013: 101). Bu perspektiften bakıldığında, pratikler ve aktörler kendi etkileşimleri ile oluşturdukları dinamik siyasi ve sosyal bağamlardan ayrı düşünülemezler (Emirbayer, 1997: 293-294). Bu sebeple, sınır güven(likesiz)liği pratikleri siyasi ve tarihsel bağlamından soyutlayarak çalışıldığında kaçınılmaz olarak eksik bir hikaye sunacaktır.

Bourdieu’cü perspektif, belirli alanlar olarak kavramsallaştırılan sınır güven(likesiz)liğini ampirik olarak görselleştirecek veya sergileyecek araçları sunar (Madsen, 2017: 107). Bourdieu (1985: 22) alanı; rekabetçi, iş birliğine dayalı, hegemonyacı veya birbiriyle kesişen nesnel ilişkilere sahip spesifik bir saha olarak tanımlar. Güven(likesiz)lik pratiklerinin alanı, “birbirine bağlı beşeri pratiklerin tüm rabitalarına” işaret eder (Schatzki, 2001: 11). Başka bir ifadeyle, bu alan kendi eylem kodlarına sahip çok sayıda aktörün ilişkisel pratiklerinden meydana gelir. Bourdieu’nun alanında aktörlerin pratikleri yoğunlukla bu aktörlerin alan içindeki

yapısal pozisyonları ve sahip oldukları kapitalin türü ve miktarı tarafından belirlenir. Sosyal alanlar aktörlerin pozisyonları ve ilişkileri tarafından kurulup yok ediliyorsa, bu onların sürekli bir değişim içinde olduklarını gösterir (Wilkinson, 1970: 313; Elias, 1978). En dirençli alanlar bile yalnızca belli sürelerle oldukları gibi kalabilirler, çünkü kendilerini oluşturan ilişki ve alışverişler de sürekli hareket halindedir. Bu yüzden, tarih-dışı olan ve güç ilişkilerinin dönemsel dönüşümünü dikkate almayan alan incelemeleri her zaman limitli kalacaktır.

Fakat şunu belirtmekte fayda var ki gerek yöntemsel kısıtlar dolayısıyla gerekse sosyal araştırmacının tamamen objektif olması beklenemeyeceğinden, bir alanı oluşturan tüm ilişki kanallarını en derin köklerine inerek incelemek pratikte mümkün olmayabilmektedir (Depelteau, 2015: 14). Bu bakımdan bir alan incelemesinin kaçınılmaz olarak bazı olayların öne çıkarıldığı ve diğerlerinin arka planda kaldığı bir süreç olacağını unutmamak gerekmektedir. Amaç mümkün olan en dikkatli şekilde, uygun araçlar ve açık yöntemlerle (araştırmacının perspektifinden bağımsız olmayan) gerçekliğin incelenerek yansıtılması ve alanın kendine özgü belli başlı özelliklerinin ortaya çıkarılabilmesidir. Bu çalışma, USS'nin burada belirtilen kuramsal taahhütlerine bağlı kalmaya özen göstererek, sınır güven(likesiz)liği alanını farklı aktörlerin ilişkisel pratiklerinden oluşan, bu ilişkiler ve alışverişler tarafından sürekli yeniden inşa edilen, kendine özgü ve gevşekçe tanımlanmış kalıplarca (*pattern*) yönlendirilen sosyal ve siyasi bir ortam olarak ele almaktadır. Türkiye'nin sınır ve göç yönetimi alanının tarihsel süreç içinde ülke içinden ve dışından birçok aktör tarafından nasıl sürekli dönüştürülerek yeniden üretildiğini incelemektedir. Emirbayer'ın (1997) ayrımına referansla, çalışma gerçek kişiler olarak göçmenlerin veya güvenlik personelinin bireysel tecrübelerine dayanan bir 'mikroskobik' analiz düzeyini benimsemekte, çeşitli devlet ve devlet dışı yapanların (*agent*) bürokratik politika, pratik ve ilişkilerine odaklanmaktadır. USS yaklaşımının önemli isimlerinden olan Bigo'nun (2005; 2014) birçok çalışmasında ortaya koyduğu sınır güven(likesiz)liği alan tanımlamasına yakın olarak, bu analizin odağı, bahsi geçen sosyal ve siyasi ortamı oluşturan çeşitli aktörler ve onların pratiklerinin birbiriyle olan dinamik ilişkileridir (Bigo 2013: 124). İlişkilere odaklanırken, iç ve uluslararası siyasi bağlamın yine süreçsel (*processual*) olarak bu alanları nasıl dönüştürdüğünü göz ardı etmeyerek bu göç ve sınır yönetimi pratiklerini siyasi ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, sosyal ve siyasi alanları oluşturan güç ilişkilerine sorgulayıcı bir gözle yaklaşma, bu ilişkileri verili ve doğal durumlar olarak ele almama iddiasındadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, örneğin bir aktörü verili şekilde baskın (*dominant*) olarak tanımlayıp analizi bunun üzerine başlatmak yerine, bu baskınlığın belli tarihsel ve siyasi bağlamda var olabildiğini ve bunun bağlamsal, sürekli değişime açık dinamik bir

durum olduğu iddiası üzerine inşa edilmektedir. Bu durum alanın kurallarını belirleyen çatışmacı, işbirlikçi gibi ilişki biçimleri tanımlamaları için de geçerlidir. Bu amaçla, çalışma Türkiye’de göç ve sınır yönetimi alanını beş ayrı tarihsel süreçte inceleyerek, her dönemde etkili olan aktörlerin, pratiklerin ve ilişki biçimlerinin değişimini incelemekte; böylelikle bu alanın siyasi, sosyal ve dinamik karakterini vurgulamaktadır.

2. YENİ KURULAN DEVLET OLARAK TÜRKİYE

Finer’ın (1974) “Bugün bir kişiye bir devlet kurmasını söylerseniz, hemen net ve savunulabilir bir kara sınırı oluşturacak ve orada yaşayanlardan kendisine sadakat göstermesini isteyecektir” sözleriyle ifade ettiği gibi, sınırlar ulus-devlet inşasının en önemli unsurlarındandır. Bu bağlamda, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin erken reflekslerinden biri dış sınırlarını tartışmaya yer vermeyecek netlikte hukuki olarak tanımlamak ve bu sınırlarla çevrili alanda mümkün olduğunca yönetilebilir bir topluluğun yaşayacağından emin olmaya çalışmak olmuştur. Bu güç, devletin egemenliğini de yeniden üreten bir araç ve gösterge olması bakımından önem arz etmiştir. Egemenlikle ilgili bu kaygılar devletin sınır güvenliği ve göç ve hareketlilik yönetimi politikalarına da etki etmiştir. Böylece, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin hareketlilik politikaları, 1923 gibi erken bir tarihte başlayan, alanın ilk on yıllarına damgasını vuran Yunan ve Bulgar nüfusları ile Türk nüfuslarının mübadelesine ilişkin sözleşmeler ile vücut bulmuştur. Türk ve Müslüman nüfustan oluşan homojen bir toplum elde etmek üzere, gayrimüslim nüfus Anadolu’dan Avrupa’ya gönderilmiş, çoğunluğu Balkanlar’dan olmak üzere Müslüman Türk nüfus da Türkiye’ye yerleştirilmiştir. “Tesis edilecek modern toplum”un “Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması” hedefleri nedeniyle devletin asıl endişesi, Avrupa’ya kimin göç ettiğinden ziyade ülkeye kimin geldiği olmuştur (İçduygu ve Aksel, 2013: 170). Yunanistan ile 1923, Bulgaristan ile de 1925 yılında mütekabiliyet esasına dayalı anlaşmalar yapılmıştır. Türk hükümeti, 1964 yılında Ankara Anlaşması’nın ilgili maddelerini iptal edecek ve “ülkenin iç ve dış güvenliğine” tehdit oluşturduklarını ileri sürdüğü Türkiye’de ikamet eden Yunanistan vatandaşlarını sınır dışı etmeye başlayacaktır (İçduygu vd., 2008: 372; Eren, 1966). Yunanistan da nüfus mübadelesini, kendi “ulusal güvenlik kaygılarını” gidermenin bir unsuru olarak addettiği homojenleşmeyi elde etmenin bir mekanizması yapmıştır. Böylelikle karar oybirliğiyle alınmış ancak taraflar, ne tür yasal düzenlemelerle kimlerin gönderilip kimlerin kabul edileceği gibi, hareketliliğin operasyonel detayları üzerinde anlaşmazlıklar yaşamışlardır (Yıldırım, 2006).

Anadolu ile Avrupa arasındaki nüfus hareketliliğinden sorumlu ilk kurum 1872 yılında kurulmuş, 1916 yılında da Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyet-i

Umumiyesi adını almıştır (İçduygu vd. 2009). Nüfus mübadelesinden de sorumlu olacak ilk bakanlık olan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 1923 yılında kurulmuştur. Bu yeni bakanlık, Yunanistan'ın Mülteci İskân Komisyonu ve Muhtelit (Karma) Komisyon ile birlikte nüfus mübadelesinin bürokratik pratiklerini hayata geçirmiştir. Nüfus mübadelesinin pratiklerinden asıl sorumlu kurum Muhtelit Komisyon olmakla birlikte hükümetler, süreci etkilemek veya tayin etmek yolunda ulusal kurumlarını kullanmaya teşebbüs etmişlerdir (Yıldırım, 2006). Alan, esas olarak bu kurumlar arasındaki rekabetçi ilişkilerden ibarettir.

Türk Bakanlık, yetki hususunda devlet içindeki mahalli komisyonlarla anlaşmazlıklar da yaşamıştır (Güner, 2007: 1463). Göçmenlerin yerel düzeyde kabulü, giriş ve çıkışları gibi sınır pratikleri, mahalli mülki amirin başkanlık ettiği bir komisyonca yapılmıştır. Komisyonlar; Ordu, Maliye, Sağlık ve Ekonomi vekaletlerinin birkaç mahalli memurundan oluşturulmuştur. Bu komisyonlar, “anarşist, canî, casus olanları ve millî harekette Yunanlılarla birlikte mücadele etmiş” olması muhtemel olanları ve bulaşıcı hastalık taşıyanları ayıracak kimlik kontrolleri yaparak sınırlardan kimin kabul edileceğine dair kararları almakla sorumlu tutulmuştur (Güner, 2007: 1456). Bu özellikleri taşıyan kişiler, tespit edildikleri anda geldikleri Yunanistan veya Bulgaristan'a sınır dışı edilmiştir.

Onlarca yıl Türkiye'nin iltica ve göçe dair tek yasası, 1934'te kabul edilen (2510 sayılı) İskân Kanunu olmuştur. Kanun, ‘Türk milli kimliğine dayalı homojen bir toplum meydana getirmek ve bunu idame ettirmek’ olarak özetlenebilecek aynı güvenlik tedbirine hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır (Çağaptay, 2002). Mülteciyi, çeşitli nedenlerle topraklarını terk etmek zorunda kalıp geçici olarak Türkiye'ye yerleşmiş kişi olarak tanımlayan 2510 sayılı Kanunla, yalnızca “Türk köken ve kültürü”nden olanların kalıcı olarak ülkeye yerleşmesine izin verilmiştir. Ancak, ulus-inşa politikalarının gevşetilmesiyle, devlet merkezci Türk modernleşmesinin önemli bir siyasi boyutu ve toplumsal bir gaye olarak tanımlanan Batılılaşma önem kazanmıştır (İçduygu, 2004). Batılılaşma politikası Soğuk Savaş boyunca ivme kazanmış ancak Türkiye'nin, özellikle Güneydoğu sınırlarıyla ilgili endişeleri, takip eden onlarca yılda kendini göstermeye devam etmiştir. 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nün imzalanmaları, sınır güvenliği alanında yeni bir dönem açmış olsa da Türkiye, kendi güvenlik politikalarına bağlı kalmıştır. Türk olmayanların ülkeye kabul edilmemesi kuralı revize edilmekle birlikte, Doğu'daki siyasi çatışmalardan “korunmak” ve Batılılaşma gayesine hizmet etmek üzere göçmenlerin sadece “Avrupa kökenli”lerden olmasını garantileyecek coğrafi sınırlama getirilmiştir (Biehl, 2009). Buna göre Türkiye, “Avrupa dışında gerçekleşen olaylardan dolayı Türkiye'ye gelmiş mülteciler için üçüncü ülkeye yerleştirmeyi, en çok tercih edilen

çözüm olarak korumaktadır” (BMMYK Türkiye, t.y.). Bu sınırlamanın uygulamadaki anlamı, Avrupa dışından gelenlerin Türkiye’ye mülteci statüsü başvurusunda bulunamayacaklarıdır. Sınırlama, mülteci statüsü edinemeyen göçmenlerin belirli yasal haklardan mahrum bırakıldığı gerekçesiyle sivil toplum tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. (Kirişçi, 2007: 95). AB 1950’li yıllardan bu yana Türkiye’nin coğrafi sınırlamayı kaldırmasını beklese de sınırlama hâlen devam etmekte ve Türkiye’nin sınır güvenliği politikaları ve pratiklerini şekillendirmektedir.

3. GÖÇ VEREN ÜLKE OLARAK TÜRKİYE

Avrupa’dan ABD ve Avustralya’ya göç, sanayileşmenin bir sonucu olarak 1940’lı yıllardan itibaren artmış; vatandaşlık veya “yarı-uyruk” veya “ayrıcalıklı yabancı” gibi özel yasal statüler verilen bu Avrupalı göçmenlerin çoğu buldukları ülkelere yerleşmişlerdir (Fassmann ve Munz, 1992). AET’nin kurulması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik gelişme, başka ülkelere göç ile birleşince Avrupa’da işgücü açığına neden olmuş ve bu durum, Soğuk Savaş boyunca Türkiye’nin sınır güven(likesiz)liği alanına damgasını vurmuştur. 1973 petrol krizinin neden olduğu ekonomik durgunluğa kadar Avrupa’ya işçi göçü Türkiye’de göç yönetimini önemli ölçüde etkilemiştir. İşçi göçü yasal olarak hükümetler arası anlaşmalarla düzenlenmiş ve Türkiye bunu, hem 1960’lı yılların yüksek işsizliğini azaltmanın bir stratejisi, hem de Avrupa dövizli bir gelir kaynağı olarak kullanmıştır. Bu dönemde Avrupa ve Türkiye’den çeşitli aktörlerin pratikleriyle şekillenen alan çoğunlukla işbirlikçi uygulamalarla karakterize olmuştur.

Avrupa ülkeleri de Türkiye’den göçü memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye, ikili işgücü alımı anlaşmalarının ilkinin 1961 yılında Almanya ile imzalamıştır. İşgücü fazlasının ihracı daha sonra, ülkenin 1962-1973 yılları arasında uygulamaya koyduğu Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının kararlarından biri haline gelmiştir. 1980lere kadar Türkiye, birçok başka Avrupa ülkesiyle de anlaşmalar yapmıştır (İçduygu ve Üstübcü, 2014: 48, 57). Göçün her iki yönde de geçici olması gerekirken ve Türkiye’den giden göçmenlerin başta ‘misafir işçi’ olarak kabul edilmesine rağmen, bu şahısların çoğu, kalıcı göçmen haline gelip bilahare buldukları ülkenin vatandaşı olmuşlardır. Göç, planlanandan uzun sürdüğünden ‘misafir işçiler’ on yıllarca Türkiye’nin ekonomisine katkıda bulunmaya devam etmiştir (Aydas vd., 2005). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile birlikte Türk işçilerinin geri dönüşlerini teşvik programları oluşturulmuş olsa da göçmenlerin çoğunluğu AET ülkelerine yerleşmiştir. Bugün dünya genelindeki altı buçuk milyon göçmen Türk

vatandaşından beş buçuk milyonu Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Göçmen işçilere nispeten ucuz işgücü olarak ev sahipliği yapmak, ikinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki seri üretime dayalı Fordist misafir işçi programları bağlamında AET ülkelerinin ekonomi politikalarının önemli bir yönü olmuştur (Castles vd. 1984). 1963 tarihli Ankara Anlaşması'nda, taraflar arasındaki "işçi akımını... gerçekleştirme" de hedeflenmiştir (Resmî Gazete, 1964). Anlaşma ile, "Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yaklaştırılması" için tüm ortak tedbirlerin teşvik edilmesiyle Türkiye ile AET ülkeleri arasında daha kapsamlı bir ortaklık tesis edilmiştir (Resmî Gazete, 1964, Madde 4; Roma Antlaşması, 1957, Madde 227/2). Anlaşmanın, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak birkaç düzenlemesiyle Türkiye'ye yatırım da teşvik edilmiştir. Bu olgu, sanayi ülkelerinin merkez olarak işgücü ihtiyacına, Türkiye'nin de çevre ülke olarak işçi arzına dayanan klasik bir merkez-çevre göç modeli olarak yorumlanmıştır. Bu şekilde anlaşıldığı üzere, kişilerin serbest dolaşımı, Avrupa tarafından o dönemde güvenleştirilmemiş olmakla kalmayıp işgücünün güvence altına alınması amacıyla arzulanan bir durum da arz etmiştir. Dönemin Türk hükümeti de göçü "bir basınç tahliye vanası ve hatta 1960'ların başından beri bir kalkınma aracı" olarak görmüştür (Oğuz, 2012: 47).

1961-1975 yılları arasında Türkiye'nin göç pratiklerini düzenleyen yönetim çevreleri ağırlıklı olarak Devlet Planlama Teşkilatı ile İş ve İşçi Bulma Kurumu bürokratlarından oluşmuştur. Bu iki temel kurum, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı Teşkilatı, Kırsal Kalkınma Kooperatifleri, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü, Yurt Dışındaki İşçi ve Vatandaşların Sorunlarının Koordinasyonu Komisyonları gibi birçok başka kuruluşça da desteklenmiştir (İçduygu ve Aksel, 2013: 188). Göç, güvenlikten çok ekonomi ile bağlantılı olduğundan, ekonomi ve işgücü ile ilgili kurumlar bürokratik pratiklerde daha etkin olmuştur. Bu durum 1980li yıllardan itibaren ülke ve dünya gündemiyle birlikte dönüşen güvenlik algısının da etkisiyle yeniden değişmeye başlayacak ve kuruluş dönemine benzeşen şekilde göç ve sınır yönetimi alanı daha yoğun olarak güvenlik pratikleri ile şekillenecektir. Dönüşmeye başlayan siyasi ortam, alanı tanımlayan hukuki çerçeveyi ve rutin pratikleri de etkileyecektir.

4. TRANSİT ÜLKE OLARAK TÜRKİYE

1980'li yıllardan itibaren Türkiye, özellikle; Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, İran'daki rejim değişikliği, İran-İrak Savaşı, komünist rejimlerin çöküşü ve son olarak Arap Ayaklanmaları'nı takip eden çatışmalar gibi komşu çevresindeki

siyasi gelişmelerin neticesinde dünyanın farklı yerlerinden artan sayıda göçmen almaya başlamıştır (İçduygu ve Yüksek, 2012). Böylece, “ne Türk ne de Müslüman olan yabancıların” da göç dönemi başlamıştır (İçduygu ve Aksel, 2013: 175). Dahası, küreselleşmenin de etkisiyle ivme kazanan insan hareketliliği ve bunun ulus-devlet kurumu ile oluşturduğu çelişki, göçün diğer ülkeler gibi Türkiye tarafından da üzerine politika geliştirilmesi gereken, çok katmanlı önemli bir mesele olarak algılanmasında etkili olmuştur (İçduygu ve Keyman, 2000). Bu nedenle, Göç, Sığınma ve Mülteciler üzerine Hükümetler arası İstişareler, BMMYK ve Türkiye arasındaki iletişim göz önüne alındığında, “Türkiye’nin, 1987 gibi erken bir tarihte transit bölge olarak tanımlanan ilk ülke” olması anlaşılır olmaktadır (Oelgemoller, 2011: 414). Düzenli ve düzensiz göçmenleri, transit göçmenleri, sığınmacıları ve mültecileri içeren bu karışık göç akımları neticesinde Türkiye’nin göç veren ülke statüsü değişmeye başlamış ve hareketlilik rejimi eskisinden daha karmaşık hale gelmiştir (Bkz. Wissink vd., 2013). Gelir eşitsizlikleri, 1980’li yılların iç siyasi ortamı, Avrupa’da aile birleşmeleri nedenleriyle yüksek vasıflı uzmanlar ile öğrencilerin göçü devam etmiş olsa da Türkiye’nin transit ülke statüsü, sonraki on yıllarda hız kazanmıştır.

Avrupa’ya geçiş amacıyla ülkeye ilk toplu girişler, İslam Devrimi’nin ardından İran’dan olmuştur. Türkiye, 1951 Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi sınırlama ve Avrupalı olmayan sığınmacıların statüsüne ilişkin özel bir düzenlemesinin bulunmaması nedenleriyle İranlı göçmenlerin ülkede turist olarak kalmasına geçici izin vermiştir. Bu göçmenlerin sınırlı sayıdaki kısmı üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek üzere BMMYK’ya başvururken çoğunluğu, düzensiz yollardan Avrupa’ya ulaşmaya çalışmıştır. İkincisi, 1988’de ve Körfez Savaşı’nın akıbetiyle 1991’de Kuzey Irak’tan gelen Kürt mülteci akınının ardından Türkiye, AB’li olmayan bu göçmenlere ‘geçici misafir statüsü’ vermeye başlamıştır. Üçüncü bir ülkeye yerleştirme sürecinin başlatılması için de İçişleri Bakanlığı ile BMMYK’nın bir sığınmacıya ortaklaşa mülteci statüsü vermesi gerekmiştir (Kirişçi, 2002). Bunun dışında Türk hükümeti, mülteci statüsü verilmeyen kişilere BMMYK’nın ulaşmasına izin vermemiştir. 1951 Sözleşmesi’ne getirdiği coğrafi sınırlamayı kaldırmayı reddetmesine rağmen Türkiye, Avrupalı olmayan bölgelerden gelen göçmenlere geçici misafir statüsü vermeye başladığı tarihten beri, bu sınırlamayı pratikte ancak kısmen uygulamaya gelmiştir.

Türkiye üzerinden nüfus hareketlerinin artışı ve dolayısıyla ülkenin transit ve göç alan ülke rolünün güçlenmesiyle sınırlar ve göç konusu gitgide daha çok güvenlikle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Devlet, 1980’li yıllarda aşamalı olarak güvenlik pratiklerini çeşitlendirmiş ve İçişleri Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin sınır güvenliğine müdahaleleri yeniden artmıştır. 1988 yılında

yayımlanan 3497 sayılı Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun ile, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), kara sınırlarının korunması ve güvenliğinden sorumlu kurum olarak yetkilendirilmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri, 2020). TSK, bu görevi, ülkenin özellikle Doğu ve Güneyindeki belirli sınırlarda Jandarma ile paylaşmaktadır. 1982 yılında yürürlüğe giren 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu; sahillerin, karasularının, Boğazların, Marmara Denizi'nin, liman ve körfezlerin güvenliğinden, Komutanlığı sorumlu tutmuştur. Komutanlık, 1985 yılından beri İçişleri Bakanlığı altında faaliyet göstermektedir. Bakanlık, ayrıca havalimanlarının güvenliğinden sorumlu tutulmuş ve bu görevi, “mahallî idareler, emniyet güçleri, jandarma, özel kolluk kuvvetleri ve ilgili kamu ve özel kurum ve kuruluşları” aracılığıyla yerine getirmiştir (Sert, 2013: 177).

1994 tarihli Yönetmelik (Resmî Gazete, 1994) ile Türk makamları, düzensiz ve transit göç konusunda daha hedefe odaklı bir güvenlik politikası izlemeye başlamıştır. İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşı ardından gelen mülteci akını sonrasında hazırlanan Yönetmelik, Türkiye'nin güvenlik endişelerini gözler önüne sermiştir (Biehl, 2009). Hazırlık sürecinde, özellikle İçişleri Bakanlığı yetkilileri olmak üzere bürokrasinin rolü önem arz etmiştir (Eroğlu, 2015). Dışişleri Bakanlığı, danışılan tek kurum olmuştur. O dönemde bürokrasinin sınır politikalarındaki rolü, sonraki on yıllarda olduğundan daha büyük seyretmiştir (Kirisci, 1996). Dahası, ulusal güvenlik kaygılarından ötürü yetkiler, devlet dışı veya uluslararası kuruluşlar ile paylaşılmaktan ziyade belirli devlet kurumlarında toplanmıştır.

1994 tarihli Yönetmelik ile, sınır kontrolünün bürokratik pratikleri üzerinde ulusal makamların gücünü daha da artıracak değişikliklere gidilmiştir. Yönetmeliğin temel amaçlarından biri, mülteci statüsünü belirlemenin (MSB) kontrolünü ulusal makamlara devretmek olmuştur. Bunun öncesinde MSB'yi, 1960 yılında Ankara'da açılan BMMYK ofisi uygulamıştır. Yönetmeliğe göre, Türkiye'ye yerleştirilmek üzere BMMYK'ya başvuran Avrupalı olmayan tüm sığınmacıların 'geçici sığınma' talebiyle Türk makamlarına başvurmaları gerekmiştir (Biehl, 2009). Başta bu, 'çift başlı bir prosedür' yaratmış, Türkiye'de geçici olarak kalmaya dair ulusal makamların kararını da bağlayıcı ve nihai kılmıştır. 1994 tarihli Yönetmelik, Türkiye dışında bir ülkeye iltica etmeye çalışan göçmenlerin iltica ve geçici oturma izni başvuruları üzerinde valilerin yetki ve sorumluluklarını da artırmıştır. Yönetmelik, mülteci ve sığınmacıların sınır dışı edilmesine ilişkin prosedürlere dair 1951 Sözleşmesi ile coğrafi sınırlamaya işaret etmiştir.

Türkiye sınırlarına topluca gelen sivil mülteci ve sığınmacıların öncelikle, varsa, silahlarından arındırılması ve mülteci kamplarına yerleştirilmek üzere polis

veya jandarmaya teslim edilmesi gerekmiştir. Kamplara veya şehirlere yerleştirilmeden önce bu kişilerin isimleri, doğum yer ve tarihleri, memleketlerindeki statüleri, Türkiye'ye geliş nedenleri, Türkiye'de akraba ve yakınlarının olup olmadığı, varsa bu kişilerin adresleri gibi bilgiler toplanacak, parmak izleri alınacaktır. Bu pratikleri tatbik eden personel İçişleri Bakanlığınca görevlendirilmiştir. Yönetmeliğin 2006 yılında değiştirilen 7. Maddesinde ihtiyaç halinde “İçişleri Bakanlığı... diğer bakanlık, kurum ve kuruluşlar ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri ile iş birliğinde bulunabilir” denmektedir (Resmî Gazete, 2006). Türk Kızılay ve Uluslararası Kızıllaç ve Kızıllaç Dernekleri Federasyonu, özellikle sağlık ve barınma ile ilgili pratikler konusunda yardım sağlamada Türk hükümetine destek olmuştur (Resmî Gazete, 1994).

2000'li yılların ortalarına kadar Türkiye, iltica ve göç politikalarını olabildiğince ‘ulusal’ tutmayı sürdürmüş olsa da 1990'ların sonlarında uluslararası eleştiriler nedeniyle MSB kararları üzerinde BMMYK'nın yetkisini artırarak bu tutumunu yumuşatmıştır. Türkiye'nin ulusal makamlarının BMMYK ile ilişkileri, ancak, ülkenin Güneydoğu sınırlarından gelen mülteci akınına ilişkin endişeleri yatıştıktan sonra normale dönmüştür. Yine de Türk makamlarının, özellikle AB kurumlarıyla yetki paylaşımına en açık olduğu 2000'lerin ilk on yılında bile, devletin güvenlik perspektifinin bir sonucu olarak İçişleri Bakanı ve Bakanlığın güvenlik teşkilatlarının rolü aslî olmuştur. Türk Polis Teşkilatı, güvenlik meselesi olarak gördüğü “mültecilerin kaderi ve haklarıyla ilgili önemli kararlar” almakta kullanılmıştır (Baklacioğlu, 2009: 19). Teşkilat, yalnızca politikaları uygulamakla kalmamış, münferit dosyalarda aslî karar mercii görevi üstlenmiş, sınır güvenliği ile ilgili neredeyse tüm karar alma süreçlerinin de bileşeni olmuştur (Eroğlu, 2015: 31). Bir yasama sisteminin oluşturulmasıyla önemi bir miktar azalan bu rol, son on yılda yeniden artmıştır.

5. AB ADAY ÜLKESİ OLARAK TÜRKİYE

1999 yılında resmen AB üyesi adayı olan Türkiye'nin sınır güven(likesiz)liği alanı, üyelik vizyonundan oldukça etkilenmiştir (Helsinki Avrupa Konseyi, 1999). AB, sınır ve göç yönetiminin uyumlaştırılmasını, Türkiye'nin “AB”leşme (*EU-ization*) sürecinin' önemli bir unsuru olarak görmüştür. Her ilerleme raporunda Komisyon, iltica ve sınır güvenliği konularında daha fazla iş birliğine ihtiyaç olduğunu vurgulamayı sürdürmüştür. Buna karşılık, 2002'den beri Türkiye'de iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi de üyelik hedefiyle, ülkenin hukuki ve siyasi sistemlerini AB'ninkilerle uyumlu hale getirmekte istekli davranmıştır. Böylelikle bu dönemde Türkiye göç ve sınır güvenliği politika, pratik ve hukuki

sistemini AB ve dünya ile uyumlulaştırmada önemli adımlar atmıştır. Özellikle Arap Ayaklanmaları'nın ülke siyasetindeki etkisinin görünür hale gelmeye başladığı yıllara kadar, alanı Türkiye ve AB merkezli aktörlerin belli başlı çatışmalara rağmen görece iş birlikçi (*cooperative*) ilişkisel pratikleri şekillendirmiştir.

Siyaset arenasındaki gelişmeler, farklı bakanlık, kurum ve kuruluşlar arasındaki ortak faaliyetleri artırarak alandaki Türkiye-AB operasyonel iş birliğini yoğunlaştırmıştır. Türkiye, adaylığının ardından, entegre bir sınır güvenlik sistemi üzerinde AB ile yoğun şekilde çalışmıştır. “[...Y]eni kontrol noktalarının kurulması, ilave deniz devriyesi tahsisi, limanlarda demirli şüpheli gemilerin tespiti ve takibinin güçlendirilmesi” ve Türkiye'nin “Tran sınırı boyunca gözetleme kulelerinin inşası” yanında gözetim sistemleri ve veri tabanı paylaşımı gibi teknolojideki gelişmelerin de kullanıldığı ortak sınırlama tedbirleri ile düzensiz sınır geçişleri hedeflenmiştir (İlerleme Raporu, 2001). Bu sürece, Türkiye'nin (maddi ve teknolojik) operasyonel faaliyetlerini AB ile uyumlu hale getirme çabasının damga vurması, güven(likesiz)lik pratiklerinde belirgin bir artış anlamına gelmiştir.

Eğitim faaliyetleri, AB'nin kullandığı önemli bir kapasite geliştirme aracıdır. 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'nin Adalet ve İçişleri Bakanlıkları personeline ilaveten “sınır kontrol noktalarına atanan personele vize ve seyahat belgelerindeki sahtecilik konusunda” AB ve BMMYK ya da daha önce eğitim almış Türk personel tarafından senelik eğitimler verilmiştir (İlerleme Raporu, 2002: 102). Adaylığın ardından ise Sahil Güvenlik ve Jandarma (İçişleri Bakanlığı), Uluslararası Göçler Bürosu'ndan düzensiz göçün önlenmesine yönelik eğitim almaya, Kara Kuvvetleri de (Savunma Bakanlığı) BMMYK ile yakın iş birliğine başlamıştır (İlerleme Raporu, 1999). 2008 yılında, sınır polisini eğitmek üzere Türk Polis Akademisi bünyesinde, AB ve uluslararası kurumlarının bazı eğitim sorumluluklarını üstlenen, sınır güvenliği çalışmaları konusunda uzmanlaşmış bir birim ihdas edilmiştir (İlerleme Raporu, 2008). Böylelikle Türkiye'nin güvenlik personeli başta olmak üzere göç ve sınır yönetiminden sorumlu bürokrasisinin rutin pratikleri önemli ölçüde AB aktörleri ile uyumlu hale getirilmiş ve göçmenlerin AB dış sınırlarından uzak tutulması politikasında Türkiye de önemli bir aktör haline gelmiştir. AB'nin kendi “iç güvenliğiyle” ilgili olan bu meselenin yönetilmesine “dışarıdaki” aktörleri (çoğunlukla komşu devletlerden) dahil etmesi olarak tanımlanabilecek bu durum literatürde “dışsallaştırma” veya “uzaktan kontrol etme” şeklinde isimlendirilmektedir (Bkz. Lavenex, 1999; Boswell, 2003; Balzacq, 2009; Casas-Cortes et al., 2014).

Eğitimler, sınır güvenliği dışsallaştırma pratiklerinin temel unsurunu oluşturan ve bu bağlamda 1990'lardan itibaren artan şekilde Türkiye'nin sınır ve göç yönetimine de entegre edilen teknoloji ve gözetleme sistemlerinin kullanımına odaklanmaktadır. Örneğin, Schengen Bilgi Sistemi'ne katılım hazırlıkları için 2001 yılında jandarma ve polis müdürlüklerinde yeni parmak izi sistemleri kurulmuştur (İlerleme Raporu, 2001). Kolluk kuvvetleri ayrıca, AB Göç ve Sınır Geçişleri Konusunda Bilgi, Değerlendirme ve Değişim Merkezinin (CIREFI) altında, içinde yer alan ülkelerle bilgi alışverişinde bulunmak üzere 1999 yılında faaliyete geçen erken uyarı sistemine katılımda bulunmaya başlamıştır (İlerleme Raporu, 2002). CIREFI'nin amacı, "yasal göçü etkin bir şekilde incelemek, yasadışı göçü ve kolaylaştırıcı şebekeleri önlemek, sahte belgeleri daha iyi tespit etmek ve sınır dışı etme pratiklerini iyileştirmek"tir (CIREFI, 1999). 2004 yılında Türkiye, Avrupa Polis Teşkilatı (Europol) ve Avrupa Dolandırıcılıkla Mücadele Bürosu (OLAF) ile Schengen şartları üzerine çalışmak için bir ulusal birim de açmıştır. Ayrıca İçişleri Bakanlığı, "göçün kontrolünde yararlı olabilecek, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) standartlarına uygun yeni bir pasaportun kullanımına ve pasaportların optik taranmasına" geçmiştir (İlerleme Raporu, 1998). Schengen vize sistemine uyum için DNA ve parmak izi veri tabanları oluşturan biyometrik pasaportların kullanımı gerekmiş olup biyometrik güvenlik özellikli Türk pasaportları ve vize bandrolleri 2010 yılında bir sefer daha yenilenmiştir (İlerleme Raporu 2009: 75). 2013 yılında başlattığı e-vize sistemi ile Türkiye, sınır güvenliği ve düzensiz göç konusunda AB ile veri tabanı paylaşımını da uygulamaya koymuştur (İlerleme Raporu, 2015: 70).

AB ayrıca, "yap-işlet-devret" modeli ile geçiş noktalarının fiziksel güvenlik bileşenini de artırarak Türkiye'nin sınırlarını tahkim etmiştir. Türkiye, "doğudan batıya doğru hareketleri" izlemeye yardımcı olacak kontrol noktalarının yenilenmesini memnuniyetle karşılamış olup ortak bir erken uyarı sistemi kurmak için komşu ülkelerle temasa da geçmiştir (İlerleme Raporu, 2002). Türk Sahil Güvenliği, on yıl boyunca kaynaklarının yarısından fazlasını bu tedbirler için harcamıştır. 2008 yılında yayımlanan, AB'nin Dış Sınırlarındaki Kontrollere ilişkin Ortak bir El Kitabı, sınır kontrol noktalarındaki pratiklerini uyumlaştırmaları için Genel Kurmay Başkanlığı, Polis Teşkilatı, Gümrük Müsteşarlığı, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığına dağıtılmıştır (İlerleme Raporu, 2008: 73). Komisyon, "koordinasyon ve verimliliği arttırmak için" çeşitli sınır güvenliği kuvvetinin "tek bir Sınır Muhafaza teşkilatı içinde birleştirilmesi"ni düzenli olarak önermiştir (İlerleme Raporu, 1999). Bigo'nun konu ettiği gibi (2008: 67) özellikle nüfus hareketliliği gibi "küresel tehditler" söz konusu olduğunda iç ve dış güvenlik tehdit ve tedbirleri birbirine kaynaşmaktadır. Bu durum, alandaki

polis ve ordu pratiklerini de birleştirerek sınır güven(likesiz)liğinde Türkiye-AB iş birliği ile sonuçlanmıştır.

Türkiye, entegre sınır yönetiminde (ESY) bakanlıkların pratiklerini koordine etmek, bu bakanlıklara politika önerilerinde bulunmak ve ulusal eylem planını uygulamak üzere 2002 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde, insan kaçakçılığını önleyecek, bakanlıklar arası bir Görev Gücü kurarak olumlu yanıt vermiştir. 2005 yılında İçişleri Bakanlığı; sahil güvenlik, polis ve jandarma arasında iş birliğini geliştirecek bir genelge yayımlamıştır (İlerleme Raporu, 2005: 112). 2007 yılında “Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Gümrük Müsteşarlığı, sınırdan geçen insanların izlenmesi konusunda veri bankalarını paylaşmaya başlamışlar..., Gümrük Müsteşarlığı bünyesinde bir risk analizi birimi kurulmuştur” (İlerleme Raporu, 2007: 65). Komisyon, polis teşkilatı bünyesinde de benzer bir birimi kurması için Türkiye’ye tavsiyede bulunmuştur. Bunun ardından, düzensiz göçle mücadelede koordinasyonu artırmak ve operasyonel faaliyetleri izlemek üzere Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı çalışanlarından oluşan bir koordinasyon kurulu tesis edilmiştir (İlerleme Raporu, 2010). 2006 yılında hızlandırılan ESY, bilgi toplama ve risk analizi konularında operasyonel iş birliğini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2017). ESY ayrıca, “sınır kuvvetlerinin termal kameralar, radar, gece görüş sistem ve cihazları ve iletişim cihazları ile donatılması gibi altyapının yeniden inşasını ve sınırlar boyunca kara mayınlarının temizlenmesini” gerektirmektedir (Sert, 2013: 179).

AB üyelik perspektifinin politika yapımında etkili olduğu ve alandaki pratiklerin uyumlulaştırıldığı bu dönemde, çeşitli kolluk kuvvetleri arasındaki sınır ötesi iş birliği de hızlanmıştır. Türkiye ile Yunanistan, 2001 yılında akdettikleri ikili sınır güvenliği protokolüne ek olarak, organize suç ve düzensiz göçle mücadelede polisin iş birliğini artıran bir anlaşma imzalamışlardır. Düzensiz göçmenlerin iadesine ilişkin düzenlemeler 2002 yılında başlamış ve geri kabul anlaşmasının imzalanmasına kadar bu çerçevede devam etmiştir. Bulgaristan ile 2004’te yapılan ikili protokol ile Bulgar sınır polisi ve Türk sahil güvenliği de ortak kara ve su sınırlarından düzensiz geçişleri önlemek için birlikte çalışmaya başlamışlardır (İlerleme Raporu, 2004). Türkiye, İçişleri Bakanlığı bünyesinde, “İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı ve AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program (UP) doğrultusunda entegre sınır yönetimine (ESY) yönelik mevzuata ve idari yapılanmaya ilişkin araştırmalar, projeler ve ihtiyaç analizleri yürütmek” üzere İltica ve Göç Mevzuatı ve İdari Kapasitesini Geliştirme ve Uygulama Bürosunu açmıştır (İlerleme Raporu, 2009: 73). Mayıs 2004’te Europol ile yapılan iş birliği anlaşması, ortak gözetim ve bilgi paylaşım faaliyetlerini daha

da yoğunlaştırmıştır (İlerleme Raporu, 2004). Türkiye, Frontex ile işleyen bir düzenlemeye gitmek için çaba göstermeye başlamış ve gelen davet üzerine, 2009 yılında koordinasyon konuları için ilk irtibat görevlisini atamıştır (İlerleme Raporu, 2009; Frontex General Report, 2009). Birkaç yıl sonra, T.C. Dışişleri Bakanlığı, AB ve Frontex arasında; eğitim faaliyetlerini, ortak operasyonları, Frontex yetkilerinin Türkiye’de görevlendirilmesini içeren ve sistematik bilgi ve risk analizleri değişimini temin eden bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (İlerleme Raporu, 2012: 97; Frontex General Report, 2014). AB dış sınırlarında meydana gelen düzensiz sınır geçişlerinin sayısı, sistematik verinin toplanmaya başladığı 2008 yılından beri ilk kez 2012’nin ikinci yarısında, “Yunanistan-Türkiye kara sınırındaki ortak gözetim ve devriye faaliyetleri” neticesinde hızla düşmüştür (Frontex General Report, 2012: 9, 18).

Türkiye Ulusal Eylem Planı; sınır dışı etme işlemleri, insan kaçakçılığıyla mücadele, güvenlik personelinin eğitimi, Türk polisinin ve diğer kolluk kuvvetlerinin kapasitelerinin artırılması, geri dönüş merkezlerinin kurulması, yasa ve politika oluşturma gibi çeşitli dışsallaştırma pratiklerini düzenlemiştir. Büro, bu pratiklerin tasarım ve uygulanmasında farklı sivil toplum ve uluslararası örgütler, ilgili bakanlıklar ve akademisyenlerle beraber çalışmıştır. Planın, “AB asgari standartlarının dikkate alınarak mevcut iltica uygulamasının AB’ne uyumlaştırılması” (2005) hedefini belirlemesinden sonra İçişleri Bakanlığı, 2006 yılında yürürlüğe koyduğu ‘Uygulama Talimatı’ ile Emniyet Genel Müdürlüğüne, 1994 Yönetmeliğinin uygun şekilde yürütülmesine dair detayları ibraz etmiştir (Genelge No. 57). Talimat, AB’ye düzensiz geçişleri önlemek için ortak güvenlik pratiklerini belirleyen düzenlemeler içermektedir. Bundan sonra, kaçakçılık yaptığı esnada yakalanan kişilerin ikamet veya sığınmacı statüsü edinmesi daha da zorlaştırılmıştır.

Görüldüğü gibi, bu dönemde Türkiye’nin AB sınır güvenliği politikalarına tamamen uyum gösterdiğini iddia etmek yanlış olsa da alanı ağırlıkla iki tarafın aktörleri arasındaki iş birliği şekillendirmiştir, denilebilir. Bu uyum Arap Ayaklanmaları’nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika’dan batıya göçü tetiklediği 2010lara kadar değişen ölçülerde de olsa devam etmiştir. Suriyeli göçmenlerin Türkiye sınırından toplu girişleri ise Türkiye ve AB’nin sınır güvenliği pratiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Komisyona göre Türkiye, “kampta kalanların tümüne tanınan açık-uçlu Geçici Koruma statüsü” ve sınırlarını açık tutmasıyla “yüksek seviyede... operasyonel kapasite sergilemiş”tir (İlerleme Raporu, 2012: 96). Yine de siyasiler ve medya tarafından yaygın biçimde ‘kriz’ olarak isimlendirilen yoğun ve toplu insan hareketliliği, Akdeniz’e kıyısı olan AB üyesi olan ve olmayan ülkeler arasında bürokratik pratikler alanını etkileyen siyasi düzeyde gerilimlere neden olmuştur. Sınır güvenliği iş birliği sürdürülse de 2010lar sonrası dönemde

çeşitli aktörlerin rekabetçi ve/ya çatışmacı söylem ve pratikleri daha görünür hale gelmiştir.

6. ‘MAZLUMLARIN HAMİSİ’ OLARAK TÜRKİYE¹

Türkiye’nin sınır politikaları üzerindeki AB adaylığı etkisi 2010’lu yıllarda azalmışsa da Ekim 2015’teki ortak eylem planının “eşgüdümlü yanıt gerektiren ortak zorluklar” olarak dikkat çektiği durum sayesinde sınır pratikleri konusunda iş birliği çeşitli krizlere rağmen ve gittikçe azalan şekilde de olsa devam etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015). Komisyon’un işaret ettiği bu zorluklar, uygulamada “Suriyelilerin kitlesel akını”ndan kaynaklanan “mevcut kriz durumu”na göndermede bulunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2015). Türkiye ve AB, Türk Sahil Güvenliği’nin devriye ve gözetleme faaliyetlerinin kapasitesinin güçlendirilmesi, ortak geri dönüş operasyonlarında iş birliği, Frontex ve Europol ile bilgi alışverişi konularında iş birliği, vize serbestisi koşullarını karşılama Türkiye’ye mali yardım üzerine ortak niyetlerini Arap Ayaklanmaları ve toplu göçlerin başlaması sonrasında da beyan etmişlerdir.

Aynı yıl yayınlanan Türkiye-AB Zirve Bildirisinde ise AB Türkiye’nin “katılım sürecinin yeniden canlandırılması” için yeni fasılların açılması ve Türk vatandaşlarına vize serbestisi gibi daha geniş vaatlerde bulunmuştur (Türkiye-AB Zirvesi, 2015). Bununla birlikte AB sınır güvenliği iş birliğindeki temel amaç ve politikasını “göçmen ve sığınmacıların, AB’ye düzensiz yollardan girme çabalarına yönelik nedenleri ortadan kaldırmak” olarak açıklamıştır (AB-Türkiye Demeci Birinci Raporu, 2016). Anlaşma, pratikte, 1. 20 Mart 2016 tarihinden itibaren Türkiye’den Yunan Adalarına düzensiz yollardan giren tüm şahısların iadesini sağlamakta, 2. Suriye vatandaşları için yeni bir ‘bire bir’ sistemi getirmekte (geri gönderilen her Suriyeli göçmen için başka bir Suriyeli, AB tarafından mülteci olarak alınacak), 3. Türkiye’nin; deniz, hava ve kara yoluyla her türlü düzensiz hareketlilik girişimini önlemek için AB üyesi olan veya olmayan komşularla iş birliği yapacağını güvence altına almaktadır (Avrupa Birliği Konseyi, 2016; AB-Türkiye Demeci İkinci Raporu, 2016; Avrupa Komisyonu, 2016).

AB-Türkiye sınırına yönelik uygulanan ortak güven(likesiz)liği pratikleri sonucunda Şubat 2016 itibarıyla, Türkiye’den AB’ye geçiş yapan düzensiz göçmenlerin sayısı hızla azalmıştır. Ancak ‘AB sınırlarının güvence altına alınması’ dışındaki iş birliği hedeflerine ulaşamamış ve bu da Türkiye’nin karar

---

¹ ‘Mazlumların hamisi’ isimlendirmesi, ilk kez Özdamar, Halistoprak ve Sula (2014) tarafından “From Good Neighbor to Model: Turkey’s Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring” başlıklı makalede yapılmıştır.

alıcılarının iş birliği konusunda halihazırda var olan tereddütlerini artırmıştır. Arap Ayaklanmaları'nın en başından bu yana Türkiye'nin "insani ve ahlaki bir sorumluluk" çerçevesinde şekillendirdiği resmi söylemi, AB ile uyumun bozulmaya başlaması sonucunda kendi kimliğini konumlandırırken bir yandan da AB'yi eleştiren açıklamalara evrilmiştir (Erdoğan, 2015). Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Gariplerin, mağdurların, mazlumların yurdu" olan Türkiye topraklarını Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin halklarına açarken, AB'nin "sorumluluklarını yerine getirmediğini" ve Türkiye'ye verdiği sözleri tutmadığını birçok konuşmasında gündeme getirmeye başlamıştır (Erdoğan, 2016; 2016a; 2017). Siyasi seçkinler, Müslüman muhacirlere yardım eden Medine halkına biçilen "ensar" rolüne soyunmaktadır. Türkiye, kendisini, "Ege'de bu göçmenleri taşıırken...bu gemilerin batırılmasına zemin hazırlayan açıklamalar" yaptığını söylediği Avrupa'nın aksine Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin "mazlum halkları" yanında yer alan insani bir aktör olarak konumlandırmaktadır (Erdoğan, 2015a).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan ayaklanmalara, çatışmalara ve terörist hareketlere yönelik farklı tutumlar, Türkiye'nin eleştirilerini beslemiştir. Erdoğan'a göre, Türkiye göç meselesi ile terörizmi, "AB'nin yaptığı gibi" birlikte düşünmemekte (Erdoğan, 2015), bunun aksine, "sınırlarının güvenliği" ve "Suriyeli sığınmacıların ülkelerine gönüllü dönüşünün temini" için Suriye'de sınır ötesi operasyonlar yoluyla "asıl teröristlerle... çarpışmakta"dır (Erdoğan, 2019a). Böylece Türkiye terör konusundaki resmi söylemini de AB (ve Batı) karşısında şekillendirmeye başlamış ve bu durum AB aktörleri ile olan ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Türkiye'nin sınırötesi operasyonlara başlamasından sonra, Kasım 2016'da yayınlanan yeni ulusal güvenlik konseptine göre,

Türkiye'nin terörle mücadelesi sadece kendi topraklarıyla sınırlı değildir. Terörizmin sınır aşan özelliği sebebiyle Türkiye'nin mücadelesi de geniş bir alanda sürüyor... Ülkemize yönelik terör tehdidinin kaynakları bu ülkelerde olduğu için Suriye'de ve Irak'ta askeri varlık bulunduruyoruz... Bunu,... Batılılara söyledik. [T]erörden arındırılmış kuzeyde bir bölge[nin şart olduğunu söyledik]... hiçbir zaman bizimle hareket etmediler... Suriye'de terörden arındırılmış güvenli bölge oluşturma çabamızın önüne kimse geçemez... Suriye ve Irak konusu, Türkiye için enerji meselesi değildir, siyasi etkinlik alanını genişletme meselesi değildir. Bu mesele bizim için öncelikle bir beka meselesidir (Erdoğan, 2016c).

Görüldüğü gibi Türkiye, daha geniş komşu çevresiyle bağlantılı şekilde ulusal güvenliğini yeniden tanımlayarak müdahale alanını genişletmiş, bölgeye müdahalesini gerekli ve "gücünün, yeteneklerinin ve nüfuzunun artışının" bir emaresi olarak ele almıştır (Erdoğan, 2015c). Türkiye'nin Orta Doğu'daki

“terörizmle mücadelesi” de ülkenin gücünün göstergesi olarak ele alınırken resmi söyleme göre “Batılı güçler” yine gerekeni yapmamaktadır (Erdoğan, 2016a; 2016b). Erdoğan, Türkiye’nin terörle savaşında, sınırlarının ve Suriye’nin teröristlerden arındırılması ve Suriyeli sığınmacıların geri gönderileceği bir güvenli bölgenin tesis edilmesi için mevcut hükümetin devrilmesi ve Suriye’de güvenli bir bölgenin oluşturulmasını, Türkiye’nin, “Batılıların desteğini” görmeyen “güvenlik ihtiyaçları” olarak görülmektedir (Lüleci Sula ve Sula, 2021).

Arap Ayaklanmaları sonrası AB’nin Türkiye’ye verdiği sözlerin birçoğunu yerine getirmemesi ve iki tarafın bölgeye yönelik siyaset ve güvenlikle ilgili farklılaşan motivasyonları, göç ve sınır güven(likesiz)liği alandaki pratikleri etkileyerek Türkiye’de ulusal kurumların güç ve yetkisinde aşamalı bir artışa neden olmuştur. Bu eleştirilerin yoğunlaştığı 2015-16 yıllarından önce bile Türkiye; alanda AB kurumları, STK’lar ve uluslararası örgütler karşısında ulusal kurumlarını güçlendirmek için sınır mevzuatı ve pratiklerini değiştirmeye başlamıştır. 2013 yılında kabul edilen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), İçişleri Bakanlığı bünyesinde, “politika oluşturma ve Türkiye’deki tüm yabancılara ilişkin işlemlerden sorumlu olan başlıca kurum” olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün (Göç İdaresi) kurulduğunu ilan ederek yeni bir sayfa açmıştır (BMMYK Türkiye, t.y.). Emniyet Genel Müdürlüğü, Türk Polis Teşkilatı gibi kolluk kurumlarından ve BMMYK ve Sığınmacılar ve Göçmenler Dayanışma Derneği gibi sivil oluşumlardan devralınan ilgili bürokratik görevlere dair yetkiler, uygulama düzeyinde Göç İdaresi’nin bünyesinde toplanmıştır (Kanun No. 6458, 2013; Türkiye Göç Raporu, 2013: 29). Neticede Göç İdaresi, kendisini de kuran kanun olan YUKK’un ve AB ile yapılan sınır anlaşmalarının uygulanmasından sorumlu hale gelmiştir. Nisan 2014 tarihli Başbakanlık genelgesi ile Göç İdaresi,

1. geri gönderme merkezlerinin kurulması ve mevcutların kapasitelerinin artırılması, 2. AB üyesi ülkeler tarafından gelecek geri kabul taleplerinin sonuçlandırılması, 3. yeni anlaşmaların imzalanması ve halen yürürlükte olan ikili geri kabul anlaşmalarının uygulanması için Dışişleri Bakanlığı ile birlikte çalışılması, 4. üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye’ye kabul edilmelerinden sınır dışı edilmelerine kadar geçecek sürede yürütülecek (sınır dışı edilme kararı dahil) iş ve işlemlerin yerine getirilmesi, 5. mevcut ve gerekli kanuni, hukuki, mali, idari ve teknik her türlü tedbirin alınması hususlarında yetkilendirilmiştir (Resmî Gazete, 2014).

AB, Göç İdaresi’nin kurulmasını, sınır yönetiminde Türkiye’nin “güvenlik odaklı yaklaşım”dan “daha sivil bir yaklaşım”a geçmesi olarak yorumlamıştır (İlerleme Raporu, 2013: 65). Türkiye de bu savı yüceltmıştır. Gerçi YUKK, Göç İdaresi’ninkiler de dahil, sınır güven(likesiz)liği pratiklerini sorunsuz bir şekilde

artırmıştır.² İlk olarak, Suriyeli göçmenlerin, mülteci statüsüne sahip olmaksızın uzun süreli kalışlarını gerekçelendirecek geçici koruma rejimini resmileştirmiştir ancak bunun yasal boşluk yaratan şartlarının detaylarını ortaya koymamıştır. Bu “yasal farklılaşma” geçici koruma altındaki göçmenleri belirli hak ve tanımadan mahrum bırakmaktadır (Ustubici, 2019). Bu şahıslar iltica başvurusunda bulunamayacaklarından Cenevre Sözleşmesi’nin koruması altında değildir. Bunun pratikteki anlamı, Türkiye’de kalan göçmenlerin, kamplarda BMMYK’dan yardım alamaması olmaktadır. Bu göçmenler BMMYK statüsü için başvurabilseler de yoğunluk çoğu zaman kurumun Türkiye’deki uygulama ortamının kapasitesini zorlamaktadır. Bunun neticesindeki uzun belirsizlik dönemlerinde sığınmacıların, İçişleri Bakanlığı’nın uygun bulduğu bir uydu kente taşınmaları düzenlenmiştir (Biehl, 2009). Türkiye ve başka coğrafyalardaki uydu kent uygulamasının hedefi, göçmen gruplarını kolayca erişilebilir ve kontrol edilebilir tutmaktır. Düzenli olarak mahalli polise imza vermek zorunda oldukları ve belli sürelerle başka bir şehre seyahat etmek istiyorlarsa seyahat izni almaları gerektiğinden, hareket etme hakları da kurallara bağlıdır. Türkiye-AB Bildirisi ardından, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere çalışma izni başvurusunda bulunma hakkı tanıyan bir yönetmelik kabul edilmiş ve bu yönetmelik kâğıt üzerinde göçmenlerin kırsal kesimlerdeki mevsimlik işlere sınırsız erişimini sağlamıştır. Düzenlemenin bir diğer amacı ise, Suriyeli göçmenleri Türkiye’ye yerleşmeye teşvik etmek ve AB’ye erişmeye çalışmaktan uzak tutmaktır. Bu hak, 2016 yılında TBMM tarafından kabul edilen Uluslararası İşgücü Kanunu’nda da teyit edilmektedir (İlerleme Raporu, 2016). Ancak, kırsal kesimdeki iş olanaklarının sınırlılığı ve Suriyelilerin yerel işverenlerce geniş ölçüde teminatsız istihdamı nedenleriyle işgücü piyasasındaki hakları hala güvence altında olmaktan uzaktır. Dolayısıyla, bu göçmenlerin birçoğu bağlı oldukları hukuki düzenlemelere aykırı olarak uydu kentlerde kalmayıp yoğunlukla el altından istihdam seçeneklerine ulaşmak için daha büyük şehirlere taşınmaktadır.

Ekim 2014 Geçici Koruma Yönetmeliği, geçici koruma altındaki kişilerin hak ve sorumluluklarının yanı sıra atlatmaları gereken bürokratik prosedürleri de geliştirmeye yönelik bir girişimdir (Resmî Gazete, 2014a). Yönetmelik ile, Göç İdaresi’nin, İl Göç İdaresi Müdürlükleri aracılığıyla geçici koruma statüsü verme

² Türkiye, Avrupalı olmayan göçmenleri geçici koruma altına almaya ilk olarak, statüsünün henüz transit ülkeye evrilmeye başladığı 1980’li yıllarda başlamıştır. Sonraki on yıllarda Türk makamları, coğrafi sınırlamayı aşmakta pragmatik bir çözüm olarak, BMMYK’ın güvenli bir üçüncü ülkeye yerleştireceği geçici koruma başvurularını daha fazla kabul etmeye başlamıştır. Normalde geçici koruma kararı, çok sayıda girişin olduğu toplu göç durumlarında uluslararası koruma mekanizmasının etkinleştirilmesinin imkânsız olması nedeniyle ancak kabine kararı ile alınır. Türkiye, Suriye’den toplu göç olana kadar yoğunlukla, yeniden yerleştirilmesi beklenen bu şahıslara geçici koruma statüsü vermiştir.

yetkisinin artırılarak, YUKK'taki yasal boşluğun kapatılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, geri gönderme merkezlerinin ve barınma merkezlerinin kurulması, yönetilmesi ve güvenliğinin sağlanması görevleri de Göç İdaresi'ne devredilmiştir (Resmî Gazete, 2014a). Sonunda Göç İdaresi, halihazırda İçişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermeleri nedeniyle, yalnızca Polis Teşkilatının sorumluluğunda olmayan merkezlerin yönetimini devralmaya karar vermiştir (İlerleme Raporu, 2014: 63).

Görüldüğü üzere, göçün yönetimi ve izlenmesi Göç İdaresi'ne devredilmiş olsa da farklı sığınmacı kategorilerinin koşulları birbiriyle uyumlu hale getirilememiştir. Avrupalı olmayan diğer şartlı mültecilerle karşılaştırıldığında, Suriyelilerin kayıt, hizmet ve yardımlara erişiminin daha sorunsuz olduğu görülmektedir. Bu kişilerin çoğunluğu Türkiye'ye açık sınır politikası sonucunda girmiş olup yeniden yerleştirilmeyi ve statülerinin belirlenmesini bekleyen diğer 'Avrupalı olmayanlardan' farklı olarak bir uydu kentte kalmak zorunda olmamıştır. Bununla birlikte Suriyeliler, üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek üzere mülteci statüsü belirleme prosedürlerinden genellikle hariç tutulmaktadır (Ustübcü, 2019: 11). Geçici koruma statüleri sadece, yasal olarak Türkiye'de kalmalarını sağlamaktadır. Dahası, 2014 Yönetmeliği, göçmenlerin güvenliğini sağlamak şöyle dursun, "parmak izi, fotoğraf ve diğer biyometrik verilerin alınması" gibi, merkezlerde kayıt ve konaklama için gözetim pratiklerini bile artırmıştır (İçduygu ve Millet, 2016).³ Uluslararası siyaset sosyolojisi literatüründe gözetleme ve risk analizi faaliyetleri ilk ortaya çıktığında suçluları tespit etmek için kullanılan, fakat sınır güvenliği pratiklerine dahil edilmesiyle göçmenlerin bir kesimini 'yasadışı' olarak etiketlemeye hizmet etmesi bakımından güvenliği zedeleyici araçlar olarak ele alınmaktadır (Bigo ve Guild, 2005; Bigo, 2014; Topak, 2014; Gökalp Aras, 2014; Üstübcü, 2019).

İkincisi, daha önce de belirtildiği gibi, YUKK, İçişleri Bakanlığı'nın alandaki yetkisini artırmıştır. Başka bir deyişle, Göç İdaresi'nin kurulması, İçişleri Bakanlığının; Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Bakanlığı ve BMMYK yanı sıra diğer AB kurumları, STK'lar ve uluslararası kuruluşlar nezdindeki yetkisini artırmaya yaramıştır. 1990'lı yıllarda göçle ilgili konularda en etkin kurum olan Dışişleri Bakanlığı, 2010'lu yıllarda nüfuzunu İçişleri Bakanlığına kaptırmıştır. 2014 Başbakanlık genelgesi, tüm devlet kurumlarına, göç ve sınır yönetimi

---

³ Özellikle Foucault'nun 'gözetim' kavramı uluslararası siyaset sosyolojisi çerçevesinden göç yönetimi ve sınır güvenliğini inceleyen araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Geniş anlamıyla bu kavram "polisye, güvenlik, istihdam, ticaret, yönetim gibi çok çeşitli alanlara ait kurumlarca ve buraları temsil eden iktidarlarca, sürekli genişleyen bir kapsam ve yoğunlaşmayla kişisel verilerin elde edilmesini ve biriktirilmesini; analiz ve senteze tabi tutulmasını" ifade etmektedir (Bozalp, 2018: 28).

konusunda Göç İdaresi'ne gerekli her türlü desteği sağlamaları talimatını vererek Genel Müdürlüğü lider kurum konumuna getirmiştir (Tolay, 2012). O zamandan bu yana, Sağlık, Gümrük ve Ticaret, ve Dışişleri de dahil olmak üzere bazı bakanlıkların pratiklerinin İçişleri Bakanlığı bürokratik pratikleri ile uyumlaştırılması için çeşitli adımlar atılmıştır. İçişleri Bakanlığı, diğer aktörler karşısında güçlenirken Göç İdaresi de aynı şeyi Bakanlık bünyesinde başarmıştır. Öncesinde de bakanlığa bağlı daha küçük daireler sınır güvenliğinden sorumlu olmuştur ancak bunların hiçbiri Göç İdaresi gibi “ordu veya sahil güvenliğinin sınır kolluk kuvvetleri üzerinde doğrudan yetki sahibi” olmamıştır (Sert, 2013: 176). Bununla beraber, sınır karakollarının, gözetleme kulelerinin, gözaltı ve geri gönderme merkezlerinin modernleştirilmesi ve yenilerinin inşası sorumluluğu da Göç İdaresi'ne devredilmiştir. Önceleri bu merkezler, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Göç, İltica ve Vize Genel Müdür Yardımcısı tarafından ortaklaşa yönetilmiştir (Türkiye Göç Raporu, 2016). Düzenlemelerin ve siyasi kararların uygulanmasına ilişkin sivil görevlerinin yanı sıra Göç İdaresi, İçişleri Bakanlığı ve kolluk kuvvetleri bünyesindeki diğer dairelerin pratiklerini düzenlemekle de yükümlüdür. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ile iş birliği yapmış ve bu kurumları koordine etmiştir (Türkiye Göç Raporu, 2013: 55). Kolluk kuvvetlerinden devraldığı görevler ve onları koordine etme sorumluluğuna dahil olması, Göç İdaresi'nin kendisini de bir güvenlik aktörü haline getirmektedir. İlaveten, bir başka güvenlik pratiği olarak, ülkede ikamet eden yabancılarla ilgili verilerini içeren Göçnet ve Küre veri tabanlarını uygulamaya koymuştur.

Sınır güven(likesiz)liği alanı, 2016 yılından itibaren yukarıda bahsedilen diğer siyasi gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin siyasal seçkinlerinin, Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından ülke sınırlarının içinde ve dışında artan terörizm endişeleri nedeniyle de önemli ölçüde değişime uğramıştır. 2016'da çıkarılan, YUKK ve Türkiye-AB Bildirisinde değişiklik yapan bir olağanüstü hâl kararnamesi ile “terör örgütleriyle bağlantısı olduğu düşünülen kişilerin, haklarındaki sınır dışı kararının itiraz yoluyla askıya alınması ihtimali olmaksızın, Türkiye'den sınır dışı edilmesi” düzenlemiştir (İlerleme Raporu, 2018: 45). Ayrıca Kararname, Türkiye'de faaliyet gösteren yolcu taşıyan taşıyıcılardan, yolcu ve mürettebat verilerinin toplanmasında, Göç İdaresi'nin güç ve yetkisini daha da artırmıştır. Temmuz 2018'deki rejim değişikliğinin ardından İçişleri Bakanlığı ile Göç İdaresi alandaki Cumhurbaşkanlığının, daha ziyade güvenliğe meyilli zihniyetini benimseyen başlıca kurumlar olmayı sürdürmektedir. 2018'deki bir diğer kararname ile, daha önce YUKK ile kurulan Göç Politikaları Kurulu; sivil toplum ve akademisyenlerin katılımıyla düzenlenen Göç Danışma Kurulu ve Düzensiz

Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu lağvedilmiştir. Kararname ile Göç İdaresi bünyesinde, lağvedilen kurulların sorumluluklarını üstlenmek üzere, Düzensiz Göçle Mücadele Dairesi Başkanlığı adında yeni bir birim kurulmuştur (İlerleme Raporu, 2019: 45). Başkanlığın sorumlulukları, 1) düzensiz göçle ilgili işlemleri yürütmek, 2) Düzensiz göçle mücadele edilebilmesi amacıyla kolluk kuvvetleri arasında koordinasyonu sağlamak, 3) Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşmasını yürütmek, 4) Göç İdaresi tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmektir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, t.y.). Türkiye, sınır güvenliğinden sorumlu tek bir sivil kurumun oluşturulması yönündeki AB tavsiyelerine olumlu yanıt vermemiş ve bu fikri, özellikle çeşitli sınır bölgelerindeki güvenlik kaygıları nedeniyle tamamen askıya almıştır (İlerleme Raporu, 2019).

2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ayrıca, dokuz cumhurbaşkanlığı kurulundan biri olacak Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu kurulmuş ve Kurula, ülkenin göç ve sınır güvenliği politikalarını tasarlama yetkisi verilmiştir. Göç Politikaları Kurulu, yeni ismiyle Göç Kurulu, İçişleri Bakanlığının çağrısı üzerine düzenli bir takvim izlemeden toplanacak diğer bakanlık temsilcileri eşliğinde, göç stratejisi veya Türkiye'nin ulusal eylem planı gibi belgeler üzerinde çalışmak üzere Bakanlığın başkanlığında yeniden yapılandırılmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, t.y.a). Siber Güvenlik Kurulu da lağvedilmiş olup yetkileri, Cumhurbaşkanlığına bağlı oluşturulacak bir kurula devredilmiştir (İlerleme Raporu, 2019). Rejim değişikliğinden sonra AB Bakanlığı da kaldırılmış olup Dışişleri Bakanlığı altında bir başkanlık haline getirilmiştir. Bu itibarla, farklı bürokratik kurumlardan yetki devralan T.C. Cumhurbaşkanlığı, politika oluşturma düzeyinde iktidarını pekiştirmiştir. Göç İdaresi de operasyonel düzeyde bunun aynısını, İçişleri Bakanlığı bünyesinde yetkilerini pekiştirip STK'lar ve uluslararası kuruluşları saf dışı bırakarak yapmıştır. Başka bir deyişle, rejim değişikliği sonrasında alandaki yerini daha da sağlamlaştıran Göç İdaresi, ulusal kurumların iktidarını pekiştirmeye de hizmet etmiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Arap Ayaklanmaları ile farklılaşmaya başlayan Türkiye ve AB'nin dış politikaları; Türkiye'nin üyelik müzakereleri, vize serbestisi, göçmenlerin Türkiye'deki yönetimi ile ilgili konularda AB'den beklediği desteği bulamamış olması; 2016 ve sonrasında ulusal güvenliğini artan şekilde sınırötesi ile ilişkilendirmeye başlaması; Temmuz 2016 darbe girişimi ve 2018 yılındaki rejim değişikliği ile önceki on yıla göre gittikçe daha uyumsuz bir hal almış ve bu alandaki sınır güven(likesiz)liği pratiklerine de etki etmiştir. Öyle ki, bu uyumsuzluk 2020 yılında Türkiye'nin AB sınırını kısa süreliğine de olsa göçmenlerin geçişine açması ile zirveye ulaşmıştır (Lüleci Sula ve Sula, 2021: 11).

7. SONUÇ

Bu makalede, mevcut USS çalışmalarında, çoğunlukla sınır bölgelerindeki gündelik pratiklere odaklanılarak sınır güven(likesiz)liği alanının dinamik doğasının gözden kaçırıldığı savunulmuştur. Bunun sonucunda USS, toplumsal ve ilişkisel ontolojiye olan taahhüdünü yerine getirmekte yetersiz kalmaktadır. Dahası, böyle bir anlatı, sınırlardaki güvensizliklerin sorumluluğunu tamamen, alandaki uygulayıcılara yıkmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin sınır güven(likesiz)likleri alanındaki önemli değişikliklerin siyasi kökenlerinin izi sürülerek, göçü bir güvenlik sorunu, göçmenleri de yasadışı özneler olarak inşa eden çeşitli aktörlerin sorumlulukları tespit edilerek alanın dinamik karakteri vurgulanmaktadır.

Çalışmada birkaç ampirik bulgu sunulmuştur. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin mevcut sınır güven(likesiz)lik politikalarının kökleri, devletin Türk ve Müslümanlardan oluşan homojen bir toplum yaratmayı hedeflediği Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. İkincisi, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Avrupalılaşıma ve Batılılaşma politikaları hız kazanan Türkiye, özellikle Doğu ve Güney sınırlarında güvenlik politika ve pratiklerini henüz geliştirirken hem Batı'ya yönelen hem de Batı'dan gelen nüfus hareketliliğini memnuniyetle karşılamıştır. Üçüncüsü, komşu çevresindeki çatışmaların arttığı, Soğuk Savaş'ın son on yılında Türkiye, bu coğrafyalardan çoğunlukla geçici koruma statüsünde transit göçmenleri kabul eden bir transit ülke olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Dördüncüsü, 1999 yılında resmen AB üyesi adayı olmasından sonra Türkiye'nin sınır güvenliği politikaları, göç konusunda iş birliğinin üyelik için önemli bir kriter teşkil etmesinden dolayı, AB'ninkilerle uyumlu hale getirilmiştir. Son olarak, Arap Ayaklanmaları'nın ardından ve yakın çevresinde devleti daha aktif olmaya sevk eden yeni dış politika vizyonuyla Türkiye kendisini, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin mazlum halklarının hamisi olarak inşa etmeye başlamıştır. Bu da sınır güven(likesiz)lik pratiklerinde, ulusal makamların alandaki güç ve sorumluluklarını artırırken AB ile politikalarını farklılaştıran bir değişimle sonuçlanmıştır. Çalışmada, sınır güven(likesiz)lik analizine ilişkin iki kapsamlı sonuca ulaşılmıştır: 1. Alanlar dinamiktir ve birden çok 'yapan'ın eylemleri ile durmaksızın dönüştürülmektedir, 2. Sınır güven(likesiz)liğinin "yapanlığı" (*agency*) ve sorumluluğu hem pratik hem de politika düzeyindeki ilişkilere dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

AB-Türkiye Demeci Birinci Raporu (2016), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160420/report_implementation_eu-turkey_agreement_nr_01_en.pdf (11.01.2020).

AB-Türkiye Demeci İkinci Raporu (2016), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160615/2nd_commission_report_on_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_agreement_en.pdf (04.10.2020).

Avrupa Birliği Konseyi (2016), “EU-Turkey Statement”, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (11.01.2020).

Avrupa Komisyonu (2015) “EU-Turkey Joint Action Plan”, https://ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/15_october_2015_eu_turkey_joint_action_plan.pdf (12.04.2019).

Avrupa Komisyonu (2015a), “Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/key-documents/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf (18.05.2019).

Avrupa Komisyonu (2016), “Commission Visa Progress Report: Turkey makes progress towards visa liberalization”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_582 (13.12.2019).

Avrupa Komisyonu (2017), “European Integrated Border Management Strategy”, <https://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetailDoc&id=33415&no=7> (12.04.2019).

Aydas, Osman Tuncay, Bilin Neyapti, Kivilcim Metin-Ozcan (2005), “Determinants of Workers’ Remittances: The Case of Turkey”, Emerging Markets Finance & Trade, 41 (3): 53-69.

Balzacq, Thierry (2009), “The Frontiers of Governance: Understanding the External Dimension of EU Justice and Home Affairs”, Balzacq, Thierry (Der.),

The External Dimension of EU Justice and Home Affairs: Governance, Neighbors, Security (London: Palgrave Macmillan): 1-34.

Biehl, Kristen (2009), "Migration securitization and its everyday implications: An examination of Turkish asylum policy and practice", <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/11761> (12.06.2020).

Bigo Didier ve Elspeth Guild (2005), Controlling Frontiers: Free Movement Into and Within Europe (Aldershot: Ashgate).

Bigo, Didier (2005), "Frontier Controls in the European Union: Who is in Control?", Bigo, Didier ve Elspeth Guild (Der.), Controlling Frontiers: Free Movement into and within Europe. (Farnham: Ashgate): 49-99.

Bigo, Didier (2008), "International Political Sociology", Williams, Paul (Der.), Security Studies: an introduction (Londra: Routledge).

Bigo, Didier (2013), "Borders, Mobility, Security", Kauppi, Niilo (Der.), A political sociology of transnational Europe (Birleşik Krallık: ECPR): 111-126.

Bigo, Didier (2014), "The in/securitization practices of the three universes of EU border control: Military/Navy – border guards/police – database analysts", Security Dialogue, 45(3): 209-225.

Bigo, Didier (2016), "International Political Sociology: Internal Security as Transnational Power Fields", Bossong, Raphael ve Mark Rhinard (Der.), Theorizing Internal Security in the European Union (Oxford: Oxford University Press).

Bigo, Didier ve R. B. J. Walker (2007), "Political Sociology and the Problem of the International", Millennium- Journal of International Studies, 35 (3): 725-739.

BMMYK Türkiye. (t.y.). *Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar*. <https://www.BMMYK.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar> (11.06.2020).

Boswell, Christina (2003), "The 'External Dimension' of EU Immigration and Asylum Policy", International Affairs, 79 (3): 619-638.

Bourdieu, Pierre (1985), "The Genesis of the Concepts of Habitus and Field", Sociocriticism, 2 (2): 11-24.

Bozalp, Merve (2018), "Gözetim Toplumundaki Yapısal Değişim ve Dönüşümler", Amme İdaresi Dergisi, 51 (1): 27-69.

Casas-Cortes, Maribel, Sebastian Cobarrubias ve John Pickles (2014), “Good neighbours make good fences: Seahorse operations, border externalization and extra-territoriality”, *European Urban and Regional Studies*, 23 (3): 1-21.

Castles, Stephen, Heather Booth ve Tina Wallace (1984), *Here for Good, Western Europe’s New Ethnic Minorities* (Londra: Pluto Press).

CIREFI (1999), “Centre for Information, Discussion and Exchange on the Crossing of Frontiers and Immigration”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:133100> (11.06.2020).

Çağaptay, Soner (2002), “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, *Toplum ve Bilim*, 5 (2): 218-241.

Depelteau, Francois (2015), “Relational sociology, pragmatism, transactions and social fields”, *International Review of Sociology*, 25(1): 45-64.

Elias, Norbert (1978), *What Is Sociology?* (New York: Columbia University Press) (Çev. S. Mennell ve G. Morrissey).

Emirbayer, Mustafa (1997), “Manifesto for a relational sociology”, *American Journal of Sociology*, 103 (2): 281-317.

Erdoğan, Recep Tayyip (2014), “İslahiye’de Bulunan Çadırkent’te Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2942/islahiyyede-bulunan-cadirkentte-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2015), “Türk Kızılayı Olağanüstü Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/29896/turk-kizilayi-olaganustu-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2015a), “İrak Cumhurbaşkanı Fuad Masum ile Birlikte Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32663/irak-cumhurbaskani-fuad-masum-ile-birlikte-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2015b), “Türk Kızılayı’nın Madalya Töreni ve İftar Programı”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32963/turk-kizilayinin-madalya-toreni-ve-iftar-programi> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2016), “Birleşmiş Milletler 71. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52364/birlesmis-milletler-71-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2016a), “Birleşmiş Milletler Mülteciler Zirvesi’nde Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52365/birlesmis-milletler-multeciler-zirvesinde-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2016b). “NATO Parlamenter Asamblesi Sonbahar Genel Kurul Toplantısında Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61069/nato-parlamenter-asamblesi-sonbahar-genel-kurul-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2016c), “Türkiye’nin Yeni Güvenlik Konsepti Konferansında Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61114/turkiyenin-yeni-guvenlik-konsepti-konferansinda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2017), “Birleşmiş Milletler 72. Genel Kurulunda Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/87252/birlesmis-milletler-72-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2019a), “TRT World Forum’da Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/112223/trt-world-forum-da-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Erdoğan, Recep Tayyip (2019b), “Küresel Mülteci Forumu’nda Yaptıkları Konuşma”, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/113993/kuresel-multeci-forumu-nda-yaptiklari-konusma> (11.01.2020).

Eren, A. C (1966), “Türkiye’de göç ve göçmen meselelerinin başlaması”, Türk Dünyası, 1: 9-16.

Eroğlu, Deniz (2015), “The Making of Immigration Policies in Turkey: An analysis of LFIP”, Sirkeci, Ibrahim, Doga Elçin ve Guven Şeker (Der.), Politics and Law in Turkish Migration (Londra: Transnational Press London): 25-38.

Fassmann, Heinz ve Rainer Munz (1992), “Patterns and Trends of International Migration in Western Europe”, Population and Development Review, 18 (3): 457-480.

Finer, Samuel E. (1974), “State-building, State Boundaries and Border Control, Social Science Information, 13(4-5): 79–126.

Frontex General Report (2009), <https://Frontex.europa.eu/about-Frontex/key-documents/?category=general-report&lang=de>. (22.03.2020).

Frontex General Report (2012), <https://frontex.europa.eu/about-frontex/key-documents/?category=general-report&lang=de> (22.03.2020).

Frontex General Report (2014), <https://frontex.europa.eu/about-frontex/key-documents/?category=general-report&lang=de> (22.03.2020).

Frowd, Philippe M. (2014), “The Field of Border Control in Mauritania”, Security Dialogue, 45 (3): 226-241.

Genelge No. 57 (2006), “İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Uygulama Talimatı”, <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/57-Sayili-Genelge-2010-Degisikligi.pdf> (08.05.2019).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (t.y.), “Düzensiz Göçle Mücadele Dairesi Başkanlığı”, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-gocle-mucadele-dairesi-baskanliginin-gorevleri> (04.10.2020).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (t.y.a), “Göç Kurulu”, <https://www.goc.gov.tr/goc-kurulu> (04.10.2020).

Gökalp Aras, Ela (2014), “Biyopolitik Bir Nüfus Politikası Olarak Avrupa Birliği'nin Düzensiz Göç Rejimi ve Sınırlarda Ölüm Siyaseti”, Nüfusbilim Dergisi, 36: 67–102.

Guillaume, Xavier ve Pinar Bilgin (2017), “Introduction”, Guillaume, Xavier ve Pinar Bilgin (Der.), Routledge Handbook of International Political Sociology (Londra, Routledge): 1-15).

Guzzini, Stefano (2017), “Afterword: International political sociology, or the social ontology and power politics of process”, Guillaume, Xavier ve Pinar Bilgin (Der.), Routledge Handbook of International Political Sociology (Londra: Routledge).

Güner, Z. (2007), “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 38: 1453-1466.

Helsinki Avrupa Konseyi (1999), “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/hell_en.htm#a (04.10.2020).

İçduygu, Ahmet (2004), “From nation-building to globalization: an account of the past and present in recent urban studies in Turkey”, International Journal of Urban and Regional Research, 28 (4): 941-51.

İçduygu, Ahmet ve Aysen Üstübcü (2014), “Negotiating Mobility, Debating Borders: Migration Diplomacy in Turkey-EU Relations”, Schwenken, Helen ve Sabine Russ-Sattar (Der.), *New Border and Citizenship Politics* (UK: Palgrave Macmillan).

İçduygu, Ahmet ve Damla B. Aksel (2013), “Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective”, *Perceptions*, 18 (3): 167-190.

İçduygu, Ahmet ve Deniz Yüksek (2012), “Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon”, *Population, Space and Place*, 18 (4): 441-456.

İçduygu, Ahmet ve Evin Millet (2016), “Syrian Refugees in Turkey: Insecure Lives in an Environment of Pseudo-Integration”, http://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_13.pdf (08.05.2019).

İçduygu, Ahmet ve Fuat Keyman (2000), “Globalization, Security, and Migration: The Case of Turkey” *Global Governance*, 6 (3): 383-398.

İlerleme Raporu (1999), “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (19.07.2020).

İlerleme Raporu (2001), “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (19.07.2020).

İlerleme Raporu (2002), “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (19.07.2020).

İlerleme Raporu (2004), “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2004.pdf (19.07.2020).

İlerleme Raporu (2005), “Türkiye 2005 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2005.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2007), “Türkiye 2007 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2008) “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2008.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2009), “2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu.”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2010), “Türkiye 2010 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2010.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2012), “Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2013), “Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2014), “Türkiye 2014 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/IlerlemeRaporlari/2014_progress_report.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2015), “Türkiye 2015 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_turkey_report.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2016), “Türkiye 2016 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_progress_report_en.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2018), “Türkiye 2018 Türkiye Raporu”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf (19.07.2020).

ilerleme Raporu (2019), “Türkiye 2019 İlerleme Raporu” [https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report\(1\).pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report(1).pdf) (19.07.2020).

işleyen, Beste (2018), “Transit Mobility Governance in Turkey”, Political Geography, 62: 23-32.

Kanun No. 6458 (2013), “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (01.09.2019).

Kirişci, Kemal (1996), “Is Turkey Lifting the ‘Geographical Limitation’?”, *International Journal of Refugee Law*, 8 (3): 293-318.

Kirişci, Kemal (2002), “Immigration and Asylum Issues in EU-Turkish Relations: Assessing EU’s Impact on Turkish Policy and Practice”, Lavenex, Sandra ve Emek M. Uçarer (Der.), *Migration and Externalities of European Migration* (Oxford: Lexington).

Kirişci, Kemal (2007), “Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration”, *Mediterranean Politics*, 12 (1): 91–97.

Lavenex, Sandra (1999), *Safe Third Countries: Extending EU Asylum and Migration Policies to Central and Eastern Europe* (Budapest: Central European University Press).

Luleci Sula, Çağla ve Ismail Erkam Sula (2021), “Migration Management in Turkey: Discourse and Practice”, *Uluslararası İlişkiler*, 18 (72): 1-17.

Madsen, Mikael Rask (2017), “Transnational fields and power elites”, Basaran, Tugba, Didier Bigo, Emmanuel-Pierre Guitted ve R.B.J. Walker (Der.), *International Political Sociology: Transversal Lines* (Londra: Routledge).

Mutlu, Can ve Çağla Luleci (2017), “The International Political Sociology of Security Studies”, Guillaume, Xavier ve Pinar Bilgin (Der.), *Routledge Handbook of International Political Sociology* (Londra: Routledge).

Oelgemoller, Christina (2011), “Transit and Suspension: Migration Management or the Metamorphosis of Asylum Seekers into Illegal Immigrants”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37 (3): 407-424.

Oğuz, Gonul (2012), “International Cooperation in Combating Human Trafficking in the EU: Evidence from Turkey”, *Irish Journal of Sociology*, 20 (1): 39-64.

Ozgun Baklacioğlu, Nurcan Özgür (2009), “Building Fortress Turkey: Europeanisation of Asylum Policy in Turkey”, *Romanian Journal of European Studies*, 12-27.

Özdamar, Özgür, B. Toygar Halistoprak ve I. Erkam Sula (2014), “From Good Neighbor to Model: Turkey’s Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring”, *Uluslararası İlişkiler*, 11 (42): 93-113.

Resmî Gazete (1964), “Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma ve Eklerinin ve Eklerinin Onaylanmasının Uygun

Bulduğuna dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11631.pdf> (04.10.2020).

Resmî Gazete (1994), “Türkiye’ye iltica Eden veya Başka Bir Ülkeye iltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet izni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22127.pdf> (11.06.2020).

Resmî Gazete (2006), “Türkiye’ye iltica Eden veya Başka Bir Ülkeye iltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet izni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’in yürürlüğe konulması”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060127-2.htm> (11.06.2020).

Resmî Gazete (2014), “Geri Kabul Anlaşması Hakkında Başbakanlık Genelgesi”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140416-10.htm> (11.06.2020).

Resmî Gazete (2014a), “Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi, İşlettirilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140422-5.htm> (11.06.2020).

Roma Antlaşması (1957), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0023> (04.10.2020).

Sari, Elif ve Dincer, Cemile Gizem (2017), “Toward a New Asylum Regime in Turkey?”, *Movements: Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 3 (2): 59-80.

Schatzki, Theodore R. (2001), “Introduction: practice theory”, Schatzki, Theodore R., Cetina, Karin ve Eike von Savigny (Der.), *The practice turn in contemporary theory* (Londra: Routledge).

Sert, Deniz (2013), “Turkey’s Integrated Border Management Strategy”, *Turkish Policy Quarterly*, 12 (1): 173-180.

Şanlier Yüksel, İlke (2020), “Empowering Experiences of Digitally Mediated Flows of Information for Connected Migrants on the Move”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi: 10.1080/1369183X.2020.1796264.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), “Türkiye-AB Arasında 18 Mart’ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart-ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa> (01.09.2019).

Toğral Koca, Burcu (2020), “Bordering processes through the use of technology: the Turkish case”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, doi: 10.1080/1369183X.2020.1796272.

Tolay, Juliette (2012), “Discovering Immigration into Turkey: The Emergence of a Dynamic Field”, *International Migration*, 53 (6): 57-73.

Topak, Ozgun E. (2014), “The Biopolitical Border in Practice: Surveillance and Death at the Greece-Turkey Borderzones”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 32: 815-833.

Türkiye Göç Raporu (2013), “Türkiye Göç Raporu No. 32”, https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2013_yillik_goc_raporu.pdf (26.11.2019).

Türkiye Göç Raporu (2016), “Türkiye Göç Raporu No. 40”, https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf (26.11.2019).

Türkiye Ulusal Eylem Planı (2005), “İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı”, <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/yonetmelikler/Temel-Belgeler/Iltica-Ve-Goc-Ulusal-Eylem-Plani.pdf> (04.10.2020).

Türkiye-AB Zirvesi (2015), “29 Kasım 2015 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/29_kasim_2015_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi.pdf (26.11.2019).

Üstübici, Aysen (2019), “The impact of externalized migration governance on Turkey: technocratic migration governance and the production of differentiated legal status”, *Comparative Migration Studies*, 7 (46): 1-18.

Wissink, Marieke, Franck Düvell ve Anouka van Eerdewijk (2013), “Dynamic Migration Intentions and the Impact of Socio-Institutional Environments: A Transit Migration Hub in Turkey”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (7): 1087–1105.

Yıldırım, Onur (2006), “The 1923 population exchange, refugees and national historiographies in Greece and Turkey”, *East European Quarterly*, 40 (1): 45-70.

“DEĞERSİZLEŞME” VE “SERMAYENİN ORGANİK BİLEŞİMİ” KAVRAMLARI ÜZERİNDEN ERKEN DÖNEM POULANTZAS’IN SINIF ANALİZİNİN ELEŞTİRİSİ

CRITICISM OF THE CLASS ANALYSIS OF EARLY POULANTZAS ON THE CONCEPTS OF “DEVALUATION” AND “ORGANIC COMPOSITION OF CAPITAL”

Turgay KAHVECİ*

ÖZ

Sınıf teorilerinin ortaya çıkışının, Sanayi Devrimi’nin gelişimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin kurulmasıyla paralel bir tarihçesi olduğu söylenebilir. Bu gelişim serüveni, sınıfların olgusal açıdan kapitalizm öncesi varlığını yadsımaz, onları kapitalizmin yerleşik düzenine sabitlemez. Marksist sınıf kuramının özü, tarihsel sürecin dinamiğinin sınıf mücadeleleri olduğu düşüncesidir. Bu çalışmada, öncelikle Marksist geleneğin erken dönem Marksizm’den Neo-Marksizm’e ve emeğin sosyal tarihçiliğine uzanan sınıf tanımları genel bir çerçevede tartışılmıştır. Geleneksel Marksizm ve izini süren literatürdeki yönelimler incelenmiştir. Ardından, özellikle “Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar” kitabıyla erken dönem Poulantzas’a özel başlık açılmış, devlet, toplumsal formasyon ve sınıflara dair yaklaşımı aktarılmıştır. Poulantzas’ın erken dönem metinlerinde ortaya koyduğu sınıf analizinde üretken emek/üretken olmayan emek nosyonlarının kapsayıcılığı tartışılmış, işçi sınıfı, geleneksel ve yeni küçük burjuvazi

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü, turgay_kahveci@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1781-8776>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 17.12.2021
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 07.02.2022

sınıflandırmaları incelenmiştir. Bu araştırmanın temel argümanı, yapısalcı-işlevselcilikten ilişkisel devlet kuramına uzanan geç dönemi hariç tutulmak kaydıyla erken dönemi boyunca Poulantzas'ın sınıf analizinin, değersizleşme ve sermayenin organik bileşimi gibi iktisadi nosyonlara cevap veremediği iddiasını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Sınıflar, Tarihselcilik, Yapısalcılık, Nicos Poulantzas.

ABSTRACT

It can be said that the emergence of class theories has a parallel history with the development of the Industrial Revolution and the establishment of capitalist production relations. However, this development adventure does not deny the existence of classes before capitalism from a factual point of view, does not fix them on the established order of capitalism. The essence of Marxist class theory is the idea that the dynamics of the historical process are class struggles. In this study, first of all, the class definitions of the Marxist tradition from early Marxism to Neo-Marxism and the social historiography of labor are discussed in a general framework. Traditional Marxism and the trends in the literature that followed it were examined. Then, with the book "Political Power and Social Classes", a special title was opened for the early period Poulantzas, and his approach to the state, social formation and classes was conveyed. In the class analysis Poulantzas put forward in his early texts, the inclusivity of the notions of productive labor/unproductive labor was discussed, and the classifications of the working class, traditional and new petty bourgeoisie were examined. The main argument of this research is the claim that Poulantzas's class analysis during his early period, excluding his late period from structuralist-functionalism to relational state theory, could not respond to economic notions such as devaluation and the organic composition of capital.

Keywords: Marxism, Classes, Historicism, Structuralism, Nicos Poulantzas.

GİRİŞ

Sınıf tartışmaları, Marxgil yazında kümülatif olarak ilerleyen geniş hacme sahip tartışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi derinlikteki külliyat içerisinde iyi saptanmış bir problematik üzerinden kuramsal mirasın yerleşik ethosuna haksızlık etmeksizin bir patika açarak ilerleyebilme gayreti gösterilecektir. Tartışmanın varlık sahasını kuşatan teorik geleneklere bağlam çerçevesinde ve sınırlılıklar dahilinde temas edileceği belirtilmelidir. Nitekim sınıf kavramsallaştırmasının Hegelci bir retorikle “hareketine başladığı” uğrağın geleneksel Marksizm’in tarihsel maddeci yazını olarak belirlenmesini takiben Neo-Marksist sınıf fikriyatının belirli köşe taşları incelenecektir. Bu noktada sınırlılıklara riayet etmek koşuluyla, çatallanan Marxgil sınıf literatürüne kısa bir göz atılacak, nihayetinde sınıf literatüründeki Althussergil etkileri (ona kendi biçimini vererek) bakiye alan Nicos Poulantzas’ın erken dönemi üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Bu hususta literatür içerisinde pek çok farklı konumda mevzilenme olanağı sunan teorik çeperin genişliğini daraltmak bağlamında, erken dönem Poulantzas’ın sınıf tasavvurunun dayanak noktası olarak beliren üretken/üretken olmayan emek nosyonu, Marksist üretken/üretken olmayan emek kategorizasyonu kıstas alınarak eleştiriye tabi tutulacaktır. Tam da emeğin bu ikili niteliğinin sınıf tartışmasını kesen noktası, Poulantzas’ın bu tasnife başvurarak kendi “sınıf” kuramının içeriğini doldurma girişimidir. Tartışma bu sorunsal üzerinden ilerlerken, öte yandan metodolojik olarak sınıf tartışması bağlamında önce Marksist kuramsal geleneğin tarihsel gelişim özeti ile Marx ve Poulantzas arasında karşılaştırmalı teorik analiz birlikte sunularak bütünlüklü bir perspektif oluşturulmaya çalışılacaktır. Karşılaştırmada Poulantzas’ın sınıfa değer kuramı perspektifinden yaklaştığı, henüz yapısalcı etkilenmeler barındıran erken dönemi esas alınacaktır. Nitekim Poulantzas’ın bütünlüklü analizinde, sonraki dönemlerini de mülhaza etmek gerekir. Stratejik ve ilişkisel bir yaklaşımla sınıfları kendi içinde, diğer sınıflarla ve devlet aygıtı ile ilişkileri çerçevesinde irdelleyen, yeni sınıf oluşumları, sınıf ittifakları ve iktidar bloğu gibi açıklayıcı nosyonlara yönelen ve giderek Michel Foucault’nun iktidar kuramından etkilenen geç dönem Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm* çalışmasında adı geçen ilişkisel sınıf yaklaşımını ve devlet kuramını yetkinleştirir. Bu araştırmanın izleğini de oluşturan erken dönemde ise düşünür, sınıf oluşumu bağlamında üretken emek perspektifinden iktisadi değerlendirmelere daha çok başvurmuştur. Bu bağlamda çalışma açısından *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* yapıtıyla sınırlandırılmış Poulantzas’ın sınıf analizinin aksayan yönlerini Marksist iktisadi devralararak, özellikle emeğin ikili niteliğine (üretken olan/olmayan emek) ve iktisadi nosyonlara (değersizleşme, sermayenin organik bileşimi) başvurarak analiz etmek ve böylece sınıfları yeniden formüle etmek, bugünü anlamlandırmak ve bugüne dair, emeğin hangi niteliğinde terazinin

ağırlığının değişim gösterdiğini irdelemek bakımından önem arz etmektedir. Emegın üretken ve üretken olmayan nitelikleri üzerinden sınıfı tartışmak, literatür içerisinde bütünden parçaya, genelden tikele geçerek analitik bir serimleme olanağı sunmaktadır. Bu tikellikte ekonomi politik terminoloji de devralınarak Marx ve erken dönem Poulantzas'ın emegın niteliğine dair bakışları “sermayenin organik bileşimi” (*organic composition of capital*), “değersizleşme” (*devaluation*) gibi iktisadi nosyonlar irdelenecek, böylece sınıf tartışmaları iktisadi yönden de karşılaştırılabilecektir. Nitekim çalışmaya hem tarihsel hem de iktisadi bağlamıyla bütüncül bir karşılaştırmalı sınıf analizi niteliği kazandırılması amaçlanmaktadır.

1. GELENEKSEL MARKSİZMİN SINIF YAKLAŞIMI

Sınıf meselesi, hiç şüphesiz toplum bilimleri alanında üzerinde en çok tartışma yürütülen mefhumlardan biridir. 19. yüzyılın zihin dünyasından neşet eden sınıf kavramı Weberci yaklaşım hariç tutulursa Marksist yazınla eş düşünüm halini alalı yüzyıllar geçmesine rağmen her seferinde kendisinden yeni okuma türleri çıkarılan zengin bir konudur. Zenginlik ise araştırma nesnesini bir teorik savaşım meydanı haline getirmektedir. “Belirlenimcilik (determinizm)”, “özcülük”, “indirgemecilik” gibi kuramsal parametreler üzerinden tartışma tarafları da kristalize olmaktadır.

Esasen bu tür eleştirilerin hedef aldığı ve tartışmalara öncelik arz eden temel, Marx ve Engels'in düşünce dünyası ile şekillenmiştir. Söz konusu eleştiriler, tarihi, sınıf savaşımının bir tarihi (Marx ve Engels, 1991) olarak tanımlayan tarihsel materyalizmin en belirgin dünya görüşüne (*weltanschauung*) yöneltilen eleştirileri kapsayan bir muhteva taşırlar. Max Weber, üretimdeki gelişmeler ile tarihsel gelişimi ilişkilendiren sınıf-özne merkezli maddeci tarih yorumunu salt bir ekonomik indirgemecilik olarak değerlendirirken Karl Popper tarihe itici gücünü veren herhangi bir zorunluluğun bulunmadığı mutlak olumsal (*contingent*), öznesiz ve kolektif iradeye dayanmayan tarih anlayışıyla Marksizm'e dönük eleştiriler sunmaktadır (Öngen, 2008: 9-10). Bu tür eleştiriler Marksizm'e dışsal olarak yöneltirse de üzerinde durulacak saha Marksizm'e içkin (Ernesto Laclau gibi Post-Marksistler dahil) eleştiriler olacaktır ancak öncelikle Marx ve Engels'in sınıfa bakışının genel bir açılanmasını sunmak gerekmektedir.

Teorik hayatının ilk uğrağında, dönemin yaygın geleneği olan Sol Hegelciler arasındaki pozisyonundan sıyrılmaya çalışan Marx, Hegel ile felsefi hesaplaşmasını gerçekleştirdiği ilk dönem felsefi çalışmalarında (Bkz. Marx, 2008a) insanın türsel kurtuluşu biçiminde tezahür eden *hümanizm* temasına

eğilim göstermiştir. Bu noktada Marx'ın ilk dönem çalışmalarında yabancılaşma insanın tür olarak yabancılaşmasıdır. Aynı zamanda Marx, aynı dönemde daha çok felsefe odaklı ve Hegel'le bütüncül bir hesaplaşmanın çabası içindedir. Henüz bu noktada ekonomi politik kendini ağırlıklı göstermezken sınıf analizi de özgül bir konumda yer almaz. Gerçekten de Marksist külliyat içerisinde sınıfa dair ayrı bir yapıttan ziyade bütünden çıkarılan Marksist sınıf fikrinin genel şematüğinden bahsedilebilir. (Öngen, 2014: 62).

Özellikle “yapı-özne” gerilimi ve tarihi hareket ettiren itki gibi sorulara cevap verirken Marx kendi maddeci felsefesini tutarlı bir idealizm eleştirisi dolayımıyla oluşturmuştur. Alman idealizminin köşe taşı ve spekülative felsefinin doruk noktasını teşkil eden Hegel'de tarihe dışsal, verili bir öznenin (geist) kendini realize ettiği süreç, metafizik örüntü olarak yadsınırken diyalektik korunarak materyalist felsefe içinde yoğrulmuştur. O günkü materyalizmin somut bağlamı içerisinde, bilhassa din üzerinden Hegelci idealizmin tutarlı bir eleştirisi de Ludwig Feuerbach üzerinden yürütülür. Marx, Sol-Hegelciler üzerinde etkisini artıran Feuerbach'ın materyalizmini, “*Feuerbach Üzerine Tezler*”in birinci tezinde, nesneyi ve gerçekliği insan yaşamının duyusallığı ve pratik insan etkinliği olarak ele almayan sezgisel ve tutarsız materyalizm olarak değerlendirir (Marx ve Engels, 2013: 15). Aynı şekilde Marx, doktora tezi¹ olan Antik felsefe dahilinde Demokritos ve Epikuros'un materyalizmleri arasında gerçekleştirdiği incelemede Demokritos'un materyalizmini mekanik materyalizm olarak değerlendirirken, kendi döneminde Alman felsefesi içinde “Fransız-İngiliz tipi mekanist bir materyalizme² kayma eğilimi” ne karşı da “hakiki” materyalist felsefenin mücadelesini sürdürmüştür (Timur, 2011: 171). Böylece ünlü 11. tezin “sorun onu değiştirmektir” uslamasına oturtulmuş *praxis* felsefesinin zemini artık “yorumlama”nın ötesine uzanmaya göz dikmiştir. Felsefenin yalnızca proletaryanın ortadan kalkmasıyla gerçekleşebileceği, proletaryanın da felsefenin gerçekleşmesiyle ortadan kalkabileceği özdeşleşme kurulmuştur (Öngen, 2014: 62). Felsefenin devrimci pratikle eşleştiğinde realize olabildiği kuramsal matris içerisinde praksişi gerçekleştiren özne, kapitalizmin üretim ilişkileri içerisinde tarihsel bir kategori olarak ortaya çıkmış olan işçi sınıfıdır.

¹ Marx'ın doktora tezi için bkz. Marx (2009).

² Engels, “Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi'nin Sonu”nda kaba materyalizme 1850-1860 aralığındaki Büchner, Voght ve Molescott gibi isimleri örnek göstermektedir. Aynı zamanda 18. yüzyılın kaba materyalizmine klasik Fransız maddeciliğini örnek gösterirken, 18. yüzyılın materyalizmini “Descartes'ın hayvanı gibi bir makina” ifadeleriyle nitelemektedir (Engels, 1962: 20-21). Benzer biçimde Heackel, D'Hollbach, Diderot gibi isimlerin yanı sıra İngiliz materyalizminde Francis Bacon, Don Scotus gibi materyalistler de vulger materyalizm tasnifinde içerilir.

Özneye dair argümanlarda Marx'ın aşkın bir özneye gönderme yaptığı görülmez. Özne hümanist ve aydınlanmacı tasarımda olduğu gibi kendiliğinden kurulmaz; ne de *Kartezyen* felsefenin ruh ve beden arasında bölünmüş düalizminin tasarladığı özne söz konusudur. Özne toplumsal ve tarihsel olarak ortaya çıkan üretim ilişkileri çerçevesinde gelişimini tamamlar (Güngen, 2011). Özcü idealizmin tarihsel zorunluluk içerisinde diyalektik hareketi gerçekleştiren *a priori* öznesi, toplumsal ve tarihsel bir maddecilikle salt felsefi kategori olmaktan çıkarılmış, sosyal bir kategori kılınmıştır. Bu bağlamda Marx'ın özne-nesne diyalektiğinde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de tartışılacağı üzere çubuğu öznenen yana büken iradi ve *volontarist* yaklaşımlara da, nesneden yana büken ve ideolojik/politik pratiklere görece özerklik tanıyan yapısalcı yaklaşımlara da kaynak olacak bir tutum takındığı söylenebilir. “İnsanlar, kendi tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlere buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar.” (Marx, 2009: 15) ifadesinde billurlaştığı haliyle felsefi olarak belirleyen/belirlenen, zorunluluk/özgürlük, öz/biçim dikotomilerinin her birine eşit uzaklıkta mevzilenen Marx, yapıdan özneye ve öznenen yapıya sürekli geçilebilecek bir kapı aralar. O kapıdan girenlerin kimi yapısalcılığın radikal formlarına, kimi ise öznenin iradesine dayalı öznel(cil)liğin eleştirilere mazhar olmuş iradeciliğine savrulmuştur. Bu sınıflandırmaların dışında kalan emeğin sosyal tarihinin analizini yapan bir üçüncü gelenek de İngiliz emek tarihçisi E.P. Thompson ve mücadele içerisinde gelişen sınıf kavramıyla Adam Przeworski'nin çalışmaları üzerinden şekillenmiştir.

Özetlemek gerekirse özneyi tarihsel bir üretim tarzı çerçevesinde ortaya çıkan bir öge olarak düşünen Marx, onu salt ekonomik indirgemeciliğe de hapsetmez. O, sosyal bir kategoridir ve tarihin yeknesak/değişmez öznesi olarak değil; tarihin üretici güçlerinin belirli bir gelişkinlik aşamasına denk düşen üretim ilişkileri çerçevesinde ve belirli bir aşamadaki (*stage*) tarihselliğin öznesi olan modern “proletarya” olarak sosyal bir kategori şeklinde vurgular. Nitekim kendinde sınıf (*class in itself*) ve kendi için sınıf (*class for itself*) tasnifi, ekonomik ilişkilerinin dışına çıkarak politik devrimci özünün bilincine var(a)mamış, dolayısıyla kendisini gerçekleştirememiş ve “kendi için” kertesinde ontolojisini politik olarak somutlayamamış bir bilinç durumunu göstermesi açısından önemli bir ayrımdır (Marx ve Engels, 1976). Sınıfın neyi yapması gerektiğine dair bilgiyi ona götürerek tarihe bilinçli müdahaleyi olanaklı kılacak olan da bilimsel sosyalizm olacaktır. Bu anlamda ekonomik öznenin toplumsal özneye dönüşümü, işçi sınıfının üstleneceği toplumsal rolü göstermesi bağlamında önemlidir.

Marksizmin geleneksel sınıf tanımına dair, sınıfın ayrı bir bölüm olarak yer alması *Kapital*'in III. cildinde³ gerçekleştirilmiştir. Mevcut sınıfsal yapıyı Marx şöyle ifadelendirir:

Gelir kaynakları, sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantı olan, sırf emek-gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri, başka bir deyişle ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluştururlar (Marx, 1990: 772).

Bu noktada Marx, ücret, kâr ve toprak rantının sırasıyla emekçi, kapitalist ve toprak sahibinin geçim kaynağına denk düştüğünü belirtmektedir. Kapitalizmin nihai gelişme yasası ve eğilimi, üretim araçlarını sürekli olarak emekten kopararak emeği ücretli emeğe, üretim araçlarını sermayeye dönüştürmektedir. Bu noktada toprak mülkiyetinin özel konumu da kapitalizme uygun bir toprak mülkiyetine dönüşmektedir. *Kapital*'in III. cildinde fazla derinleştirilemeyen orta ve alt tabakaların konumunun ise giderek silikleştiğinden bahseden Marx, bu bağlamda sınıf tabakalaşmasının saf biçimiyle görülmediğini vurgular (Marx, 1990: 772-773).

Orta-alt tabakaların sınıfsal çizgilerinin müphemliği mefhumunda Marx, sınıf kuramı ekseninde, küçük burjuva olgusunu esasen 19. yüzyılın politik devrim süreçleri ve Fransız tarihsel sosyolojisi içerisinde değerlendirir. 1848 Şubat Devrimi'nden aynı yılın Haziran'ında işçi sınıfının uğradığı hezimete; 2 Aralık 1851 Louis Bonaparte'ın hükümet darbesinden (*coup d'état*) Paris Komünü'ne uzanan tarihsellikte sınıfların mukavemetini irdeleyen Marx, ağırlıklı çiftçilerden ve küçük toprak sahiplerinden oluşan küçük burjuvazinin Fransız işçi sınıfıyla ilişkilerindeki değişkenlikleri vurgular.⁴ "*Fransız Üçlemesi*"⁵ nde şarap ve tuz vergisi üzerinden yürütülen tartışmada Bonaparte destekçisi⁵ olarak ağırlık gösterenler küçük burjuva sınıfı ve bilhassa köylülerdir. (Marx, 2016: 101). Orta sınıflar genel olarak küçük burjuvaziden, küçük toprak sahipleri, küçük üreticiler, aracılar, spekülâtorler, toptancılar, dükkan sahipleri, pazarlama ve satın alma sektöründe çalışanlar ve yardımcıları, sekreterler, hukukçular, gazeteciler, ruhban sınıfı, alt düzey memurlar, polis ve ordu gibi

³ Ne yazık ki el yazmalarının kesilmesi sebebiyle bu bölümde yalnızca kısa bir giriş mevcuttur.

⁴ Louis Bonaparte'ın 18 Brumare'inde Marx, ticaret burjuvazisini, mali burjuvaziyi, sanayi burjuvazisini, küçük burjuva sınıfını, çiftçi, köylü, tarım işçisi ve sanayi işçisi ile lümpen proleteriyayı ayrı ayrı tasnif eder. Üretim tarzı ile toplumsal formasyonda ayrı ayrı analiz edilen sınıflar söz konusudur. Eski üretim biçiminden yeni üretim biçimine geçildikçe, geçmişten kalma kimi sınıflar ile henüz gelişen embriyo halindeki sınıfsal oluşumların toplamı, iki kutuplu olmayan farklı bir sınıf konfigürasyonunu toplumsal oluşumda karşımıza çıkarır (Öngen, 2014: 81).

⁵ 2 Aralık darbesine (*coup d'état*) giden süreçteki hayati kırılma noktalarından birini oluşturan politik adımdır.

devlet bünyesinde çalışanlardan oluşan heterojen bir çerçeveyi kapsar. Öte yandan orta sınıfın bir tür kayganlığa sahip olması da sınıf mücadelesinin mukavemetini kırarak türdendir. Mülksüz orta sınıfların kariyer hedefleri ve mesleki hırslarla burjuvazinin ideolojik/siyasal tabiiyetine gittikçe daha fazla girmeleri, burjuva ideolojisinin zihinsel üretim araçlarını egemenliğinde tutarak proleterlerin bilinç biçimlerini yönlendirmek suretiyle içsel tutunumunu ve kolektif eylem gücünü zaafa uğratması, meta fetişizminin yabancılaştırıcı etkisi vetiresiyle sınıfın üretken varlığının tüketici varlığın gölgesinde kalması ve çalışan sınıfların piyasa ile bütünleşmesi⁶ gibi pek çok unsur sınıfsal mücadelenin politik dönüştürücülüğünü etkisiz kılmaktadır (Öngen, 2008: 25).

Nitekim sınıfsal indirgemecilik eleştirisinin cevabı bu noktada verilmiş oluyor. Marx için ekonomik özne olarak proleterya henüz kendinde sınıf aşamasını diyalektik olarak aşmak için siyasi bir özne olarak tarih sahnesinde yer almak durumundadır. Öyle ki, yalnızca üretim ilişkilerindeki nesnel pozisyonu imleyen “kendinde sınıf”, mücadele içinde “kendi için” sınıfa dönüşebilir (Aron, 1973: 22). Sınıf mücadelesi, üretim ilişkileri içerisindeki kendi sınıfsal varlığını, ideolojik ve politik düzeylerde realize ederek kendi sınıfı dahil tüm sınıfsal toplum formasyonunu ortadan kaldıracak güçtür. Bu yüzden sınıf bilinci de soyut değil, somut anlamda eylemlilik gerektirir (Ollman, 2011: 215-269). Bu noktada praksise biçilen hareket alanı, politikaya verilen önem ve politik/ideolojik düzeylerin etkilerine biçilen değer, sınıf indirgemeciliğinin ötesine taşan politik öznenin varlığını gösterir. Tıpkı Marx’ın Friedrich Bolte’ye 23 Kasım 1871 tarihli mektubunda değindiği gibi:

İşçi sınıfının yönetici sınıfların kolektif gücüne, yani politik iktidara karşı nihai darbeyi indirecek harekâta girişebilmesi için örgütsel düzeyde henüz gelişmediği yerlerde, onun, yönetici sınıfların politikalarına karşı geliştirilen düşmanca tutum ve kesintisiz ajitasyon faaliyetiyle, her ne pahasına olursa olsun eğitilmesi gerekir. Aksi takdirde Fransa’da yaşanan Eylül Devrimi’nde görüldüğü üzere, işçi sınıfı, yönetici sınıfların elinde bir oyuncağa dönüşür. (Marx ve Engels, 2010: 258-259).

Bu kısa paragraf, Marx’ta dolaysız sınıf indirgemeciliğinin ve katı belirlenimin olanak dahilinde olmadığını gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Tüm ideolojik ve politik kertelerin, salt özcü, tarihin hareket ettiricisi bir sınıfın belirleyiciliğine bırakıldığı bir yerde, “işçi sınıfının yönetici sınıfların elinde bir oyuncağa dönüşmesi” mümkün değildir. Dolayısıyla politikanın, ideolojik eğilimlerin, kültürel aidiyetlerin, dinsel ritüeller ve inanç sistemlerinin, felsefi yönelimlerin oluşturduğu bilinç formlarıyla mücadele de işçi sınıfının politik

⁶ En kristalize örneğini Fordizm üretim tekniğinde bulur. Bkz. Gramsci (1971: 277-316).

özne olabilirliği açısından devrimci pratiğin önündeki bir uğrak olarak görünmektedir. Ezcümle geleneksel Markizmin sınıf nosyonu hem irade vurgusuna hem nesnellığe olanak sağlayan, böylelikle hem “siyasal” olana alan açarken (*Fransız Üçlemesi*) hem de iktisadi açıdan nesnel sınıf pozisyonları kavrayışını muhkemleştiren bir düşünce mirası bırakmıştır.

Yapı-irade Kıskaçında Neo-Marksizmin Sınıf Kritiği

Tarihsel maddeci sınıf mirasının yorumlanışında devralınan bakiyeye muhtelif şerhler düşülmüştür. Esasen bu eleştiriler Metin Özüğurlu'nun deyimiyle “üç büyük günah” üzerinde yoğunlaşır: “Belirlemecilik”, “indirgemecilik” ve “özcülük” (Özüğurlu, 2008: 32).

Sınıf tartışmalarındaki sorun alanları üzerine Özüğurlu'nun sıralaması derinleştirilirse, sınıfın kuramsal tartışmasında dört adet alt sorun aşamasından daha söz edilmektedir. İlki sınıfın üretim ilişkilerindeki konumlanışı ile toplumsal düzlemdeki konumlanışı arasındaki, yani nesnel varlığı ile toplum bünyesindeki rolü arasındaki problemdir. İkincisi doğrudan ücretli emek-sermaye arasındaki çelişkiden kaynaklanmayan (tâli) çelişkilerin yarattığı problemdir. Cinsel kimlikler ve etnisite problemleri bu bağlamda ortaya çıkar. Üçüncü problem sınıf ile toplumsal değişme arasındaki korelasyonda ortaya çıkan özcülük problemidir. Başka bir ifadeyle işçi sınıfının dönüştürücülüğünün sorgulanması düzeyidir. Son olarak teknolojik gelişimler, sermayenin organik bileşiminin sürekli artması ile sabit sermayenin değişken sermayeye oranının da sürekli artıyor olmasının, bununla birlikte diğer radikal değişimlerin işçi sınıfının kapsamı hakkında yarattığı tartışmadır (Özüğurlu, 2008: 30). Son problem olan işçi sınıfının kapsamı, bu çalışmanın sorunsalını oluşturmakta ve tartışmanın yöneldiği eksenini belirtmektedir. Dolayısıyla sabit sermaye ve değişken sermaye arasındaki bağıntıdan işçi sınıfının kimleri kapsadığına, proletaryanın özcülüğünden indirgemeciliğe ve belirlemeciliğe kadar geniş çaplı sorunlar kümesi öne çıkmaktadır. Bu sorunlar büyük oranda özne-yapı dikotomisinde ve Marksist iktisatta somutlaşır. Öyle ki öznenin özcülüğü sorunsalından yapıdaki belirlenim sorununa ve yapı içerisinde ekonomik düzeye iliştilen indirgemecilik sorununa kadar tüm sorunlar özne-yapı kritiğini ortak keser. İşçi sınıfının kimleri kapsadığı/kapsaması gerektiği problemi de Marksist iktisadın nosyonlarına başvurmayı zorunlu kılar. Bu durumda öncelikle özne (iradilik-volontarizm) / nesne (yapısalcılık-determinizm ya da mekanik determinizm) ikiliğine değinmek gereklidir.

Bu noktada Marx'ı takiben sınıf kavrayışında gelenek üçe ayrılmıştır.⁷ Bazı Marksistler yapıya, bazı Marksistler ise iradeye ağırlık vermişlerdir. Bu ikiliğin dışında sınıfı sosyal tarih içerisinde ve ilişkide irdeleyen E.P. Thompson ile mücadele kavrayışını öne çıkaran Adam Przeworski'nin oluşturduğu üçüncü bir yaklaşım daha mevcuttur. Bu yaklaşımlar arasında ilk incelenecek olan ve iradeye öncelik veren teorik hat, Tarihselci Okul adını alır (Öngen, 2008: 11-13).

Tarihselci Okul

Tarihselciler içerisinde Sovyet Devrimi'nin teorik mimarı Vladimir İ. Lenin'den İtalya'da kuzey-güney birleşmesini (*Risorgimento*), kapitalizmin eşitsiz gelişimini ve Fabrika Konseyleri (1919-1920) deneyimini konu alan Antonio Gramsci'ye, "tarihte sınıf bilinci" ni arayan György Lukács'tan Karl Korsch'a kadar bir dizi kuramsal önermeler alanı mevcuttur. Bu hususta iradeye dönük baskınlık II. Enternasyonal'in Ortodoks Marksizmine yönelik eleştirilerle yoğunlaşmaktadır. Özellikle Karl Kautsky'nin⁸ Ortodoks tutumunda ve Sovyet Devrimi'ne dair "terör" suçlamasındaki sekter sayılabilecek tavır, Lenin tarafından Marksist tarih yasasının zorunluluğundan çok Marksist iradenin özgürlüğüne ağırlık veren felsefi bir tutumla eleştirilir. Lenin'in, II. Enternasyonel ve Kautsky cephesinden yöneltilen somut devrim koşullarının ve proleter sınıfın devrimci potansiyelinin nitel sıçrama "moment" ine varmadığına dair eleştirilere, öznenin (işçi, köylü sınıfların) iradi gücünün dönüştürücülüğüne atıf yaparak (şüphesiz ki Marksizmin sınırları içerisinde) cevap verdiği görülmektedir. Bu kolektif iradenin cisimleşeceği öncü parti, devrimin önsel koşuludur. Öyle ki Lenin açısından işçi sınıfı kendiliğinden yalnızca sendikal bilinç üretir. Bu bilinç durumunun aşıl(a)maması, işçi sınıfını yanlış bilince mahkûm eder (Yılmaz, 2013: 351). Yine belirtmek gerekir ki Lenin, politikayı salt sınıf çatışmasına indirgeyen sınıf indirgemeci bir tutumu da "aşırı sol" olarak nitelemektedir (Lenin, 1964: 355-356).

Sovyet Devrimi'nin bıraktığı miras ile Marksizmin üstyapı unsurlarını irdeleyen Gramsci ise Marksizmi politik olana ağırlık veren bir formülasyon içerisinde analiz ederek "hegemonya", "aydınlar"⁹, "tarihsel blok", "sivil toplum/politik toplum uğrakları"¹⁰ gibi çıkarımlara ulaşır. Hegemonya, sivil toplumun rıza üreten yapısıyla bağıntılı olup egemen sınıf ideolojisi ile altyapı ve

⁷ Ralph Miliband'ın yaptığı Sosyolojik Marksist Sınıf Analizi sınıflandırmasına da kimi çalışmalarda değinilmektedir. Ben sınıflandırma hususunda Tülin Öngen'in Tarihselci Okul, Yapısalcı Okul tasnifine riayet göstereceğim. Adı geçen çalışma için bkz. Arslan (2004: 128).

⁸ Bkz. Lenin (1989).

⁹ Bkz. Yetiş, Mehmet (2002).

¹⁰ Bkz. Yetiş, Mehmet (2009).

üstyapı arasındaki organik birlik olan “tarihsel blok” un oluşturulmasıdır (Yetiş, 2013: 89). Hegemonya, en kapsamlı tanımıyla ideolojinin eklenmiş bir üst mertebesinden ibaret değildir. Salt “manipülasyon” ile de işlemez; daha çok yaşamın bütüncül deneyimlerine sirayet etmiş, kendimizle ve içinde yaşadığımız dünyayla ilgili yoğun biçimde içselleştirilmiş alguların tamamına işaret eder. Deneyimlendiklerinde doğruluk imajı yaratan anlam ve kültür dünyasıdır. Böylece hegemonya gerçekten de yaşam biçimini ve zihinsel/tinsel ilişkiler alanını domine eden bir tür yaşam kültürünü kuşatır. Ne var ki her zaman egemen sınıfların yönlendirmesi çerçevesinde yaşanan ve böyle anlamlandırılması gereken bir kültürdür (Williams, 2018: 108-110).

Gramsci'nin sınıflara dönük olarak en etkili teorik dokunuşu, üretim ilişkilerindeki sınıfın diğer sınıfları massedebilmesi üzerine kurulmuş “halksal/ulusal” (*national-popular*) aşamadır. Gramsci, “ekonomik-korporatif” (*economic-cooperative*) aşama olarak adlandırdığı tikel çıkarların hakimiyetindeki düzeyden tümelin çıkarlarının öznesi olarak ortaya çıkmış halksal-ulusal düzeye¹¹ geçişi, bir anlamda “sınıfın halklaşması” bağlamında praksisin en önemli uğraklarından biri olarak görmektedir. Bu geçiş sürecinde tarihsel bloğun kurulması bağlamında hegemonik gücün elde edilmesi ve organik aydınların işlevi de kuramsal matris içerisinde yerli yerine oturmuştur. Gramsci, bir çeşit “ortak duyu” (*common sense*) olarak tanımladığı duygulanımlar birliğine, ortak çıkarlara olan aidiyet hissine gönderme yapmaktadır. Kavramın şematik biçimiyle “ulusal sosyalizm” olarak adlandırılabilir (Gramsci, 1971: 421). Gramsci'nin argümantasyon şeması görüleceği üzere ekonomizme ve sınıf indirgemeciliğine karşı en açık Marxçı formüllerdendir.

Gramsci'nin üst yapıya ve politik alana tuttuğu mercek, Lukács'ta, Kant'tan Hegel'e süregelen bilinç formlarına yönelir. Lukács da Tarihselciler içerisinde yer alan önemli bir politik felsefeci ve edebiyat eleştirmenidir. “*Tarih ve Sınıf Bilinci*” nde özellikle Marksizmi benimseme süreci ile Hegelci ahlâki idealizme yatkınlığı arasındaki gerilimin hayat hikayesindeki gelişim serüveninden bahsetmektedir. Sovyet Devrimi ve Lenin'in kuramsal temellerini

¹¹ Ernesto Laclau'nun “İdeoloji ve Politika” çalışmasında sunduğu tanıma koşut düşünülebilir. Henüz Marksist etkilenmeden uzaklaşmamış erken dönem Laclau, sınıfın üretim ilişkileriyle oluşsa da halk kavramının ideolojik ve politik düzeyde kurulabileceğini belirtmektedir. Nitekim düşünürüne göre üretim düzeyinde “halk” yoktur. Proleter sınıf, hegemonik bir güce erişerek antagonistik sınıfları kendi sınıf çeperine ekler. Böylece her bir çelişki, sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir. Öyle ki hegemonik işlevi en iyi değerlendiren sınıf, Laclau'nun popüler-demokratik adını verdiği uğrakta sınıf olarak değil, halk olarak inşa olur (Laclau, 1977: 114-117). Görüleceği üzere Laclau sınıf ontolojisine dokunmaz. Sınıf, halen üretim ilişkileri düzeyinde oluşsa da sınıf mücadelesine şerh koyar. Bu yaklaşım Gramsci'nin halksal/ulusal (*national/popular*) kertesine benzemektedir.

attığı külliyata tarihsel olarak koşut dönemlerde metinler kaleme alan Lukács¹², eserinin önsözünde temel çabasının “ekonominin öncelliğini çiğneyip bütünlük kategorisini sistemin merkezine oturtmak” olduğunu belirtir. “Hegelci bir çarpıtma” suçlamaları da yöneltilen Lukács’ın, Marksizmin ekonomi-politiğindeki ağırlığı, bilinç formasyonlarına, özne ve politikaya yönlendirerek tarih ile sınıf bilincini, meta fetişizmi ve şeyleşmenin bilinç etkileşimlerini ve tüm bunların sınıfla olan bağıını irdeler (Lukács, 1998: 7-22). Bu bağlamda Lukács, kapitalist üretim tarzının bir bütün olduğunu ve meta fetişizminin bahsi geçen bütün olarak değil de yanılmalı parçalar halinde kavranan kapitalist üretim formasyonunun temel işleyiş biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Şeyler arası ilişkilerin toplumsallaştığı, toplum üyeleri arasındaki ilişkilerin ise şeyleştiği bir duyuş ve yaşayış biçimi, meta fetişizminin alametifarikasıdır. Lukács’a göre geçmişteki sınıf mücadelelerinde ideoloji, din ve diğer yanlış bilinç biçimleri etkili olmuştur (1971: 224). Proleter sınıf bilinci¹³ ise, somut varlığa sahip olmaktan ziyade nesnel durumlara uygun düşen duygu ve düşüncelerden oluşmaktadır (McLellan, 2005: 30). Bu açıdan sınıf bilinci, bir sınıf olarak proletaryanın kendisine dair bilinci ile toplumun bütününe dair bilincinin eşitlenmesi, başka deyişle proletaryanın kendisini anlamasının toplumun bütününe anlaması manâsına geldiği Hegelian özne-nesne özdeşliği üzerine kurulur. Böylelikle işçi sınıfı hem kapitalist üretimin öznesi, hem sömürünün nesnesi olduğu için, (toplumsal) bilginin de hem öznesi hem nesnesi olurken, özne-nesne özdeşliğinin sağlanacağı proleter devrimci süreç ile teori ve pratik birliği de gerçekleşmiş olur (Özpinar, 2018: 47). Lukács’ın sorunsalları bir bütün olarak ekonomizme dönük suçlamalara Marksizm içerisinde kalınarak verilmiş tarihselci bir cevap olarak düşünülebilir.

Korsch da tarihselciler arasında Hegelci ağırlık gösteren bir diğer düşünürdür. Hegelci unsurları değerlendirerek devrime giden süreçteki iradi ve öznel etkenlerin rolünü vurgulamıştır. Korsch’un eleştirileri II. ve III. Enternasyonal’in Marksist teoride yarattığı dezanformasyonlar üzerinden

¹² Lukács’ın, Lenin tarafından “sol komünizm” eleştirilerine maruz kaldığı erken dönemi ve daha sonraki tek ülkede sosyalizmi benimsediği Stalinist bir dönemi de yer almaktadır. Michael Löwy’nin bu konuda New Left Review’daki metni için bkz. Löwy, Michael (1975), “Lukacs and Stalinism”, New Left Review 1 (91). Bu çalışmada, yeterince geniş bir birikim aktarıldığı için düşünürlerin kişisel ve düşünsel dönüşümleri, tarihsel bağlam ve teorik hatlar kısaca ele alınmıştır.

¹³ Lukács, sınıf bilincini “psikolojik sınıf bilinci” (*psychological class consciousness*) ve “atfedilen sınıf bilinci” (*imputed class consciousness*) olarak da ayırır. Psikolojik sınıf bilincini, yanlış yahut devrimci olmayan bilinç olarak sunarken, atfedilen sınıf bilincini doğru/devrimci bilinç olarak sunar (Yılmaz, 2013: 352). İşçi sınıfı, toplumsal konumu itibarıyla üretim tarzının fetiş karakterinin özdeş özne/nesnesidir ve böylelikle yalnızca işçi sınıfı, yanılmalardan sıyrılıp “bütün” ü kavrayabilir.

gelişmektedir. Korsch için Marx ve Engels, ikincil önemde sürdürdükleri felsefe eleştirisini hiçbir zaman bırakmamışlardır. Aksine felsefi eleştirinin Marksist teorideki ağırlığı, ekonomi eleştirisinin tam devrimci anlamını yeniden düzenleyen bir sosyal devrim kuramına olanak vermektedir. Bu bağlamda siyasal eylemi devrimci sınıfın ekonomik eylemi ile gereksiz kılmak ne derece imkansızsa, ekonomik ve siyasal eylemi birlikte gerçekleştirmek suretiyle dahi olsa zihinsel/ruhsal eylemi gereksiz kılmak o derece imkansızdır. Zihinsel/ruhsal eylem, devletin ele geçirilişinin öncesinde bilimsel eleştiri ve ajitasyonlar; sonrasında ise ideolojik diktatorya vasıtasıyla teorik ve pratik olarak yürütülmelidir. Bu açıdan Korsch'un proletarya diktatörlüğünü sınıfsız toplum ereğinde ara aşama varsayan geleneksel Marksist yöntemibilimine karşı ideolojik diktatoryayı öne çıkardığı görülmektedir. Felsefeyi de tam bu noktada beyindeki bir örümcek ağı ya da ortadan kaldırılacak bir zayıflık olarak değil; Hegelci uslamlamadaki “kendi çağını düşüncede kavrayıp yakalamak” şiârına uygun bir devrim teorisi olarak düşünmektedir (Korsch, 1991).

Felsefenin ve zihinsel-ruhsal etkinliğin Marksist kuramsal gelenekteki rolüne ilişkin Korsch, şunları aktarıyor:

Burjuva devleti ve burjuva hukuku toplumun üzerine bağımsız bir şekilde nasıl oturuyorsa, dünyanın karşısına da ister istemez hem katıksız bir eleştirel felsefe hem de kayıt kuyut tanımayan varsayımsız koşulsuz bir şekilde çıktığını sanan burjuva bilincine karşı da devrimci materyalist diyalektikle, proleter sınıfın felsefesiyle yani felsefe yoluyla da mücadele etmek gereği vardır. Bu mücadelenin sonunda, belirli bir döneme kadar ki tüm toplum pratikte ekonomik temelleriyle birlikte tamamıyla altüst olmakla birlikte teori de tamamıyla aşınmış ve ortadan kalkmış olacaktır: Önce felsefeyi gerçeklik haline getirin ki sonra ortadan kaldırabilirsiniz. (Korsch, 1991: 90-91).

Korsch, İngiltere'deki iktisadi gelişmelerin tüm dünyadaki kapitalist gelişim dizgesinin temel örneği ve tek kriteri olarak algılanmasına yönelttiği eleştiriler ile dolaysızca II. Enternasyonal'in nesnel ilerlemeci tarih anlayışının mekanik determinizmine karşı çıkmış ve iradi, öznel bir düşünüş sergilemiştir. Yine Kautsky'ci Ortodoks Marksizmin, sosyalizmi iki safhaya bölerek özgürlüğü “belirsiz” bir geleceğe ertelemesindeki nesnel yasalılığın sekter tutumunu, tarihsel bağlamın özgül formları ve özerk yapısına açtığı ayrımla tarihselci bir pozisyonda eleştirmiştir. Son olarak III. Enternasyonal'in devlete çok fazla ağırlık veren tutumuna da muhalif bir felsefi tavırla karışık verdiği görülmektedir (Korsch, 1991: 29). Tüm bu kuramsal arka plan çerçevesinde Korsch'un sınıfı, iradeye ağırlık veren, özneliği kaim, zihinsel etkinliğiyle pratiği her an kavrayan ve ona alan açan bir kapsam içerisinde değerlendirilebilir.

Yapısalcı Gelenek

1960'larda Fransız Komünist Partisi içerisindeki konumuyla yapısalcı¹⁴ hattın temel paradigmasını belirleyen Louis Althusser, sınıflar ve özne-yapı ile ilgili olarak çokça tartışmalara sebep olacak bir Marx okuması gerçekleştirmiştir. Althusser, henüz Hegelci diyalektiğin idealist ve özcü saplantılarının etkilerinin baskın geldiği erken dönem çalışmalarında *teorik hümanizm* ve türsel kurtuluş temalarını içeren genç Marx ile ekonomik analizlerinin ağırlığını hissettirmeye başladığı geç dönemin olgun Marx'ı arasında kendi yöntembilimsel yaklaşımına uygun olacak biçimde bir ayırım geliştirmiştir. "1844 El Yazmaları" ve "Alman İdeolojisi"nden süreç içinde bir kopuşu imleyen iktisadi nosyonların baskınlığı, "Felsefenin Sefaleti" ile öne çıkmaya başlayarak 1867'de kaleme aldığı "Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı" ve ardından ünlü başyapıtı "Kapital" ile "bilimsel" Marx'ı yaratmıştır.¹⁵ Aslında Althusser'in Marx ile ilgili olarak süreç içerisinde gerçekleştiğine dair gönderme yaptığı ayırım, Althusser'in kendi Marx okumasının da metodolojik ayırımını mümkün kılmaktadır, bu bağlamda "öznel" bir okuma biçimi olduğu söylenebilir.

Althusser'e göre Marx'ın iki dönemi ideoloji/bilim şeklindeki ikilikle anlaşılır kılınmaktadır. Marx'ın ilk dönem ideolojik/hümanist eğilimini ikinci döneminden ayıran temel farklılık bu iki dönem arasında yaşanan epistemolojik kopuştur. Kendisini Hegel, Feuerbach etkisinden sıyrarak olgun Marx, bilimsel bir tarih kıtasını oluşturmuştur. Althusser, tıpkı Marx'ta gerçekleştiğini belirttiği gibi tüm bilim dallarının bilgi felsefesinde gerçekleşen kopuşlarla¹⁶ ilerlediğini düşünmektedir. Bu anlayışa göre bilimde gerçekleşen her bir kırılma ve ilerleme yeni bir teorik kıtanın açılması ile gerçekleşmektedir. Bilim, bu teorik kıtaları keşfeder ve üzerinde bölgesel formasyonlar oluşturur. Felsefe ise ancak bu teorik kıtaları keşfeden bilimlerin gelişiminin ardından kendine bir alan bulabilir. Althusser için epistemolojik kopuntularla ilerleyen bilimlerin keşfi, onlardan sonra gelişecek felsefe için öncelik barındırır. Örneğin kimya bilimi fizik kıtasının üzerinde kurulmuş bölgesel bir formasyondur. Mantık, matematik kıtasının üzerinde kurulmuş bir bilimdir. Aynı şekilde teorik matematik kıtasını eski Yunan düşünürleri açmıştır. Bu matematik kıtasının açılmasıyla felsefenin

¹⁴ Okuyucuya hatırlatmak gerekir ki yapısalcı kanattan Althusser ve öğrencisi Balibar'a sınıf bağlamında genel olarak değinilecektir. Poulantzas ise çalışmanın ikinci bölümünde Marx ile üretken emek nosyonu üzerinden sınıf teorisi bağlamında daha uzunca mukayese edilecektir. Bunun haricinde yapısalcılık, Ferdinand de Saussure'ün dilbiliminden Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı antropolojisine ve Jacques Lacan'ın psikanalizine kadar uzanır. Bu çalışmada yalnızca sınıf tartışması ekseninde sınırlı bir analiz yürütülecektir.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Althusser, Balibar vd. (2007).

¹⁶ Althusser'in bu tasviri Thomas Kuhn'un bilimsel devrimlerin yapısının metodolojik ilerleyişine dair fikirlerine benzemektedir. Bkz. Kuhn (1991).

gelişimi, Platon ve Aristoteles'in felsefi dizgelerinin ortaya çıkışı mümkün olabilmıştır. Yine fizik kıtasını açan Galileo'nun ardından Bacon, Descartes felsefeleri gelişebilmiştir. Newton fiziği de yine aynı mantıksal çerçevede Kant'ın felsefesi için öncül zemin olan fizik kıtasını oluşturmaktadır (Althusser, 2004: 36). “Bilimsel” Marx'ın ekonomi-politik ile gerçekleştirdiği, yeni bir tarih kıtasını bilimsel olarak açmasıdır. Tarihsel materyalizm, tarih biliminin üzerinde kurulduğu teorik kıtadır (Elgür, 2008: 5). Diyalektik materyalizm ise bu bilimsel sıçramanın peşi sıra gerçekleşecek olan felsefenin kendisi olacaktır.

Bu noktada Althusser'in sınıfa dair düşünceleri, geliştirdiği bilgi felsefesinden ayrıışık değildir. Althusser tüm bu teorik kıtaların keşfiyle gelişen bilimin sıçramalı ilerleyişinde, devrimci hareketi de teorideki pratik (*teorik pratiğin teorisi*) olarak nitelendirir. Bu kavramsallaştırmaya göre bilim, salt nesnel olanın bilgisiyle yani ampirik olgularla işlemez. Bilginin nesnesini yaratan bilimin kendisidir. Bilimin hammaddesi bilginin nesnesi, üretim araçları kavramlar ve üretim sürecinin kendisi teorik uğraştır. Daha sonra kendisine yöneltilecek *teorisizm* suçlamalarını da anlaşılır kılacak biçimde Althusser, bilgi üretimi sürecinin kaynağını salt kuramsal çalışma olarak işaretlemektedir. Marx'ın “düşünölmüş somut”¹⁷ olarak ifade ettiği süreci anımsatıyor gibi olsa da Marx için bir soyutlamanın ürünü olan düşünölmüş somut, soyutlama yapılacak bir somutu araştırma nesnesi olarak varsayarken, Althusser'de somutun kendisini doğrudan düşünce faaliyetinin bir ürünü olarak sunan bir farklılık mevcuttur. Nitekim Althusser için devrimci pratik de teorisyenin bilgi üretme faaliyeti olan teorik çalışmalarında yerleşiktir. Böylece bilimsel bilgiye dair temel bir farklılık yaratan Althusser, bu tutumunu yapıya dair anlatisıyla geliştirmiştir. Althusser, sınıfların temel öge olduğu, öznenin ise yalnızca edilgen bir taşıyıcı olduğu bir yapı tasarımı ortaya koyar. Yapı, ekonomik, ideolojik ve politik kertelerin bütüncül birleşimidir ve tüm bu düzeyler bir pratik olarak vardır. Tarihte ne bir teleoloji ne de onun yönünü belirleyen özerk özneler bulunabilir.

---

¹⁷ “Bilimsel çözümlemede, başlangıç noktası olarak alınan somuttur. Ne var ki bu somut, kendi başına, katışksız ve çelişksiz bir mutlak oluşturmaz. Her somutluk, kendi iç çelişkilerinden ve başka olgularla ilişkisinden kaynaklanan bir bütünselliğe sahiptir. Kendi iç dinamiğinin temsilcilerindedir. Eğer ele alınan her olgu, kendi başına çelişksiz ve kendi dışıyla ilişksiz bir mutlak oluştursaydı, bilimsel yöntem bunların basit aritmetik toplamından ibaret kalırdı. Oysa ancak iç çelişkileri ve dış ilişkileri ile var olabilen, varlık biçimi bu olan olgunun, ilk algılama biçimi ile çözümlenebilmesi mümkün değildir. Öz ile görüntü arasındaki ayrılık, sözünü ettiğim iç çelişki-dış ilişki bütünlüğü yüzünden daha da artar. Bu durumda verili olgu, kendi dar “somutluğu” çerçevesinde yaklaşılma olanağı yoktur. Başlangıçta sınırları belirlenmiş gibi görünen bir olguya bile, belli bir bütünlük gözetilerek yaklaşılması gerekir. Bu da, söz konusu olgunun kendi iç çelişkilerini ve bütünlük içindeki yerini tanımlayan geçici bir modelin, yani bir soyutlamanın ilk ağızda inşa edilmesini gerekli kılar. İşte bu düşünölmüş somut'tur” (Çulhaoglu, 2016: 45-46).

Esas olan sınıfların varlığı ve mücadelesidir. Sınıfların mücadelelerinde üstyapı belirli bir özerkliği sahiptir. Ekonomi tüm bu kerteler arasında son kerte belirleyici iken onun belirleyiciliği, neyin ne tarafından belirleneceğinin toplumun ekonomik durumuna koşullandırıldığını bildirir. Althusser'in deyişiyle, son kertenin saati asla tek başına çalmaz (aktaran Elgür: 2008: 6). Böylece özneyi "öldüren", tarihten ereği çıkartarak salt sınıfların varlığından yana felsefi bir tavır takınan Althusser, üstyapının bir epifenomen olarak algılanmasına karşı çıkararak da ekonomizmi yadsımıştır (Althusser, 1989: 8).

Althusser'in öğrencisi Étienne Balibar¹⁸'in da benzer bir pozisyonda olduğu görülür. Balibar, Ortodoks Marksizmden uzaklaşırken sınıf mücadelesini, üretimin toplumsallaşması ile emek gücünün parçalara ayrılması arasındaki daha ileriye götürülemez çelişkinin "çözüm süreci uygulayıcısı" olarak görmektedir (Balibar, 1996: 126). Yapısalcılığın baskınlığı ve öznenin iradi açıdan özerkliğinin ortadan kaldırılarak, onun maddi ideolojik pratiklerin taşıyıcısı konumuna getirilmesi yapısalcı ekolün özne-yapı dilemmasındaki konumlanışını göstermektedir.

Özellikle Althusser'in felsefi tavır alışıyla başlayarak yapısalcı hat boyunca hakim olan ve bilginin teorik çalışmayla elde edilebileceğine dair yaklaşımda yapının kendisinin kavramsal mı yahut nesnel mi olduğuna dair bir ikilem beliriyor görünmektedir. Özüğurlu'ya göre yapı, kavramsal bir soyutlamaya sabitlenemez. Kuramsalcı bir metodolojik hataya sebebiyet verebilecek bu görüşün aksine yapı, nesnel bir gerçekliktir. Yapı nesnel bir gerçeklik olarak bilgisini bütünüyle görüngüde de barındırmaz. Aksi halde bu kez de ampirik bir hataya mahal verilecektir. Yapı, nesnel bir gerçeklik olmakla birlikte "bilgisi ancak kavramsal olarak deşifre edilebilir..." (Özüğurlu, 2008: 35-36). Böylece yapının insan zihninin bir ürünü olmamakla birlikte ona tamamen de dışsal olmayan bir nesnel gerçeklik olduğu belirtilmiş olur. Yine aynı nesnellik, teorik olarak deşifre edilebilirken kuramsal soyutlamanın ürünü olan bilginin de insana dışsal olduğu söylenemez (Özüğurlu, 2008: 36). Böylece ampirik nesnelligi bütünüyle kuramsal olanın lehine lağvetmiş ve yapının dolaysız belirlemesiyle kaderci bir pozisyona alan açan (Althusser'ci "öznenin ölümü") bakış açısı yadsınarak eyleyen öznenin iradi özerkliği ve kuramsal bilgi yordamıyla yapıya dair soyutlamanın kendisi de birlikte değerlendirilmiş olmaktadır.

¹⁸ Balibar'ın üzerindeki Althusser etkisi, hayatının her döneminde görülür. "Althusser için Yazılar" da, düşünürün ölümünün ardından derlediği dört makaleyi okuyucuya sunar. Althusser'e yüksek sesle ve herkesin önünde veda etmek gerektiğini belirtir.

Emeğin Sosyal Tarihi / “Süreç”te ve “İlişki”de Sınıflar

Tarihselcilik ve yapısalcılığın muhtevasına genel olarak değinildikten sonra sosyal emek tarihçilerinin sınıf anlayışına¹⁹ ve özellikle “kendinde” ve “kendi için” sınıf dikotomisine alternatif olarak “mücadelede” (*class in struggle*)²⁰ sınıf kavrayışına değinilerek bu bölümdeki tartışma sonlandırılabilir. Genellikle sınıf ve sınıf mücadelesi tarihsel akış içinde konumlandırıldığında, tarihselci ve yapısalcı hattın dışından “konuşan” bir sınıf analizi ortaya çıkar. Bu anlamda ilkin, emeğin sosyal tarihine temel katkıyı yapan E.P. Thompson’a değinmek gerekmektedir.

Thompson, sınıfı bir ilişki örüntüsü ve süreç içerisinde kendi kendini oluşturan biçimiyle kavramaktadır. Sınıf, belirli türden ortak davranış kalıpları, kültürel paydaşlık, benzer edebi, kültürel ve sanatsal yapıtlarına olan ilgi, beğenilerdeki ve aynı anlam dünyasına atıf yapan şablonlardaki ortaklık gibi öğelerde tecessüm etmekte, daha ziyade “oluşmaktadır”.²¹ Bu oluşum, Thompson’a göre birbirinden kopuk benzerlikler olarak görülen şeylerin süreç içerisinde birbirleriyle kurdukları rezonansın sürekli olarak arttığı ve her birini diğerine yakınlaştıran bir kaynaşmayı, homojeniteyi içermektedir. Böylesi bir sınıf tanımı ise emek tarihinin sosyolojik bir anlatısıdır. Thompson, feodal yapının tasfiyesiyle İngiltere’de 15. ve 16. yüzyıllarda (manifaktürden makineli büyük sanayiye geçişi de kapsayan zaman dilimi) ve ardından gelen süreç boyunca İngiliz işçi sınıfının muhafazakârlığının (dinsel aidiyetleri ve kırsal kültürünün) şehir merkezlerinde artık eski yaşantısına geri döndürülemez biçimde değişime ve çalışma habitusuna maruz kaldıkça nasıl dönüşüme uğradığını, muhafazakâr değerlerin yerini nasıl sınıflaşmaya bıraktığını ve sınıf aidiyetinin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Thompson’ın “oluşum” kelimesini kullanması da bu bağlamda rastgele değil, tercih açısından dikkat çekicidir. Zanaatkârlar, dokumacılar, manevi mekanizmanın dönüştürme gücü ve tüm bunların sınıf oluşumuna etkileri gibi pek çok pasajda Thompson’ın altını çizdiği süreç vurgusu ve ilişki örüntüsü olarak sınıf kavrayışı ön plana çıkmaktadır.

Kendi ifadesiyle:

¹⁹ Bilhassa E.P. Thompson’a ait “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” çalışmasına başvuracağım.

²⁰ Przeworski’nin kavramlaştırması, geç dönemiyle Poulantzas’ın, siyaset sosyolojisinin menziline de yerleşen, devleti stratejik bir savaş meydanı, bir tür yoğunlaşma olarak gören ilişkiyelci devlet kuramında da görülür.

²¹ Özüğurlu (2008), sınıfın oluşumunda “deneyim” vurgusunu öne çıkarıyor. Deneyimi, teori ile ampirisizm ve tarihsel sınıf araştırmaları arasındaki bağı güçlendiren bir kavram olarak ele alıyor (s. 43).

(...) Kuşkusuz sorun, bireyin o “toplumsal rolü” nasıl edindiği ve belirli bir toplumsal örgütlenmenin (mülkiyet hakları ve otorite yapısıyla) nasıl oluştuğudur. Ve bunlar tarihsel sorunlardır. Ve biz tarihi belirli bir anda durdurursak, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok değişik deneyimleriyle çok sayıda insan kalır. Ama biz bu insanları toplumsal değişim içinde yeterince izlersek, ilişkilerinde, düşüncelerinde ve kurumlarında düzenlilik görürüz. Sınıf, insanların kendi tarihlerini yaşarken kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur (Thompson, 2004: 41-42).

Böylece Thompson’ın deneyim ile oluşan “süreçte ve ilişkide sınıf” kavramsallaştırmasıyla, çubuğu başka bir yönden, sosyolojik ağırlığa doğru büküğü görülebilmektedir. Sınıf analizlerinde emeğin sosyal tarihini yapan Thompson’ın “kendinde” ve “kendi için” tanımlamalarının dışında durduğu rahatlıkla söylenebilir. Benzer bir dışsal duruş, Adam Przeworski’de görülebilir. Przeworski, sınıfla ilgili yaklaşımında “mücadelede sınıf” kavrayışını öne sürer. Sınıf formülasyonu, “kendinde” ve “kendi için” ayırımından farklı olarak ekonomik, siyasal ve ideolojik kertelerin eş zamanlı nesnel koşulları tarafından oluşturulmuş yapının yansımasıdır. Przeworski’nin sınıf analizi, somut tarihsel aktörler arasındaki mücadelelerin toplumsal gelişim ile bağlantılı olduğu bir analiz formudur. Böylesi aktörler ne tamamıyla benzersiz (*unique*) nesnel koşullar tarafından belirlenen; ne ekonomik, ideolojik, siyasal koşulların bütünü tarafından belirlenen aktörler olarak ortaya çıkmazlar. Tarihin tikel bir anındaki mücadele içinde kolektifleşen aktörler olarak ortaya çıkarlar. Sınıf formasyonu tam olarak bu mücadelenin yansımasıdır. Bu bakış açısına göre sınıf analizi, salt üretim sisteminde yer alma ile sınırlandırılmaz. Kapitalist gelişmenin zorunlu sonucu olarak toplumsal anlamda gerekli emek gücü ve üretim istihdamı tam anlamıyla oluşturulamamaktadır. “Artık emek gücü” (*surplus labour power*) çeşitli sayıda farklı form içerisinde toplumsal olarak organize edilir. İşte sınıfın kendisi tam da bu mücadelenin içerisinde, artı emeğin toplumsal organizasyonundaki mücadele dahilinde oluşur. Toplumsal organizasyonun tüm bu formları da birikim süreci tarafından değil; doğrudan sınıf mücadelesi tarafından belirlenir. Bu açıdan bir sınıfa dahil olan işçilerin sınıfsal bağlamıyla oluşum süreci, artı emeğin organizasyonu süreci ile ayrılmaz bir şekilde birleşmiştir. Sonuç olarak sınıfın belirli sayıda alternatif organizasyonu, tarihin tikel an(lar)ında mümkündür ve sınıf kavramı mücadelenin somutlaştığı bu tikelliklerde kurulur (Przeworski, 2012: 47). Przeworski’ye göre ekonomik, politik ve ideolojik koşullar ortak biçimde mücadele alanını inşâ eder. Bu mücadele alanı, sınıfların organizasyonu, dağılımı ya da yeniden organizasyonu üzerinde etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle sınıflar, eşzamanlı olarak ekonomik, politik, ideolojik nesnel

koşullar tarafından yapılandırılmış mücadelelerin etkileri olarak görülmelidir (Przeworski, 1985: 47).

Sınıf literatürünün bu çalışma açısından sınırlı ve genel bir panoraması böylece serimlenmiştir. Buraya değin yürütülen sınıf tartışmasında Poulantzas'a hiç değinilmedi. Kapitalist “görelî özerk devlet tipolojisi”nden faşizme dair kuramsal tasarımına kadar bir anlamda Marksizmin görece zayıf karnı olan devlet kuramlarına yönelik teorik çalışmalar üreten Poulantzas'ın sınıfa dair de yenilik arz eden tasnifleri mevcuttur. Gerçekten de Poulantzas, literatürü karşısına almak pahasına sınıf analizinde yeni bir açıklama sergilemiştir. Sınıfı tartışırken, onun “geleneksel küçük burjuvazi”, “yeni küçük burjuvazi”, “kafa/kol emeği” gibi ayrımlarıyla kendi öznel teorik çalışmalarında sistemleştirdiği sınıf analizine değinmek gerekmektedir. Bu noktada Poulantzas'ın bir anlamda ilk hareket ettiricisi veya kalkış noktası olarak beliren teorik uğrak “üretken emek” olarak işaretlenebilir. Üretken emeğe geçmeden önce Poulantzas'ın henüz yapısalcı hat içinden incelediği devlet, toplumsal formasyon ve sınıflar üzerine düşüncelerine yer verilecek, ardından emeğin üretkenliği hususunda tartışmaya iktisat ağırlıklı bir perspektif kazandıracaktır.

2. YAPISALCI BAKİYE VE ERKEN DÖNEM POULANTZAS'TA DEVLET, TOPLUMSAL FORMASYON VE SINIFLAR

Poulantzas'ın teorik mülâhazası, en temelde Ortodoks Marksizmdeki araçsalcı devlet yaklaşımının ve ekonomizmin eleştirisi üzerinden yükselir. Daha önce de belirtildiği üzere bu çalışmada Poulantzas'ın ilişkisel devlet yaklaşımı paranteze alınmıştır ve henüz yapısalcı mirasın izindeki Poulantzas incelemesinde Althussergil etkiler ve Neo-Gramscici siyaset teorisi doğrultusunda politik kerteyi kuramsallaştırma gayreti görülür (Jessop, 2002: 466). Poulantzas bu dönemde Althusser etkisindedir ve Althusser'in, Hegelian kapalı devre diyalektiğe dönük eleştirisi Poulantzas için de belirleyici bir meydan okumadır. Althusser, Hegelci tinsel/içsel çelişkinin, tek bir tözün tüm toplumsal formasyonun görüngüsü mahiyeti kazandığını ve Hegel diyalektiğinin, tali çelişkilerin de etkili olduğu daha karmaşık ve özgül bir diyalektik düşünce sunmadığını öne sürer. “*Marx İçin*” de Marksist bütünlüğün karikatürize edilmesine karşı çıkan Althusser, yalnızca kendine referans veren monist/tekçi bir töz anlayışının özne olarak koyutlandığı Hegelian basit çelişkinin karşısına, başat çelişkili eklemlenmiş karmaşık bütünün birliğini çıkarır (Althusser, 2002: 151). Maddeci diyalektiğin “bütün” kavrayışı, özerk düzey ve kertelerden oluşmaktadır. Fakat ayakları üstüne oturtulan Hegel'de *geist/tin/idea* Ortodoks Marksizmde giderek salt ekonomi ile karşılanmıştır (Savran, 1987: 169; Demir & Göymen, 2017: 38).

Bu tür bir ekonomizm, siyasetin özgül ağırlığını yok ettiği için Marksizm'e kök salan kapsamlı devlet kuramının eksikliği sorunu, Poulantzas'ı öncelikle kapitalist devleti incelemeye yöneltir. Kapitalist devlet, sınıflara bölünmüş toplumsal formasyonda tutunumu sağlarken, iktidar bloğu içerisindeki çatlakları da bir harç gibi yamar ve sunduğu nesnel işlevle toplumun rızasını devşirir (Jessop, 1982: 155-159). Poulantzas'a göre, kapitalist devletin kendini halk devleti olarak, kapitalist sınıf(lar)ın çıkarlarını da halkın genel çıkarı olarak sunmasının ilk yolu hukuktur. Hukuk, hak sahibi bireylere eşit uzaklıkta dışsal ve tarafsız bir devlet düşüncesinin salgılanması yoluyla hem sınıfsal bakışı bulanıklaştırır hem de sınıf mobilizasyonunu, örgütlülüğü ve organizasyonu paralyze eder. İkincil olarak kapitalist devlet, yurttaşlık bağıyla bağladığı toplum üyelerini ulus ideali ekseninde birleştirerek sınıflarından yalıtır. Böylece varlığını tüm çıkarların üzerinde "genel çıkar" ın temsilcisi olarak sunar. Tüm üyelerine eşit uzaklıkta bir açıyla mevzilenmiş rasyonel/yasal bir idare biçiminde kendi imgesini sunan kapitalist devletin, esas niteliğini maskeleyen icrâsı "yalıtım etkisi" olarak adlandırılır. Yalıtım etkisi halk kitlelerinin bölünmesi, yalıtılması ve bireyselleştirilmesi sayesinde işler (Poulantzas, 1973: 216-350; Tüzen, 2009: 600-601; Poulantzas, 2000: 66).

Kapitalist devletin diğer karakteristik özelliği, iktidar bloğundaki konfigürasyonu sağlamasıdır. Kapitalist devlet, iktidar bloğundaki uzlaşma ve çatışmalara göre kendini sürekli yeniden üretir ve yeni işlevler kazanır. Devlet yönetimini elinde bulunduran yönetici sınıf ile sınıf kompozisyonunun düzeninde başı çeken hegemonik sınıf arasındaki ilişkileri düzenler.²² Kimi zaman bu sınıflar uzlaşır veya çatışırlar. Kapitalist devlet, sınıfların hem kendi aralarında hem de tâbi sınıflarla olan ilişkilerini düzene sokar. Kimi zaman iktidar bloğunun uzun vadeli toplumsal sınıf çıkarları için siyasal çıkarlar gözden çıkarılır. "Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın çıkarlarına en iyi şekilde, sadece bu sınıfın üyeleri doğrudan devlet aygıtı içerisinde yer almadıklarında, başka bir deyişle yönetici sınıf, siyasal açıdan yönetici sınıf konumunda olmadığına hizmet eder" (aktaran Tüzen, 2009: 587).

²² Poulantzas'ın hakim sınıf kompozisyonunu en detaylı olarak Metin Çulhaoğlu, *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu* kitabında tanımlamaktadır. Çulhaoğlu'na göre, Poulantzas'ın kuramında, hakim sınıf(lar), bir sınıf ittifakını ya da bloğu ifade eder. Bir toplumsal formasyonda burjuvazi ve büyük toprak sahipliği hakim sınıfı oluştururken, bu sınıf içinde önderliği üstlenen sınıf egemen (*hegemonic*) sınıftır. Yine bu sınıf ittifakının siyasal alandaki temsilcisi yönetici (*ruling*) sınıf, devlet aygıtındaki yüksek personeller ise hükümler (*governing*) sınıf olarak adlandırılır (Çulhaoğlu, 1997: 201).

Egemen sınıf ittifakının kendi arasındaki ilişkiler çelişkilidir ve Poulantzas'ın Bonapartizm²³ kavramı, iktidar bloğundaki sınıf çelişkilerinin onulmaz bir dengede yıkıcılaştığı bir uğrakta, kapitalist “görelî özerk” devletin artan baskınlığını ifade eder (Poulantzas, 1973: 231-234; Bridges, 1999: 478).

Toplumsal Formasyon ve Düzeyler

Poulantzas, Markizmin geleneksel politik ve felsefi tanımlarına şerhler koyarak toplumsal yapının iktisadi, politik ve ideolojik düzeylerinin iç içe geçmiş katmanlarının bütüncül belirlenimlerinin sonucunda şekil aldıklarını ifade etmektedir. Althusser gibi Poulantzas da toplumsal formasyonda politika ve ideolojinin, ekonomik düzey karşısında görece özgül olduğunu, her ne kadar kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu toplumlarda ekonominin “son kerte” belirleyiciliğini vurgulasa da; politik, ideolojik ve ekonomik düzeylerin bütün yapıyı oluşturan içtimai katmanlar olarak, karmaşık bir yapısal bütünlükle sınıfların oluşumunu belirlediklerini öne sürmektedir. Böylece tüm yapısal kerte (politik, ideolojik, ekonomik) total şekilde belirlenimin özerk düzeyleri olarak işlev görürler (Insel, 1979: 40). Althusser açısından yapı, çelişkili görünüşte de “öznesiz ve ereksiz bir süreç” olan tarihin öznesi gibi görünür (Althusser, 1987: 79-80). Althusser, insanın kendisini özne olarak görmesini ise devletin ideolojik aygıtlarının seslenişi ile maddi biçimde gerçekleşen bir yanılsama olarak görür (Althusser, 2000: 64).

---

²³ Burada hemen belirtmeli ki Poulantzas, kapitalist devlet biçiminin olağanüstü rejimlerini Bonapartizm, askeri diktatörlük ve faşizm olarak sınıflandırır. Bonapartizm, otoriter kişi kültü öncülüğünde devletin sınıflar karşısında en özerk durumunu kasteder. Diğer olağanüstü rejim olan askeri diktatörlük, Poulantzas'a göre Yunanistan, Portekiz ve İspanya örneklerinde, bu ülkelerin ilkel sermaye birikimini gerçekleştirmiş olmalarına rağmen yerli sermaye birikimini gerçekleştirememiş olmalarıyla açıklanır. Bu noktada emperyalist sistemde az gelişmiş ülkeler, yerli sermaye birikimini gerçekleştiremedikleri için emperyalist metropollerle bağımlılık ilişkisi içindedirler. Bağımlılık ilişkisi, iktidar bloğu içindeki güç ilişkilerini sarsar ve bir süre sonra iktidar bloğu dışındaki tabî sınıfların olağanüstü devlet rejimleriyle denetlenmesini gerektirir. Askeri diktatörlükler, işte bu iktidar bloğu içindeki sınıf kompozisyonunun hegemonyasını kuramamasını takiben, blok içerisinde Amerikan çıkarlarının savunucusu komprador burjuvazinin hegemonyasını ifade eder. Görüleceği üzere bu rejim yalnızca, az gelişmişlik örneği üzerinden değil, kendi içinde sınıf ilişkileri üzerinden de açıklanır (Bank, 2010: 337-341). Faşizm ise Marx'ın, sınıfların dengelenmesinden doğan Bonapartizm'i gibi genellenemeyecek ve emperyalizme de sabitlenemeyecek çok daha özgül bir rejimdir. Poulantzas açısından faşist bir rejim, kurumsal çözülme ile gelen özgül siyasal bunalım koşullarında ortaya çıkar. İktidar bloğu içindeki hegemonik sınıfın hegemonyasının çökmesi, yeni bir sınıf konfigürasyonu ihtiyacı yaratır. İktidar bloğundaki bunalıma bir de siyasal bunalım, orta sınıf mobilizasyonuna dayalı faşist bir örgütlenme ve faşist partinin, devletin yüksek bürokrasi aygıtlarındaki hakimiyeti eklenir. Nihayetinde faşizm, iktidar bloğu içindeki çöken hegemonyaya karşı, bir sınıf fraksiyonunun siyasal hegemonyası sürecidir (Bank, 2010: 27, 280-282). Bkz. Poulantzas (1980).

Benzer şekilde erken dönem kuramsal çalışmalarında yapıyı ve yapısal ilişkileri öne çıkaran Poulantzas'a göre de tarihin itici gücü ve devindirici itkisi, yalnızca iki sınıf arasında kesifleşmiş çelişkinin ve ekonomik düzeyin dışında, özünde çelişki mevcut kalmak koşuluyla yapı içindeki farklı kertelerin karşılıklı ve bütüncül belirlenimleri sürecinin sonucunda şekillenen sınıflar ve toplumsal formasyonun biçimlenişidir. Bu noktada Poulantzas, “başat etken” ve “belirleyici etken” olarak tanımladığı iki etkeni sırasıyla siyasal ve iktisadi etkenler olarak niteler. Herhangi bir tarihsellikte ve toplumsallıkta farklılaşması mümkün olmakla beraber genel anlamda siyasal kerte başat etken, iktisadi kerte ise belirleyici ve hatta son kertede belirleyici etken olarak konumlanmıştır (Bozçalı, 2006: 205-206). Bu açıdan tekelci kapitalizm ölçeğinde ağırlık giderek ekonomiden siyasete doğru kaymıştır (Poulantzas, 1975: 101). Esasen buradaki vurgu rekabetçi kapitalizm döneminde iktisadi etkenin, tekelci kapitalizm döneminde ise siyasetin/devletin başat etken olduğu yönündedir.

Başat etken faktörünün ve toplumsal dinamiklerin ağırlık merkezinin devlet olgusuna kaydığı tarihsel uğrakta Poulantzas, devleti tekelci kapitalizmin basit bir fraksiyonu olarak gören yaklaşımları karşısına alarak, devletin esasında sermayenin birçok fraksiyonundan oluşan ittifak (iktidar) bloğu içerisinde mevzilendiğini belirtmektedir. Devlet, sermayenin çıkarlarını örtülü şekilde yürütmek gibi tekdüze bir misyona indirgenemez; o daha çok, sermayenin fraksiyonları arasındaki hareketi ve uyumu sistemleştirir, çatışmaları önler ve onları organize eder (Koşar, 2017a: 61). Böylelikle görelî özek devlet kavrayışı, üst yapının bileşenlerinden politik düzeye iktisadi düzey karşısından alan açar. Poulantzas açısından politik düzeyin etkililiğinin, sınıfsal bir karşılığı da bulunmaktadır. Nitekim düşünür açısından sınıflar, bir yandan emeğin üretkenliği mefhumu, diğer yandan ise toplumsal formasyondaki politik ve ideolojik düzeylerin etkisi dolayımıyla tanımlanır.

İktisadi Bir Müdahale: Poulantzas'ın Üretken/Üretken Olmayan Emek Nosyonu ve Sınıf Analizi

Poulantzas üzerine yürütülecek bir sınıf tartışmasında en önemli uğraklardan biri, düşünürün sınıf oluşumuna dair iktisadi analizidir. Sınıf oluşumunu nitelerken Poulantzas, üretken ve üretken olmayan emek kavramlarını birbirinden ayırarak kategorize eder. Üretken emek kavramı Klasik Ekonomi Politikçiler ve burjuva iktisadı tarafından işlenmekle birlikte Marksist iktisat tarafından geliştirilmiş ve kapitalizme karşı güçlü bir kavramsal cephaneliğe dönüştürülmüştür.

Marx'ın *Artı Değer Teorileri* (ADT) yapıtında tartışılan üretken emek nosyonu, genel²⁴ olarak üretken emekten ziyade kapitalist üretim ilişkileri çağında "Yalnızca sermaye üreten ücretli emek" olarak tanımlanır (1998: 141-142). Sermayenin, sermaye üretmek için istihdam ettiği emek üretken emektir. Aksi durumda kullanım değeri üretmek için istihdam edilen emek ne üretkendir ne de kapitalizmin üretim ilişkilerinde var olabilir. Kapitalizm için kullanım değeri değil, değişim değeri önemlidir (Karahanoğulları, 2008: 122).

Bir kapitalist olarak kapitalist için emek-gücünün kullanım-değeri, onun fiili kullanım-değerinden, bu özel somut emeğin yararlılığından –yani iplikçi emeği, dokumacı emeği, vb. olmasında değildir. O, bu emeğin ürününün bir kullanım-değerisi oluşuyla ne kadar ilgileniyorsa, bu emeğin kullanım değeriyle de ancak o kadar ilgilidir; çünkü kapitalist için ürün (...) bir metadır, bir tüketim maddesi değildir. Metada onu ilgilendiren şey, ödediğinden daha fazla değişim değeri yer almış olmasındır; ve bu nedenle, onun açısından, emeğin kullanım değeri, ücret olarak ödediği emek-zamanını daha fazla miktarda geri alıyor olmasındadır (Marx, 1998: 146).

Görüleceği üzere emeğin üretken sayılabilmesi için sermaye sürecine sokulmuş ücretli emek²⁵ ilişkisinin gerçekteşmesi gerekmektedir (Karahanoğulları, 2008: 123). Bu tasarımda Marx için üretken emeği ortaya çıkararak yalnızca meta üretmesi değil, değişim değeri olarak meta üretmesi yani sermaye için kâr üretmesidir.

Poulantzas'a göre ise (2013), üretken emeğin tanımında salt olarak gözetilmesi gereken temel ölçüt, içerisinde artı değerin cisimleştiği bir meta

²⁴ Üretken emekten söz edilirken Marksist yaklaşım temel alınmaktadır. Marksizm'e göre üretken emek kapitalist toplumsal safhaya özgüdür, dolayısıyla emek, değişim değeri üretmediği süreçte üretken olarak çağrılmaz. Burjuva iktisadı ise genel olarak her emeği üretken var sayar, bu onun liberal bireyciliği ve "*homo economicus*" tasarımıyla doğrudan bağlantılıdır. Marx şöyle der: "Yalnızca, kapitalist üretim biçimini kesin biçim olarak –ve dolayısıyla, sonsuza dek doğal üretim biçimi olarak- gören burjuva darkafalılığı, sermaye açısından üretken emek nedir sorusunu, genelde hangi emeğin üretken olduğu ya da üretken emeğin genel olarak ne olduğu sorusuyla karıştırır; ve sonuçta, herhangi bir şey üreten, herhangi bir sonuç yaratan emeğin bu gerçek çerçevesinde üretken olduğu yanıtını vererek ne kadar akıllı olduğunu düşünür" (Marx, 1998: 368). Marx, palto üreten terzi örneği ile son noktayı koyar. İlkinde bir işletmede istihdam edilerek sermaye adına palto üreten, ikinci olarak ise eve özel bir siparişle palto üreten iki terziyi düşünmemizi ister ve ekler: "Palto paltodur (...) Ama birinci durumda terzi işçi, yalnızca bir palto üretmez, sermaye üretir; dolayısıyla kâr da üretir; kapitalist olarak ustasını, ücretli-işçi olarak kendisini üretir" (Marx, 1998: 280). İkinci durumdaysa değişim değeri hasredilmiş üretken bir emek değil, kullanım değeri yaratan üretken olmayan bir emek icrâ edilmiştir. Ezcümle bir emeğin üretken sayılması için değişim değeri, sermaye ve ücretli işçiyi yeniden üretmesi gerekmektedir.

²⁵ Görüleceği üzere Marx'ın üretken emeği tartışırken değişim değeri ve sömürü nosyonunu ön planda tutmayı hiçbir zaman bırakmadığı unutulmamalıdır.

üretimi biçiminde kendini ortaya koymasındır. Bunun dışında ticaret, reklam ajansları, hizmet sektörü, finans sektörü (bankalar) vs. üretken emekçiler barındıran iş alanları olarak sınıflandırılmazlar. Bunun sebebi ise bu mesleki sektörlerdeki emekçilerin yalnızca dolaşım alanına dahil olmaları, artı değer üretmeyip artı değerün üretim sürecine katkı sağlamakla sınırlı kalmalarıdır (Poulantzas, 2013: 270-271). Hatta tüm bu alanların dışında kalan emekçi sınıfları da kafa/kol emekçileri olarak birbirinden ayırır. Zihinsel emeğe koşulmuş işçileri üretken olmayan emek kategorisinde tasnif eder.

Ne var ki bu yaklaşım, yukardaki pasajlarda teorik boyutu açıklandığı üzere Marksizm açısından yöntem bilimsel bir hata içermektedir. İlk olarak emeğin üretken olabilmesi için yalnızca sınai üretime yönlendirilmiş olması yegâne ve nesnel ölçüt olamaz. Bir hizmetçi, hizmetçilik edimini ve emeğini, yalnızca ev sahibiyile anlaşması sonucu, başkası için kiraya vermeden belirli bir ücret karşılığında gerçekleştiriyorsa artık değer üretmez. Ancak aynı hizmetçi, hizmet sektöründe bir firmada çalışırken firma adına emeğini kiraya veriyor ve kendi emek gücünün kullanım değerinden fazlasını patronunun sermayesini büyütme adına sürece koşuyorsa artık değer üretir. Verilen örnekte hizmetçi “meta” biçiminde artık değerün soğurulduğu bir sınai üretim ilişkisi içerisinde değildir, ne var ki o, “hizmet” biçiminde artık değer üreten bir sömürü ilişkisinin içerisinde. Marx’ın kullandığı analogi bu noktada verimli olacaktır. Bir şarkıcı, şarkı söylerken bir işçidir. Fakat şarkısını para karşılığında mübadeleye soktuğu oranda ücretli bir emekçi olur. Aynı şarkıcı, şarkısını bu kez bir girişimcinin yanında onun sermayesini genişletmek uğruna söylediğinde, yani ses sanatını özünde başkasının sermayesini büyütme amacıyla icrâ ettiğinde artık değer üreten, tam anlamıyla üretken bir işçi olur. Çünkü o andan itibaren doğrudan sermaye üretir (Marx, 2008b: 112).²⁶

Poulantzas “sömürü” nosyonundan hareket etmeyerek problem barındıran bir çıkarıma yol açmış görünmektedir. Böylelikle, üretken olmayan emeğe sürülmüş kafa emekçilerini, finans ve hizmet sektörü gibi sektörlerde çalışan binlerce emekçiyi yeni küçük burjuvazi olarak nitelendirirken de “artık değer” üretme fikri, söz konusu temel sorunu oluşturmuştur. Oysa Marx, üretken emeğin oluşum koşullarını çok kapsamlı olarak sıralamaktadır. Emeğin üretken olabilmesi için değişim değeri yani meta üretmesi gerekmektedir. Meta üreten emek gücünün kendi değerinden fazlasını üretecek biçimde istihdam edilmesi

²⁶ Esas olarak Marx, yapıtlarında üretken emeği olumlayan bir tavır da sergilememektedir. Ona göre üretken emek, bir insani kullanım ya da toplumsal fayda şeklinde tecessüm eden nitelikler barındırmaz. Üretken emeğin işlevi sermayedarın zenginliğini genişletme işlevidir. Bu yönüyle üretken emekçi olmak bir talihten çok bir talihsizliktir (Marx, 2000: 484).

(yani kiraya verilmesi) gerekmede, üstelik bu istihdam edilme sürecinin sermayenin genişletilmesi adına yapılması gerekmektedir. İşte tüm bu değerlendirmeler, üretken emek/üretken olmayan emek kavramsallaştırmasının temel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çerçeve, sınıfsal tanımlamaların da başat faktörü olarak belirir. Bu bağlamda üretken emek tartışmasının tek bir analize (meta üretime koşulmuş kol emeği) dolayımılarak tesis edilmesi, üretken emek kavramsallaştırmasındaki diğer düzeylere yeterince ağırlık vermeyerek sorunlu bir anlayışa yol açmaktadır. Poulantzas'ın üretken emek okumasına dayanarak temellenen sınıf tartışması da böylece sorunlu biçimde "iliklenmiş" olur. Söz konusu sorunlar kendini işçi sınıfı, orta sınıf ve küçük burjuvazi kritiğinde net olarak gösterir.

Poulantzas, teorik ajandasının doğal bir sonucu olarak işçi sınıfını da yalnızca üretken sanayi işçileriyle sınırlandırmıştır. Esasen Poulantzas'ın bu yöneliminin sebebinin, üretken olmayan emek ayrımının oluşturduğu ekonomik kertenin dışındaki ideolojik-politik düzeyin de analize dahil edilmesi olduğu görülmektedir (Koşar, 2017b: 67). Böylece, ekonomizme karşı mücadele olarak gördüğü kuramsal matrisini oluştururken sınıf oluşumlarındaki üretim ilişkilerinin determinasyonu düzeyini "son kerteye" ertelemiş ve ideolojik-politik düzeylere alan açmıştır. Dolayısıyla sınıflar, son kerte de ekonominin baskın unsur olarak belirleyiciliği için kalmak kaidesiyle ideolojik, politik, ekonomik düzeylerin totalitesi tarafından belirlenirler. Bu tür özgül belirlenim, Hegelci tözselliğe anıştırma gibi duran özcü belirlenimin dışında yer alarak farklı kertelerin toplumsal formasyondaki karmaşık belirlenimlerini öne çıkaran yapısalcı teorinin izleğini takip etmiştir (Koşar, 2017b: 63-64).

Sınıfların oluşumu yalnızca ekonomik düzeye denk düşmez, bir üretim tarzının ya da toplumsal formasyonun düzeylerinin tümünün yarattığı bir etkiye dayanır. Yargıların ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde örgütlenmesi, toplumsal ilişkilere, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf pratiğine ve çeşitli sınıf pratiklerinin 'mücadelesi'ne yansır. (Poulantzas, 2014: 76).

Poulantzas için yapı denilen nosyon, sınıflar arasında sürekli devam eden ilişkilerin bir bütünü olarak tasvir edilirken (Koşar, 2017b: 64), bu yapılar içerisinde edimsel olarak var olan özne, soyut ve "kendinden menkûl" olarak var değildir. Tüm bu süreç yapısal ilişkinin bütüncül belirleniminden oluşur. Bu noktada bahsedildiği gibi sınıflar yapıyı oluşturan öğelerdir. Ancak Poulantzas, sınıf kompozisyonunda da ekonomik kerte ye indirgenemeyecek ilişkilerin ideolojik ve politik boyutlarını ele alabilmek için sınıfların içeriğini betimleyen ayrımları "emek" üzerinden kategorize eder. Üretken ve üretken olmayan emek

kategorileri bu noktada ara sınıflar²⁷ kritiğini sorunlu bir hattâ çeker. Başka bir deyişle Poulantzas, ekonomik kereden ideolojik ve politik kertelere göreli olarak alan açan teorik tutumunda iktisadi açıdan üretim ilişkilerindeki nesnel sınıf pozisyonlarını kendi üretken emek nosyonuna dayalı şerhler doğrultusunda yeniden tasarlamıştır. Nirengi noktasının bu şekilde ideolojik ve politik ölçütlerle yeniden tasarlanması da kaygan ve geçirgen bir sınıf tanımını beraberinde getirmiştir.

Küçük Burjuvazi Tartışmasının Muhtevası ve Nirengi Noktaları

Poulantzas açısından üretken emek kategorisi, işçi sınıfının temel içeriği ve kapsamı olarak beliren ekonomik ölçüt olarak kendini gösterir. Ne var ki böylesi bir ekonomik ölçütte, bu ölçüte dahil olmayan politik ve ideolojik ölçütleri tanımlayabilmek için referans noktasının ne olacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Poulantzas üretken olmayan maaşlı işçilerin sınıfsal niteliğini ortaya koyabilmek için ekonomik bağlamın (üretim ve sömürü ilişkileri) yeterli olmadığını ve toplumsal işbölümünün ideolojik ve politik öğelerinin her daim kavramsallaştırılabilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Koşar, 2017b).

Öncelikle politik ve ideolojik ölçütlerin pozisyonunu kavrayabilmek için emeğin sınıfsal pozisyonunun farkları belirlenerek işe başlanabilir. Bu bağlamda yönetici ve denetçi emeği ortaya çıkmaktadır. Maddi meta üretimindeki kol emeğinin sömürüsüne benzemekle birlikte denetçi emeği, sermaye adına işçi sınıfını denetler ve işçi sınıfı üzerinde politik bir tahakküm uygular. Diğer bir ifadeyle bir yönden işçi sınıfı gibi bir sömürü ilişkisine tabii iken diğer taraftan işçi sınıfına siyasi bir tahakküm uygulayan mekanizmanın araçsal bir yönünü oluşturur. Bu dilemmayı Poulantzas, içeriği derinleştirerek çözmeye çalışmıştır. Genel anlamda emeğin teknik işbölümü ile sosyal işbölümü arasındaki farka dikkat çeker. Teknik işbölümü, üretimin teknolojik düzeyine tekabül ederken sosyal işbölümü ise üretimin toplumsal örgütlenmesine dayanır. Teknik işbölümünün sosyal işbölümü üzerinde, yani üretimin teknolojik düzeyinin üretimin toplumsal örgütlenmesi üzerindeki tahakkümü, denetçi ve yönetici emeğin özgül içeriğini oluşturan kategorizasyondur. Nitekim denetçiler, ustabaşılar, kalfalar vb. işçi emeğindeki artı değerın sızdırılmasını sağlayan politik tahakkümün aracı haline gelirler. Bu bağlamda emeğin bu özelliğine

²⁷ Bu noktada belirtmek gerekiyor ki ara sınıflar tartışması oldukça komplikedir. Bu açıdan Erik Olin Wright, literatürde etkin bir yere sahiptir ancak çalışmada Wright'ın sınıf kuramı kapsam dışı bırakılmıştır. Bu durumun sebepleri, Wright'ın önceki çalışmaları ile özellikle John E. Roemer'in sömürü temelli sınıf analizine başvurduğu geç dönem çalışmaları arasında farkların bulunması, sınıf kuramına sürekli yeni katkılar getirmesi ve değişimlere gitmesi, nihai olarak da git gide Werberci bir sınıf analizine yakınsamasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Koşar (2016).

koşut olarak oluşan yeni sınıf, “yeni küçük burjuvazi” şeklinde adlandırılır (Bob, 2014; Wright, 1976: 3-42,8). Yeni küçük burjuvazi, politik tahakkümün uygulaması ile paralel olarak gelişmiş, onun ürünü olan bir sınıf oluşumuna sahiptir.²⁸

Politik ölçütle birlikte Poulantzas’ın diğer ayrımı ideolojik ölçüt olarak şekillenir. Mühendisler, kafa emekçileri, teknikerlerden oluşan sınıfsal kompozisyonda, ideolojik ölçüte dahil edilen sınıf öğeleri, üretim sürecinin bilgisini üretici güçlerden kopararak bu teknik bilgiyi gizilleştirirler. Böylelikle sermaye lehine işçi sınıfının itaatinin yeniden üretilmesinin dinamikleri sağlanmış olur. Böylesi bir uzmanlar sınıfı, Poulantzas’ın zihinsel şemasında işçi sınıfına dahil değildir. Sınıfların emek dolayımıyla kurduğu çeşitli örüntüler böylece son uğrağı olan ideolojik ölçütle tamamlanmış olur. İdeolojik ölçüt içerisindeki teknik uzmanlık taşıyan ve bilgiyi üretici sınıftan yalıtarak gizilleştiren mühendis, teknisyen gibi kafa emekçileri, işçi sınıfına dâhil olmamakla beraber üretken emek kategorisinde sayılırlar. Aynı zamanda, ustabaşı ve kalfalar gibi denetçilik unsurunun ön planda olduğu politik ölçekten farklı olarak teknisyen, mühendis gibi uzmanlık niteliği taşıyan kafa emekçileri kategorisi bu kez ideolojik ölçüte tabi olmaktadır. İdeolojik tahakküm uygulayan bu sınıf, tıpkı politik tahakküm uygulayan politik ölçekteki denetçiler gibi yeni küçük burjuvaziye girmektedirler (Burris, 2011: 5-8). Oysa ideolojik ölçüğün unsurları olan teknisyen ve uzman kadrolar üstte belirtildiği üzere artı değer üretmeleri bakımından ekonomik ölçüt baz alınırsa işçi sınıfına tabi olmalıdırlar. Fakat Poulantzas, ideolojik ölçütün başat olduğunu belirterek teknisyen, mühendis ve uzmanları yeni küçük burjuvazi olarak sınıflandırmıştır (Koşar, 2017b: 68).

Poulantzas için en genel tanımıyla küçük burjuvazi, üretken olmayan emek ile küçük toprak sahiplerinden oluşan bir sınıf olarak öne çıkar. Bu hususta kendi sınırlı mülküne sahip, çiftlik sahipleri gibi kendi varlığını yeniden üretecek kadarıyla sınırlı mülkü, temellükünde bulunduran sınıfa eski ya da “geleneksel küçük burjuvazi”, üretken olmayan ücretli işçilerden oluşan sınıfa ise “yeni küçük burjuvazi” denmektedir. Poulantzas’ın terminolojisinde bu dikotomik eski ve yeni tanımlamaları, küçük burjuvazinin farklı formları olarak belirse de aynı sınıfsal kompozisyon içerisinde (küçük burjuvazi) tecessüm eder. Bu hususta Poulantzas’ın metodolojik tercihi, küçük burjuvanın sınıf tematliğini politik/ideolojik başat etken ekseninde kurgulamaktadır. Bu kategoriler üretim kertesini açısından farklı niteliklere sahip olsa da (biri ücretli emek diğeri sınırlı

²⁸ Yeni küçük burjuvazinin politik ölçütün yanı sıra “üretken olmayan emek” kavramı üzerinden iktisaden muhkemleştirildiği akılda tutulmalıdır.

mülk sahibi) ideolojik ve politik faktörler etrafında ortaklaşarak küçük burjuvaziyi oluştururlar. Temel sorun, ekonomik düzeyde farklı pozisyonlara sahip bu eski ve yeni kanadın, politik ve ideolojik düzeyde esasen aynı etkilere sahip olduğunun ileri sürülmesidir (Koşar, 2017b: 70-72). Daha açık bir ifadeyle üretken olmayan ücretli emekçi ile küçük mülk sahibi, üretimsel bağlamda türdeşlik içermiyorken (ekonomik ölçütte bağdaşmıyorlarken) ideolojik ölçütte sırf aynı algılayışa ve bilinç formlarına sahip oldukları vurgulanarak aynı sınıfa tabi tutulmaktadır. Poulantzas'a göre, tekelci kapitalizmin özgül konumu gereği bu tür bir yeni küçük burjuva kavramlaştırmasına ihtiyaç duyulmuştur. Poulantzas'a göre üretken olmayan ücretli işçi, emeği bir metada artı değer olarak kristalize olmamış ancak artı emeği doğrudan gasp edilen emekçi (yeni küçük burjuvazi içerisinde denetçi ve uzman örneğindeki gibi), rekabet sistemi içerisinde bulunan küçük mülk sahibi (geleneksel küçük burjuvazi) ile aynı ideolojik saiklere aidiyet duyarak, başka deyişle ideolojik ölçüt esas alınarak küçük burjuvazi kategorisine dahil edilmiştir.

Böylece Poulantzas'ın metodolojik ayrımındaki çıkmaz noktalar daha belirginleşmektedir. Özellikle üretken ve üretken olmayan emek kavramları ekseninde inşa edilen sınıf anlayışı kronik problemler doğurmaktadır. Poulantzas'ın kendi gözlemlerine dayanan bu ideolojik "başat ölçüt" çıkarımı her şeyden önce deneysel ve gözlemsel olarak sınırlı kalmaya mahkûm olması hasebiyle nesnellik kazanmamıştır. Öte yandan ekonominin son kerte belirleyiciliği, geleneksel ve yeni küçük burjuvazinin ekonomik ölçütteki ayrımları ideolojik ölçüt esas alındığı için silinmiştir. Diğer bir ifadeyle ideolojik ölçüt, ekonomik ölçüte tercih edilmiş ve başat unsur olarak işlev görmüştür. Tüm bunlarla birlikte ideolojik düzeyde geleneksel ve yeni unsurların korelasyon kurması ve tekelci kapitalizm içerisinde aynı tür ideolojik öğelere duydukları inanç ve bağlılık açısından ekonomik ölçütteki ayrımlarının göz ardı edilmesi öznel bir pozisyon alış gibi görünmektedir.

Oysa yeni küçük burjuvazi olarak tasnif edilen üretken olmayan ücretli emek kategorisi, ideolojik ve politik olarak statüko karşıtı, aşkın bir nötr devlet inancı bulunmayan, Bonapartist rejimlere, tekelci kapitalizme ve toplumsal ilerlemeciliğe özel tutkusu olmayan; aksine belirli sivil toplum kuruluşları, dernekler, örgütlenmeler yoluyla mevcut ideolojik mekanizmaya karşıt olarak mevzilenen bir bilinç ilişkisi geliştirmiş de olabilir. Keza üretken olmayan bir emekçi olarak doktor veya hizmet sektöründe bir kasiyer, herhangi bir denetçilik ya da üretim sürecinin bilgisine haiz olma türünden teknik bir uzmanlık barındırmamasıyla yeni küçük burjuvazi sınıflandırmasına uymayabilir. Yine bu hizmet sektörü personeli, ideolojik konumu itibariyle küçük mülk sahibi geleneksel küçük burjuvazi ile ortak bir politik-ideolojik pozisyona tutunmuş da

olmayabilir. Bu hususta sınıfın niteliğini üretim perspektifinden ideolojik-politik perspektife kaydırmanın kimi tutarsızlıkları olacağı ortaya çıkmaktadır. Üretken ve üretken olmayan emek biçimlerinde ücretlilik ve sömürü ilişkisi temel faktör olmaya devam ederken, bu iktisadi ilişki biçiminin tâli hale getirilip politik/ideolojik kertenin ön plana çıkarılması her ne kadar farklı bir bakış açısı olsa da teorizasyonun tutunumunu dağıtmaktadır.

Poulantzas'ın Sınıf Analizinin Çıkmazı / Değersizleşme ve Sermayenin Organik Bileşimi

Poulantzas'ın sınıf analizi belirtildiği üzere küçük burjuvazi-işçi sınıfı ayrımının temelini oluşturan üretken/üretken olmayan emek tartışması üzerine detaylandırılmıştır. Bu durumda Poulantzas'ı, 21. yüzyıldaki geçerliliği üzerinden, “değersizleşme” ve “sermayenin organik bileşimi” olgularının sınıf tanımlayışında yarattığı farklılıklar üzerinden değerlendirdiğimizde ortaya çıkacak şablon nedir sorusuna odaklanmak, onun sınıf kritiğinin çıkmazlarını daha net ortaya koyabilmek açısından önemli olacaktır. Gerçekten de her geçen gün artan teknolojik seviye, Poulantzas'ın altını çizdiği uzman, teknisyen gibi bilgi sürecini kontrol ederek yeni küçük burjuvaziye dahil olan bir sınıfın, özellikle 21. yüzyılda kurgulanabilirliğini kuramsal anlamda sorgulamaya açmaktadır. Bu açıdan sermayenin organik bileşimi ve değersizleşme nosyonlarını Marksist iktisattan devralarak Poulantzas'ın sınıf analizinin açmazlarını faş etmek mümkün görünmektedir.

Öncelikle değersizleşme kavramıyla başlanırsa, kavram salt negatif bir kavram değildir. İktisadi bir nosyon olarak değersizleşme, üretim için gerekli emek zamandan yana tasarruf sağlayarak üretim ölçeğini artırırken emek gücünde niceliksel bir azalma sağlar. Bu anlamda arzulanır bir olgudur ve kapitalizme sabit değil, ondan daha evvel de insanoğlunun yaşamında hakim bir nosyon olmuştur. Yalnızca kapitalizmin, değersizleşmedeki oranı tarihte hiç olmadığı kadar yükselttiği söylenebilir. En yalın ifadeyle değersizleşme, üretim için gereken emek zamanının azalmasıdır. Bu durumun altında bilgi, birikim, altyapı ve makinelerin kullanımı yatmaktadır. Bir metanın değeri de emek gücü ile üretimde kullanılan sermayenin metaya taşıdığı değer bileşiminden oluşmaktadır. Dolayısıyla değersizleşmeyi yaratan olgu, bu bileşim içerisinde canlı insan emeğine karşılık gelen değişken sermayenin oranının azalarak sabit sermayenin oranının yükselmesidir. Böylece insan emeğine ihtiyaç azalmakta, makineleşme, üretimdeki niceliği artırırken canlı emek kullanımını da azaltmaktadır. Bu açıdan değersizleşme eşanlı olarak sermayenin organik bileşiminin artışı beraberinde getirir. (Karahanoğulları, 2012: 207-209). Bir örnekle açıklamak daha aydınlatıcı olacaktır. 100 kişinin 12 ay çalıştığı 100

dönümlük bir buğday tarlasında yıllık 1.000 ton buğdayın hasat edildiğini varsayalım. Makineleşme sonrası traktör, aynı süreci yalnızca bir kişinin 12 aylık emeğini gerektirecek biçimde kökten bir dönüşüme uğratacaktır. Geriye kalan 99 kişinin 12 aylık emeğinden tasarruf edilmiştir (Karahanoğulları, 2012: 218). Makinenin devreye girmesi ile sermayenin organik bileşimi²⁹ artmıştır. Verilen örnekte görüleceği üzere değersizleşme, üretimdeki verimliliğin artmasını ve sarf edilen canlı emeğin payının azalmasını içerirken sermayenin bileşim oranını artırır. Sürece “değersizleşme” adı verilmesinin anlamı, Marksist emek değer kuramına göre bir metanın değerini belirleyen, içerdiği emek zaman miktarı olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, emek-değer kuramına göre bir üretim sürecinde metanın değerini yaratan şey sarf edilen emek miktarı olduğu için, süreçte emeğin oranının azalması da “değersizleşme” adını almaktadır.

İşte Marksist iktisadın kavramlarından hareketle günümüzde, üretim süreçlerindeki emeğin nicel oranı düştükçe zıt oranda artan organik bileşim, denetçi ve uzmanların politik ve ideolojik tahakkümü kavrayışını bozuluma uğratmaktadır. Öyle ki üretim süreçlerinde her bir üretici güç, gelişen denetleme aygıtları ve bilişsel teknolojilerin ağı içerisinde kontrol edilmekte ve tahakkümün boyutu yeni küçük burjuvazi olarak adlandırılabilir sınıftan, teknolojik aygıtların gelişme kudretine teslim olmuş tüm toplumsal formasyona doğru hızla kaymaktadır. Bu hususta bilginin, denetçi, uzman ve teknisyenler tarafından üretici sınıftan gizlenerek tahakküm metoduna dönüştürülmesi, bilginin teknolojik aygıtlar tarafından her an ve yeniden üretilerek sonsuz bir döngüde akışkanlaştırılmasına doğru kaymaktadır. Böylece bilginin teknolojik olarak gelişiminin gittikçe yetkinleşmesi, yalnızca bir sınıfın tahakkümünü değil teknolojik gelişmenin topyekûn tahakkümünü sağlamaktadır. Böylece otomizasyon süreciyle giderek bağımsızlaşan robotik üretim süreci, yazılımsal gelişim gibi atılımlar ile dijital failerin üretim sürecindeki insan emeğinin rolünü

²⁹ Sermayenin organik bileşimi kavramı çalışmanın bu bölümünde detaylandırıldığı için bu noktada açıklamak uygun görülmüştür. Kavram, üretim sürecindeki değişken sermaye (emek gücü) ile sabit sermaye (hammadde, fabrika, üretim gereçleri vb.) arasındaki oranı tarif eder. Üretimdeki teknolojik gelişkinlik arttıkça sabit sermayenin değişken sermayeye oranı artacak, değersizleşme ve kar oranlarının düşme eğilimi baş gösterecektir. Bu konuyu Marx, Kapital’in ilk cildinde şöyle açıklıyor: “Sermayenin bileşimi ikili bir anlamda anlaşılmalıdır. Değer açısından bakıldığında, bu bileşim, sermayenin, değişmez sermaye ya da üretim araçlarının değeri ile değişir sermayeye ya da emek gücünün değerine, ücretlerin toplamına bölünme oranıyla belirlenir. Üretim sürecinde iş gören sermayenin maddi içeriği açısından bakıldığında, her sermaye, üretim araçları ile canlı emek gücüne bölünür; bu ikinci bileşim, kullanılan üretim araçlarının miktarı ile bunların kullanımı için gerekli olan emek miktarı arasındaki ilişkiyle belirlenir. Bunlardan birincisine sermayenin değer bileşimi, ikincisine sermayenin teknik bileşim diyorum. Bu ikisi arasında sıkı bir karşılıklı ilişki vardır. Bunu ifade etmek için, sermayenin teknik bileşimi tarafından belirlenen ve bundaki değişimleri yansıtan değer bileşimine, sermayenin organik bileşimi diyorum.” (Marx, 2019: 592).

pasifize ettiği bir tarihsel momentte Poulantzas'ın sınıf analizi daha çetrefillemektedir. Zira bilişsel atılımlar ile üretkenlik ölçeğinin çok artması ve bu ölçekte insan emeğinin payının azalması söz konusudur. İktisadi kavramları kullanacak olursak “değersizleşme”nin ve “sermayenin organik bileşimi”nin artması insan emeğinin üretkenlikteki payını günden güne daha çok sorguya açmaktadır.

Emeğin giderek üretim sürecinde nicel olarak azalması, sermaye yoğun sektörlerdeki bileşim oranının artışı ile üretken ve üretken olmayan emeğe de yeni bakış açıları sunmayı gerektirmektedir. Artık doğrudan emek gücüyle meta üretimi sürecinden emeğin payının gittikçe azaldığı daha efektif ve sermayenin bileşim oranı yüksek (emek yoğun olmayan) bir üretim tarzına geçiş süratlenmektedir. Bu durumda üretken emeğin bile üretkenliğinin tamamını ortaya koymadığı düşünülürse, sınıfları işaretlemek için meta üretimiyle sınırlandırılmış üretken emek tanımı yeterli olmayacaktır. Meta üretimi sürecinde emeğin payı azaldıkça, üretken emek kavramsallaştırmasının sınırları da sarsılmakta ve emeğin üretken olsa dahi görece olarak oranı, muhtemel durumu içinden çıkılamayacak bir sınırlandırmaya itmektedir. Bu anlamda hizmet sektöründen endüstriye, sağlıktan tarımsal üretime, finans sektöründen reklam ve ticarete kadar pek çok alanda çalışan personelin ortaya koyduğu emek, sermayenin organik bileşimiyle ters orantılı olarak azalmakta, nitekim değersizleşme mefhumunun tanımlanması sorunu ortaya çıkmaktadır. Değersizleşmenin bu denli yoğun olduğu 21. yüzyıl üretim biçimi, üretici güçlerin emek süreçlerindeki aktüelliğini kısıtlamakta, dolayısıyla üretim ilişkilerindeki teknoloji payının oranını artırmaktadır. Kuşkusuz bu durumda sınıf tartışmasının nirengi noktası da sınıfı meta üretimindeki üretkenliği üzerinden değil sömürü nosyonu üzerinden ele almaktır. Bu ölçüt şaşığında sınıflar arası belirsizliğin de göze çarpacağı amorf bir durum oluşmaktadır. Örneğin, odağı üretimin mabedinden kaydırarak gelir seviyesi, tüketim kültürü gibi faktörlere yönelttiğimizde Fordizm ve Taylorizm gibi üretim bandını düzenleyerek verimlilik savaşını veren disiplinler ve görece refah artışının sınıflar arasında geçişkenlik tartışmalarını hesaba katma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Fordizm'in iç piyasaya dönük üretim ölçeğini genişletmesi ve fabrikada üretilen otomobillerin işçi sınıfı tarafından satın alınabilme paritesinin yükseltilmesi, sınıflar arasında birbirine yakınsama ve sınıfların temâsı gibi fikirleri beraberinde getirmiştir. Ne var ki, 1980 sonrası neoliberal dünyanın yeni paradigması, sınıflardaki kesifliği tekrar besleyerek büyüyen açığı gözler önüne sermiştir. Bu açıdan neoliberalizm içerisinde egemen sınıflara karşı sosyolojik/politik değişimlerin başat aktörü olarak işçi sınıfı, kimi Marksistlere

göre halen sınıf bileşiminin egemen paydaşı olsa da sınıf tartışmalarında da girift bir saha oluşturduğu söylenmelidir (Callinicos ve Harman, 2006).

Fordizm ve Taylorizm örneklerinde görüldüğü üzere sınıfa bakışın üretim düzeyinden dolaşım düzeyine kaydırılmasının yarattığı sorunlar, Poulantzas'ta da ideolojik ve politik unsurların başat belirleyici sayılarak değerlendirilmesinde benzer hatalı bir yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Üretken olmayan emeğin yeni küçük burjuvazi olarak adlandırılması sorunlu bir yaklaşım olarak durmaktadır. Zira en başta belirtildiği gibi emeğin üretken olmaması, onun sömürü ilişkilerine maruz kalmadığını göstermez. Üstelik sınıfsal aidiyetin belirleniminde emeğin inceleme nesnesi olarak görev yapması ve üretken ya da üretken olmayan şeklinde dallandırılması gelişen bilişim teknolojilerinin üretim süreçlerindeki dominasyonunun artması ile birlikte daha da sorunlu bir yaklaşım haline gelmektedir. Örnek vermek gerekirse, bir konfeksiyon işçisini temel alalım. Hazır giyim üzerine üretim yapan bir fabrika bandındaki bu işçi, gelişen teknolojik teçhizatlardan evvel daha yüksek oranda emek yoğun bir üretim sürecinin içerisindeydi. Makinelerin gelişimi ile birlikte nispeten daha az yoğun bir emek ortaya koymakla birlikte gelecekte hiçbir biçimde emek gücünü sürece koşmayacağını varsayalım. Üretimin küresel çapta neredeyse tamamen kol emeğinden sıyrılması, üretken emek tanımlamasında insanlığın üretim ilişkilerini ne tür problemlerle karşı karşıya bırakacaktır sorusu belirlemektedir. Tüm üretim sisteminin yalnızca yazılımsal boyutta bir insan emeğine (kafa emeği bağlamında) ihtiyaç duymaya başlayacağı bir gelişkinlik seviyesi tahayyül edilirse, böyle bir üretim formasyonunda yavaş yavaş tüm işçiler zihinsel emek kategorisine doğru kayma göstereceklerdir, zira robotlar sayesinde kol emeğine dair tüm ihtiyaç ortadan kalkacaktır. Poulantzas için bu durum bütün işçilerin kafa emeğine kaymaları sebebiyle tamamının üretken olmayan emek sınıfına dahil edilmelerini gerektirecek ve onları işçi sınıfından çıkaracaktır. Oysa tüm bu kafa emekçisi haline gelmiş üreticiler, ölçeği günümüze göre astronomik seviyede artmış bir üretim sürecine dahil olsalar da çok daha ağır sömürü biçimlerine tabii olabilirler. Onları bu teorik sınıfsal ayırım sebebiyle doğrudan “üretken olmayan emek” kategorisine dahil ederek işçi sınıfının dışına çıkarmak problemlili ve tutarsız bir zemin teşkil edecektir. Gelecekteki muhayyel bir üretim aşamasında bütünüyle yazılımsal ve zihinsel emeğe koşulmuş üretime geçişin neticesinde gerçekleşecek olasılık, kitlesel olarak bütün bir kol emekçisi kitlenin kafa emeğine doğru aşamalı geçişi olacaktır. Nihayetinde çok daha geniş ölçekli, verimli bir üretici gücün ortaya çıkışı, sermayenin organik bileşiminin son raddesine varışı ve mutlak değersizleşmeye yaklaşmış bir üretim formasyonu, daha evvelki kol emekçilerini kaçınılmaz olarak kafa emekçileri pozisyonlarına geçmeye ve bu yeni duruma adapte olmaya zorlayacaktır. Sınıfları, gelecekteki

böylesi muhtemel bir iktisadi paradigma değişimi açısından okuduğumuzda Poulantzas'ın ayrımlarının daha net problemler barındırdığı ortaya çıkar. Oysa sınıfları, sömürü ilişkisi ekseninde değerlendirmek kalıcı pozisyonlar alabilmek için tutarlı bir kavrayış olacaktır. Nitekim, bahsedilen gelecekteki üretim şemasında, robot emeğinin verimliliği ve ölçeği genişletmesi sebebiyle insana ait kol emeğini bütünüyle ortadan kaldırması ve insanın kafa emeğine doğru zorunlu meyli sömürü ilişkilerinde kalıcı ve kökten bir değişim yaratmayacaktır. Sömürülen emek biçiminin değişimi fakat sömürü ilişkisinin kalıcılığı merkeze alınarak düşünülürse, daha sarsılmaz bir temel inşa edilebilir. Nitekim sınıfsal kategorileri de bu merkez üzerine temellendirmek uzun erimli bir açıklayıcılık ve anlam ihtiva eder. Son söz olarak insanın zihinsel emeğinin süreçten bütünüyle çekildiği ve tüm üretim süreçlerinin yapay zekaya ve/veya robot teknolojisine tahvili ise (yapay zeka üreten yapay zekalar), heyecan verici olduğu kadar fiktif bir düşünme biçimidir. Böylesi bir tahayyül, yalnız sınıfları değil bütüncül bir iktisadi, sosyal, politik kırılmayı ve yepyeni ilişkiler, bilinç biçimleri, toplumsal ve ekonomik mekanizmalar yaratacak gücü beraberinde getirecektir. Henüz böylesi bir olasılık spekülasyondan öteye geçemese ve sömürü nosyonu dünyadan silinmemiş olsa da emeğin teknolojik süreçlerdeki üretkenlik bağlamını ve değersizleşmenin boyutlarını irdeleyerek, bununla beraber yaklaşan “geleceği” de düşünerek sınıfları yeniden formüle etmek, politik iktisadı bekleyen özgül bir tema olarak gittikçe değerini artırmaktadır. Söz konusu süreç, sınıfları tanımlayan dayanak noktalarını iyi tespit ederek, bu dayanak noktalarını değiştirip dönüştürürken de açıklayıcılığı yok etmeyecek kuramsal kanalları geliştirerek güçlenecektir.

3. SONUÇ

Çalışma boyunca sol gelenekte sınıfların genel bir panoraması çizilmeye çalışılmıştır. Bu noktada sınıf tanımının Weberci paradigması kapsam dışı bırakılmıştır. Sınıf kelimesine her göndermede Marksist sınıf kritiğine referans söz konusudur. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak geleneksel Marksist sınıf anlayışı ele alınmıştır. Tarihin, sınıf savaşımının itici gücünün ürünü olduğu ve sınıfların da tarihin belirli bir aşamasındaki üretim biçiminin gelişkinlik düzeyine koşut olarak yerleşikleşmiş olduğuna dair bir açıklama geleneksel sınıf anlayışında hakimdir. Sürekli gelişen üretici güçlerin (emekçi sınıfların) mevcut üretim ilişkileri kalıbına sığmayarak tüm bu üretim ilişkilerinin oluşturduğu bütüncül bir üstyapıyı kırıp parçalaması ve toplumsal devrimler çağını başlatması, tarihsel materyalizmin genel teorik çizgisinde sınıfların temel rolüne işaret eder. Ne var ki Marx'ın Fransa'daki politik devrimler tarihine dair yapıtlarında sınıf olgusuna “orta sınıflar” ekseninde görece farklı dokunuşlar yaptığı da görülmektedir.

Neo-Marksist sınıf literatürünün çatallanması özne-yapı, voluntarizm-mekanik determinizm, öznel irade-nesnel gerçeklik gibi kimi ikiliklerin sorunsallaştırılması üzerinden irdelenmiştir. Bu bağlamda ilerleyen başlıklarda “Tarihselci Okul” ve “Yapısalcı Gelenek” tasnifine kısaca temas edilmiş, ardından emeğin toplumsal tarihinde sınıfları, tarihte düzenlilik gösteren belirli kurum ve ilişkilerin kendilerini adlandırdıkları şey olarak tanımlayan İngiliz tarihçisi E. P. Thompson’a ve “mücadelede sınıf” (*class in struggle*) kavramıyla öne çıkan Adam Przeworski’ye “süreçte ve ilişkide sınıflar” başlığı üzerinden özel olarak değinilmiştir. Literatüre kısa bir girişin ardından özne-yapı dikotomisi ve süreç bağlamında sınıf tartışmasını kat ettikten sonra çalışmanın aksını Poulantzas’ın yapısalcı izleği takip ettiği kuramsal dönemi dahilinde devlet ve sınıflara yaklaşımı ile üretken emek tartışması üzerinden işçi sınıfı, geleneksel ve yeni küçük burjuvazi tartışmaları oluşturmuştur. Üretken ve üretken olmayan emek mefhumunda Poulantzas’ın takındığı kuramsal tavır, onun sınıf kompozisyonunu dair düşüncelerini de belirginleştirmektedir. Bu bağlamda çalışmada bu tür bir yaklaşıma eleştirel bir yorum getirilmiş, “değersizleşme” ve “sermayenin organik bileşimi” gibi iktisadi nosyonlara başvurularak Poulantzas’ın, erken kuramsal çalışmalarındaki sınıf analizinin aksayan yönleri tespit edilmiştir. Öte yandan Poulantzas’ta emeğin niteliğine ve yapıdaki ekonomi etkisinin ideolojik ve politik düzeylere kaydırılışına dair argümanlarıyla ilgili olarak eleştirel bir değerlendirme yürütülmüştür. Bilhassa üretim süreçlerinde değişken sermayenin (emek) giderek azalma göstermesi ve sabit sermayedeki (hammadde, fabrika, üretim araçları) teknolojik gelişkinliğin etkisi, Poulantzas’ın “uzman” ve “denetçi” diye tasnif ettiği yeni bir orta sınıfı meta üretiminde yer almadıkları gerekçesiyle politik/ideolojik ölçütler temel alınarak işçi sınıfı kapsamının dışına itmiştir. Bu tutum, gelecekteki muhtemel sınıf tanımlamalarına kadar uzanan iç içe geçmiş bir sorunsal içerir. Poulantzas’taki söz konusu çelişki, politik iktisattan da faydalanılarak serimlenmeye çalışılmıştır. Bu minvalde çalışmanın da özgün yanını oluşturan, politik iktisadın kavramsal repertuarından devralınmış “değersizleşme” ve “sermayenin organik bileşimi” gibi konseptler üzerinden Poulantzas’ın sınıf analizine eleştirel biçimde yaklaşmaktır. Öyle ki sınıfları emeğin üretkenliği üzerinden inşa ederken üretkenliği salt meta üretimine bağlayarak kol emeğine sabitlemek, üretim sürecinde “sermayenin organik bileşimi”nin sürekli artışını beraberinde getiren teknolojik gelişimin gün be gün ilerlemesiyle çelişki içermektedir. Zira sermayenin organik bileşimi arttıkça, üretimde kol emeğine olan ihtiyaç azalmaktadır. Bu durum da Poulantzas’ın sınıflandırmasındaki üretken olmayan emeğin artış göstermesine neden olmaktadır. Üretken olmayan emek ise işçi sınıfını içerden parçalamaktadır. Çalışmada bu tür bir yaklaşımın

içeriği ve muhtemel sorunları, geleneksel Marksizmin üretken emek yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Althusser, Louis (1987), John Lewis'e Cevap (Ankara: V Yayınları) (Çev. Müntekin Ökmen).

Althusser, Louis (1989), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık).

Althusser, Louis (2000), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık).

Althusser, Louis (2002), Marx için (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).

Althusser, Louis (2004), Lenin ve Felsefe (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Bülent Aksoy, Erol Tulpar ve Murat Belge).

Althusser, Louis, Etienne Balibar vd. (2007), Kapitali Okumak (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).

Aron, Raymond (1973), Sınıf Mücadelesi (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları) (Çev. Erol Güngör).

Arslan, Ali (2004), "Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2: 126-143.

Balibar, Etienne (1996), Marx'ın Felsefesi (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Ömer Laçiner): 126.

Bank, Rasim B. (2010), "Poulantzas'ın Kapitalist Devlet Kuramı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Bozçalı, Fırat (2006), "Poulantzas'ın D/devrimi: Devlet, İktidar, Sosyalizm", Birikim Dergisi, 205-206: <https://davetsizmisafir.org/2006/04/23/poulantzasin-ddevrimi-devlet-iktidar-sosyalizm/> (17.09.2021).

Bridges, Amy (1999), “Nicos Poulantzas ve Marksist Devlet Kuramı”, Saybaşı, Kemali (Der.), Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar (Ankara: Doruk Yayınları): 466-515.

Burris, Val (2011), “Sınıf Yapısı ve Politik İdeoloji” (Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Yayını) (Çev: Aydın Gelmez): 1-23.

Callinicos, Alex ve Chris Harman (2006), Neo-Liberalizm ve Sınıf (İstanbul: Salyangoz Yayınları) (Çev. Osman Akınhay).

Carter, Bob (2014), Capitalism, Class Conflict and the New Middle Class (London: Routledge and Kegan Paul).

Çulhaoğlu, Metin (1997), Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu (İstanbul: Sarmal Yayınevi).

Çulhaoğlu, Metin (2016), Tarih, Türkiye, Sosyalizm: Bir Mirasın Güncelliği (İstanbul: Yordam Yayınevi).

Demir, Gökhan ve Ali Yalçın Göymen (2017), “Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas’ın Devlet Kuramı”, Alternatif Politika, 9 (1): 35-60.

Elgür, Ersin (2008), “Althusser’de Bilim Etkinliği: “Teorik Pratik Olarak Bilim” Ve Felsefe-Bilim-Politika İlişkisi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 19: 1-21.

Engels, Friedrich (1962), Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (İstanbul: Sosyal Yayınlar) (Çev. Nizamettin Burhan).

Gramsci, Antonio (1971) Prison Notebooks (New York: International Publishers Co) (Trans. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith).

Gramsci, Antonio (1971), Hapishane Defterleri (Ankara: Onur Yayınları) (Çev. Kenan Somer).

Güngen, Can (2011), “Özneye Bakış: Kant, Hegel, Marx’da Özne Kavramı” <http://www.cangungen.com/2011/03/09/ozneye-bakiskanthegelexmarx/>, (18.10.2021).

insel, Ahmet (1979), “Nicos Poulantzas”, Birikim Dergisi, 56/57: 40-42.

Jessop, Bob (1982), The Capitalist State: Marxist Theories and Methods (Oxford: Martin Robertson).

Jessop, Bob (2002), “Nicos Poulantzas”, Bottomore, Tom (Der.), Marksist Düşünce Sözlüğü (İstanbul: İletişim Yayınları): 465-466

Karahanogulları, Yiğit (2008), "Marx'ta Üretken Emek Kategorisi ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bulgular", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63 (2): 117-142.

Karahanogulları, Yiğit (2012), "Değersizleşme Eğilimi ve Ekonomik Kriz", Toplum ve Bilim Dergisi, 124: 205-223.

Korsch, Karl (1991), Marksizm ve Felsefe (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Yılmaz Öner).

Koşar, Arif (2016), "Erik Olin Wright'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi", Teori ve Eylem Dergisi, 1: 38-58.

Koşar, Arif (2017a), "Poulantzas'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi-1", Teori ve Eylem Dergisi, 2: 60-79.

Koşar, Arif (2017b), "Poulantzas'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi-2", Teori ve Eylem Dergisi, 3: 63-72.

Kuhn, Thomas S. (1991), Bilimsel Devrimlerin Yapısı (İstanbul: Alan Yayıncılık) (Çev. Nilüfer Kuyaş).

Laclau, Ernesto (1977), İdeoloji ve Politika (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Hüseyin Sarıca).

Lenin, Vladimir İ. (1964), What is to be Done, Collected Works (Moscow: Progress and Publishers).

Lenin, Vladimir İ. (1989), Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky (İstanbul: Sol Yayınları).

Löwy, Michael (1975), "Lukacs and Stalinism", New Left Review, 1 (91).

Lukács, György (1971), History and Class Consciousness (Londra: Merlin Press).

Lukács, György (1998), Tarih ve Sınıf Bilinci (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Yılmaz Öner).

Marx, Karl (1990), Kapital Üçüncü Cilt (İstanbul: Sol Yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).

Marx, Karl (1998), Artı-Değer Teorileri Birinci Kitap (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Yurdakul Fincancı).

Marx, Karl (2000), Kapital Birinci Cilt (Ankara: Sol Yayınları) (Çev: Alaattin Bilgi).

Marx, Karl (2008a), 1844 El Yazmaları (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Murat Belge).

Marx, Karl (2008b), Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları (İstanbul: Ceylan Yayınları) (Çev: Mustafa Topal).

Marx, Karl (2009), Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri (Sol Yayınları: Ankara) (Çev. Hüseyin Demirhan).

Marx, Karl (2009), Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i (İstanbul: Yazılama Yayınevi) (Çev. Erkin Özalp).

Marx, Karl (2011), Kapital Birinci Cilt (İstanbul: Sol Yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).

Marx, Karl (2016), Fransız Üçlemesi (İstanbul: Yordam Yayınları) (Çev. Erkin Özalp).

Marx, Karl (2019), Kapital Cilt I: Ekonomi Politikin Eleştirisi (Ankara: Yordam Kitabevi) (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1976), Kutsal Aile (İstanbul: Sol Yayınları) (Çev. Kenan Somer).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1991), Komünist Manifesto (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Muzaffer Erdost).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2010), Collected Works (UK: Lawrence & Wishart Independent Radical Publishing).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013), Alman ideolojisi (İstanbul: Evrensel Basım Yayın) (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez).

McLellan, David (2005), ideoloji (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Barış Yıldırım).

Ollman, Bertell (2011), Diyalektik Soruşturmalar (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Cenk Saraçoğlu).

Öngen, Tülin (2002), "Marx ve Sınıf", Praksis, 8: 9-29.

Öngen, Tülin (2014), Prometheus'un Sönmeyen Ateşi (İstanbul: Yordam Yayınları).

Özpınar, Cihan (2018), “Sınıf Tartışmalarının Yirminci Yüzyıl Kökenleri”, Praksis, 47: 1-26.

Özüğürlü, Metin (2008), “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, Praksis, 8: 29-50.

Poulantzas, Nicos (1973), Political Power and Social Classes (London: New Left Books).

Poulantzas, Nicos (1975), Classes in Contemporary Capitalism (London: NLB).

Poulantzas, Nicos (1980), Faşizm ve Diktatörlük (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Ahmet Insel).

Poulantzas, Nicos (2000), State, Power, Socialism (London: Verso).

Poulantzas, Nicos (2013), “Toplumsal Sınıflar Üzerine”, Martin, James (Der.), Poulantzas Kitabı & Seçme Yazılar (Ankara: Dipnot Yayınları): 265-309.

Poulantzas, Nicos (2014), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar (Ankara: Epos Yayınları) (Çev. Şule Ünsaldı).

Przeworski, Adam (1985), “Proletariat into a Class: The Process of Class Formation”, Capitalism and Social Democracy (Cambridge: Cambridge University Press): 47-98.

Przeworski, Adam (2012), Capitalism and Social Democracy (Cambridge: Cambridge University Press).

Savran, Gülnur (1987), “Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm”, 11. Tez, 5: 164-182.

Thompson, Edward P. (2004), İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Uygur Kocabaşoğlu).

Timur, Taner (2011), Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi (İstanbul: Yordam Kitap Basımevi).

Tüzen, Hasan (2009), “Nicos Poulantzas”, Veysel, Çetin (Der.), Büyük Düşünürler (İstanbul: Etik Yayınları): 587-618.

Williams, Raymond (2018), “Hegemonya Nedir?”, 108-110, <https://www.eskop.com/skopbulten/pasajlar-hegemonya-nedir/3874>, (2.11.2021).

Wright, Erik Olin (1976), “Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies”, New Left Review, 98.

Yetiş, Mehmet (2002), “Gramsci ve Aydınlar”, Mülkiye Dergisi, 26 (236): 217-245.

Yetiş, Mehmet (2009), “Gramsci ve Devletin İki Görünümü”, Mülkiye Dergisi, 33 (264): 129-153.

Yetiş, Mehmet (2013), “Hegemonya”, Atılgan, Gökhan, Aytekin, Atilla E. vd. (Der.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (İstanbul: Yordam Kitap): 87-99.

Yılmaz, Çetin (2013), “İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar”, Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 38: 348-373.

**TERÖRİZM ARAŞTIRMALARINDA DEVLET
MERKEZLİLİĞİN BİR SONUCU OLARAK DEVLET
TERÖRİZMİNE YÖNELİK SESSİZLİKLER**

**SILENCE AGAINST STATE TERRORISM AS A RESULT
OF STATE CENTRISM IN TERRORISM RESEARCH**

Ömer ÇONA*

ÖZ

Bu çalışmada geleneksel terörizm çalışmalarının epistemolojik, ontolojik ve metodolojik yaklaşımlarına eleştirel bir analiz getirilerek, terörizm araştırmalarında devlet terörizmi konusuna yönelik noksanlıkların nedenlerini belirlemek amaçlanmıştır. Makalede araştırmacıların devlet terörizmini görmezden gelerek, devlet dışı aktörlerden kaynaklanan şiddete odaklanmasının gerekçesinin devlet merkezli tutum olduğu, bu tutumun da altı nedenden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada bunlar şu şekilde ortaya konulmuştur; terörizm çalışmalarının ortaya çıkış süreci, geleneksel güvenlik çalışmalarının etkisi, araştırmacıların tarafsızlık sorunları, meseleye yönelik problem çözücü yaklaşımlar, şiddetin meşruluğu üzerine devlet ile devlet dışı aktör ayrışması ve akademik özgürlüklerin sınırlılığı. Bu bağlamda ana akım terörizm araştırmalarına tepki olarak doğan Eleştirel Terörizm Çalışmaları'nın disiplinindeki ortodoksiye ilişkin yaklaşımları temel alınarak, okuyucuya bir literatür analizi sunulmaya çalışılmıştır.

---

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniv., Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Bölümü, omercona@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8277-105X>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 26.11.2021
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 13.02.2022

Anahtar Kelimeler: Devlet Terörizmi, Devlet Dışı Aktörler, Eleştirel Terörizm Çalışmaları, Geleneksel Terörizm Araştırmaları, Devlet Merkezilik.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the reasons for the deficiencies in the subject of state terrorism in terrorism research by bringing a critical analysis to the epistemological, ontological and methodological approaches of traditional terrorism studies. In the article, it is concluded that the reason for the researchers to ignore state terrorism and focus on violence originating from non-state actors is the state-centered attitude, and this attitude stems from six reasons. In the study, these were revealed as follows; The emergence process of terrorism studies, the effect of traditional security studies, the impartiality problems of researchers, problem-solving approaches to the issue, the separation of state and non-state actors on the legitimacy of violence, and the limitation of academic freedoms. In this context, it is aimed to present a literature analysis to the reader, based on the approaches to orthodoxy in the discipline of Critical Terrorism Studies, which emerged as a reaction to mainstream terrorism studies.

Keywords: State Terrorism, Non-State Actors, Critical Terrorism Studies, Traditional Terrorism Studies, State Centrism.

GİRİŞ

Günümüzde insan ve toplum güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri devlet terörizmidir. Devlet terörizmi, devletlerin korumakla yükümlü olduğu bireyleri daha geniş bir kitleye mesaj vermek için kasıtlı olarak hedef almayı içerir. Bir başka ifadeyle devlet terörizmi, daha geniş bir izleyici kitlesinde korku uyandırmak için bir kişi veya grubun devlet eliyle yasa dışı olarak ortadan kaldırılmasıdır (Blakeley, 2010: 15-18). Dolayısıyla terörizm, sadece silahlı yasa dışı örgütler tarafından kullanılan bir yöntem değildir. Bir terim olarak sözlüklere girmesine neden olan olayda da (Fransız ihtilali) görüldüğü gibi, devletler tarafından siyasal bir baskı aracı olarak uygulanmaktadır. Devlet terörü olarak adlandırılan bu tip terörizm, kendi vatandaşlarının yanı sıra başka bir devletin

politikasını etkilemek üzere genellikle taşeron güçler aracılığıyla, ilgili devletin çıkarlarına yönelik olarak da gerçekleştirilebilir (Demir, 2020; Herman, 2014).

Ancak siyasal şiddetin yalnızca devlet dışı aktörlere özgü bir eylem olduğu yönündeki genel kanaat, bilimsel açıdan neredeyse sadece devlet altı aktörlerin ya da haydut devletlerin, liberal demokrasileri hedef aldığına yönelik genel geçer yargılarla dolu olan terörizm araştırmalarını beslemiştir (Aksan ve Bailes, 2014: 12). Bu durum, devlet terörizmi üzerine hiç bilimsel yayın faaliyeti olmadığını göstermemektedir. Batı'daki birkaç bilim insanı, terörün isyancı gruplardan ziyade devletlerin de bir stratejisi olduğunu iddia ederek, ana akımın sınırlı vizyonundan daha geniş bir bakış açısı ortaya koymuştur (Sproat, 1991:22). Fakat terörizm ile ilgili yüzlerce yayını karşılaştıran Jackson (2008: 380), yine de devlet terörizminin literatürde son derece sınırlı olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle disiplinin çoğunlukla devlet dışı terörizm biçimlerine odaklandığı, istisnalar dışında Batılı devletler ve müttefikleri tarafından yürütülenler başta olmak üzere devlet terörizmini incelemekte büyük ölçüde başarısız olduğu, böylece konunun etraflı bir şekilde incelenmediği görülmektedir.

Jarvis ve Lister (2014: 44), literatürdeki devlet terörizmi tartışmasını üç başlıkta sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilki devletlerin hiçbir zaman terörizmle anılmaması gerektiğini savunan ve devletin egemen ayrıcalıklarını öne çıkaran Weberci argümanlar, diğeri terörizmi yalnızca devlet dışı aktörlerle sınırlandıran devlet merkezli bakış, üçüncüsü ise devletleri terörizm fenomenine dâhil eden ve şiddete katılımdaki aktör temelli ayrıma itiraz edenlerin oluşturduğu eleştirel yaklaşımlardır. Birinci görüş, devletin şiddet tekeline sahip olması nedeniyle, her türlü şiddet kullanmasının bir hak olduğuna dayanan varsayımlardan hareket etmektedir. Ancak devletin varlığını sürdürmek adına şiddetin kullanımı üzerindeki tekellik iddiası, tüm şiddet biçimlerinin meşru ve hukuka uygun olduğu anlamına gelmemektedir (Blakeley, 2012: 2). İkinci görüş terörizmin esas olarak devlet dışı aktörlerin bir stratejisi olduğunu ve her ne kadar totaliter rejimler bu tür eylemlere tevessül etmiş olsa da Batılı demokrasilerin bundan azade olduğunu ileri sürmektedir (Jackson, 2012: 13). Ayrıca bu görüş devlet dışı terörizmin Batı karşıtı bir fenomen olarak görülmesine de ön ayak olmuştur (Sproat, 1991: 27). Üçüncü görüş ise terörizme yönelik eleştirel çalışmalar etrafında faaliyet gösteren bilim insanlarının yaklaşımlarından oluşan ve terörizmin soy kütüğünden hareketle, tarihsel olarak devlet terörizminin devlet dışı terörizmden çok daha fazla yıkıma sebep olduğunu ortaya koyan perspektiftir.

Literatürdeki bu görüşler içerisinde yaygın olarak öne çıkan ise devletin doğası itibariyle terörizmin faili olamayacağı, dolayısıyla da terörizmin devlet altı bir ulusal grup stratejisi olarak ele alınması gerektiğine ilişkin geleneksel terörizm

çalışmaları söylemidir. Dahası bu ilk iki söylem, belirli sebeplerden dolayı Batı karşıtı şiddete aşırı odaklanmakta ve Batı'nın tarih boyunca faili olduğu terörizm biçimlerini görmezden gelmektedir. Nitekim Blakeley (2007: 228), geleneksel terörizm çalışmalarının, Küresel kuzeydeki liberal demokratik devletlere karşı devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemlere odaklanma eğiliminde olduğunun altını çizmiştir. Böylece terörizm çalışmalarının, büyük güçlerin dış politika hedeflerine hizmet etmek için üçüncü dünyada yoğun olarak kullanılan bir dizi baskı ve şiddet aracından biri olarak devlet terörizmini dışarıda bıraktığını iddia etmiştir. Benzer görüşler, terörizm çalışmalarının Batı lehine ön yargılı olduğunu, bu bağlamda devlet terörü karşısındaki sessizliğin başlı başına siyasi bir duruş olduğunu dile getirmiştir (Assumpção, 2019). Zira terörizm çalışmaları, en başından itibaren Batılı siyasi hegemonyanın normatif değerleri ve politika öncelikleri doğrultusunda bilgi üretmeyi kendisine görev edinmiştir. Politika ve akademi arasında sınırları belirlenmiş dar bir çevrede üretilen bu bilginin dünyanın geri kalanına aktarılması ise belirli çıkarlara ve amaçlara yönelik stratejik bir girişimin parçasını oluşturmaktadır (Timur, 2015: 36).

Bu tespitlerden hareketle -her ne kadar son yıllarda devlet terörü kavramına ve olgusuna yönelik artan bir ilgi olsa da- literatürün geneline bakıldığında devlet dışı terörizm biçimlerine aşırı odaklanmanın bir sonucu olarak, meselenin büyük ölçüde göz ardı edildiği görülmektedir. Zira uzmanlar açısından terörizm, fiilin doğasından ziyade failinin kim olduğu temelinde ayrıştırılmaktadır (Blakeley, 2012: 2). Jackson (2014:136)'a göre disiplinin tarihsel kökenlerinin isyan bastırma alanında yapılan çalışmalara dayanması bunun öncelikli nedenlerindedir. Zira devlet merkezli ve sorun çözme odaklı bir perspektiften doğan bu bilim dalı, Soğuk Savaş esnasında ayaklanmaları daha iyi anlayıp, bu hareketlere karşı koyma amacıyla yapılan bir dizi araştırma faaliyetinin akabinde gelişmiştir. Dolayısıyla terörizmle ilgili çalışmalar, daha en başından itibaren devlete karşı şiddetin kontrolüne odaklanmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç, devlet terörizmi meselesine yönelik literatürdeki sessizlik ve önyargıların (Jackson, 2008) kökeninde terörizm çalışmalarının ortaya çıkış sürecinin etkili olduğudur.

Zira terörizmin akademik bir disiplin olarak icadı (Stampnitzky, 2013), 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren gelişen ulusal kurtuluş hareketleri, ayaklanmalar, devrimci ideolojiler, etnik ve ayrılıkçı şiddet eylemleri ve İslami hareketlere bir yanıt verme çabasından doğmuştur. Batı dünyasının, ulus devleti temel alan liberal uluslararası düzene yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algıladığı belirli olayları "terörizm" olarak tanımlamasıyla birlikte ilerleyen terörizm çalışmalarında belirgin bir bilgi-iktidar ilişkisi hâkimdir. Bu ilişki devleti merkeze alan, dışlayıcı, muhalifleri bastırıcı, devlet dışı aktörleri gayri meşrulaştıran, sebeplerden çok sonuç odaklı bir terörizm bilgisi inşa etmiştir. Dolayısıyla devlet

terörizminin asıl yıkıcı terörizm olduğu gerçeği 1970'lerin siyasi iklimi ile birlikte bastırılmaya ve söylemsel alandan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Zira bu realist ortamda güvence altına alınması gereken şey uluslararası düzen, onu koruyacak olan da devlettir (Ditrych, 2014: 41).

Böylesi bir tarihsel sekansta terörizm disiplinin geleneksel güvenlik çalışmalarının tesirinde doğuşu da bu alanda yapılacak çalışmaların devlet merkezli bir ontolojiye bürünmesinde, dolayısıyla da devlet terörü konusunun göz ardı edilmesinde başlıca etkenlerdendir. Zira geleneksel güvenlik çalışmaları, devlet güvenliğini önceleyen ve onu temel bir referans nesnesi olarak yücelten bir yaklaşıma sahiptir. Uluslararası politika hususunda başından itibaren askeri güç, egemenlik ve düzenin muhafazasına odaklanan bu yaklaşım, iki dünya savaşı arasındaki dönem ile Soğuk Savaş'ın gereksinimleri çerçevesinde şekillenmiştir (Booth, 2012: 47). Soğuk Savaş'a hâkim olan realist iklim ise, devleti hem güvenliğinin sağlanması gerekli bir özne hem de güvenliği sağlayacak olan başat bir aktör olarak gördüğünden, askeri tehditlere karşı devletlerin savunma politikalarına odaklanmayı öncelikli hale getirmiştir (Açıkmeşe, 2014: 246). Dolayısıyla güvenlik çalışmalarındaki geleneksel yaklaşımlar, verili olarak kabul ettikleri devletin güvenliğinin nasıl sağlanabileceğine ilişkin çıkarımlarla dolu olduğundan (Stump ve Dixit, 2013: 21), geleneksel yaklaşımlardan neşet eden terörizm disiplini de ontolojisini benzer kaygılar üzerine kurmuştur.

Nihayetinde bu durum, geleneksel terörizm araştırmalarını devlet güvenliğine aşırı odaklayarak, terörü sadece devlet dışı aktörlerin kullandığı gayri meşru bir şiddet biçimi olarak gören bir kavrayışla ele almasına neden olmuştur (Jackson, 2007a: 244-246). Bir başka deyişle devleti merkeze almak, şiddetin karakterini aktörün doğasının tayin ettiği ön kabulü üzerine kurgulanan, aktör temelli bir terörizm bilgisine (Jackson, 2009: 70) yol açmıştır. Zira geleneksel terörizm çalışmaları, devletin şiddetini meşrulaştıran bir yönetim rasyonalitesine dayandığından dolayı (Bonditti, 2017: 168), devlet dışı siyasal şiddet hareketlerini devletin meşru şiddet tekelinin karşısına konumlandırılarak gayri meşrulaştırmıştır.

Terörizm araştırmalarının devleti merkezi bir fenomen olarak ele alışı ve devlet terörizmine olan kayıtsızlığının bir diğer nedeni, araştırmacıların terör meselesine yönelik bilimsel sorgulamalarındaki yöntemsel sınırlılıklarından kaynaklanmaktadır. Zira geleneksel terörizm araştırmalarının birçoğu verilerini istihbarat kurumlarına, medyaya ve hükümet açıklamalarına -dolayısıyla ikincil kaynaklara- dayandırmaktadır (Jackson, 2009: 71). Saha araştırması, katılımcı gözlem ve mülakat tekniklerine olan ilgi ve teşviklerdeki ön yargı, uzmanları devletten gelen verileri kullanmakla yetinen operasyonel bir pozisyona

yönelmektedir. Alanı, veri toplama açısından resmi bilgi ve belgelere aşırı bağımlı hale getiren bu tutum, araştırmacıların devletlerin normatif değerleri ve politika öncelikleri doğrultusunda bilgi üretmesine neden olmaktadır. Dahası bir kısmının terörizmle mücadele eden kurumlarla bağlantıları olan terörizm araştırmacıları -saha araştırmalarına istekli dahi olsa- kurumsal aidiyetleri nedeniyle terörist olarak kabul edilen kişi ve gruplarla görüşmesinin hoş karşılanmayacağını bildiğinden, güvenlik gerekçelerini öne sürerek birincil kaynaklardan kendilerini alıkoymuşlardır (Breen-Smyth, 2009: 197). Dolayısıyla uzmanların bağımsız ve tarafsız bir araştırma süreci yönetemeyişi, devlet dışı aktörlere olan belirli ön yargılara ve devlet merkezli tutuma yol açan bir diğer sebeptir.

Bununla paralel olarak devletle simbiyotik bir ilişki kurmanın terörizm çalışmalarındaki devlet merkezli tutumun bir diğer gerekçesi olduğu belirtilmelidir. Nitekim terörizm politikalarına yol gösteren, hegemon bilgileri inşa eden ve dağıtan yerleşik bir epistemik uzman grubunun (Jackson, 2009: 66,77,81) devletçi perspektiften akademik bilgi üreten bir endüstri olduğu öne sürülmüştür (Herman ve Sullivan, 1999). Zira bu uzmanlar, belirli finansal ve sosyal statü çıkarları nedeniyle, hükümet organları veya onların güdümündeki düşünce kuruluşlarının politika gündemlerine yönelik eleştirel bir mesafeden oldukça yoksundur (Jarvis, 2016: 72). Keza bu uzmanlar, devletten edindikleri verileri devlet merkezli bir perspektiften, devlet finansmanı ile işleyip tahlil etmekte, böylece onun beklentileri ve çıkarlarıyla uyumlu bir terörizm bilgisi inşa etmektedir (Beyribey, 2021: 74). Dolayısıyla resmi kaynaklardan elde edilen verilere yönelik bu eleştirel mesafenin yokluğu, geleneksel araştırmaların iktidar çıkarlarıyla paralel yürüyen söylemler üretmesine yol açmıştır. Araştırmacıların sorgulamadan kabul ettiği bu verilerin ve yaydığı söylemlerin ise terörizm bilgisi açısından ciddi çarpıtıcı sonuçlar doğurduğu vurgulanmalıdır (Jackson, Breen-Smyth ve Gunning, 2009: 218). Bu sonuçlardan en mühimi devleti terörizmini araştırmalarının dışında bırakmaktır.

Devlet terörizminin göz ardı edilmesinin temel nedeni olarak görülen devlet merkezli ontoloji, terörizm araştırmalarında yaygın olan problem çözme yaklaşımından da beslenmektedir. Devlet kurumlarına ve siyasi elitlere politika danışmanlığı yapan dar bir uzman grubunun, terörizmi çözülmesi gereken bir problem, devleti ise ideal bir problem çözücü olarak sunduğu bu yaklaşımı (Stump ve Dixit, 2013: 16), terörizmle mücadelede karar alıcıların gündemleri için uyarlanmış pratiklerin önceliklendirilmesi ve güvenlikleştirme süreçleri olarak tanımlamak mümkündür (Jackson, Breen-Smyth ve Gunning, 2009: 221). Devlet içinde ya da uluslararası toplumda ortaya çıkan sorunlara kısa vadede pratik çözümler bulmak için güvenlik kurumlarına yol göstermeye dayanan bu yaklaşım (Gunning, 2007: 374), işleyen bir düzendeki pürüzleri yok etmeye yönelik

statükocu bir tavidir. Zira problem çözme yaklaşımı, dünyayı geçerli sosyal ve iktidar ilişkileri içinde örgütlendikleri kurumlarla birlikte, verili eylem çerçevesi olarak bulduğu gibi alır (Cox, 1981: 128). Dolayısıyla problem çözme anlayışının geleneksel terörizm çalışmalarına olan tesiri yerleşik güç ilişkilerine meydan okumak değil, terör sorununu mevcut kurumlar ve güç dinamikleri bağlamında ele almak yönünde olmuştur. Böylece terörün ortaya çıkış gerekçelerini soruşturmak yerine, statükonun devamına içkin olarak, salt teröristlerle mücadele etmeye yönelik politikalar geliştiren terörizm çalışmaları, terörün doğası, nedenleri ve tepkiselliği üzerine sınırlı sayıda varsayım üretmiştir (Jackson, 2007b: 353). Mevcut sosyal ve siyasal güç ilişkilerini verili olarak ele alan bu tavır, terörizmin bağlamsal ve tarihsel yönünü dışlayarak, şiddetin kökenindeki şikâyetlere yönelik genel bir sessizlik halinin tercih edilmesidir. Bu durum, devlet dışı aktörlerle mücadele odaklı bir terörizm anlatısının inşasına dolayısıyla da devlet terörizmi biçimlerini görmezden gelen bir kavrayışa sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla “terörizm araştırmalarının niçin devlet merkezli bir yönde geliştiğine ilişkin bir sorgulama”, yeniden disiplinin doğuşu ve erken yıllarına eğilmeyi gerekli kılar. Zira belirtildiği gibi en başından itibaren ayaklanmalara karşı koyma ve devrimci hareketlerle mücadeleye odaklanan terörizm uzmanları (Stampnitzky, 2013: 7), baskın retoriği, belirli siyasal şiddet biçimlerinin bir kavram potası içinde toplanıp problem nesnesi biçimine getirmesiyle oluşturulan bir terörizm anlatısı inşa etmişlerdir (Beyribey, 2021: 73). Böylece politik şiddetin sadece devlet dışı aktörlere özgü bir eylem olduğuna yönelik bir söylem yaygınlaşmış, devletin “meşru” ve “doğru”yu temsil ettiğine yönelik bir fetişizmle birlikte devlet ve güvenliği kutsal fenomenler olarak düşünülmüştür. Bunun sonucunda devlet merkezli bakış, terörizm çalışmalarının “altın standardı” haline gelmiştir.

Nihayetinde, bütün ayaklanmacı şiddet hareketlerinin terörizm olarak mahkûm edilmesi gerektiği gibi belirli bir ortodoksiye dayalı terörizm çerçevesi, terörizm araştırmalarını şekillendirmiştir (Stohl, 2008a: 7). Bu bağlamda problem çözücü ortodoksi, terörizmi devlet dışı aktörlerin kullandığı gayri meşru bir şiddet biçimi olarak gören anlayışı şekillendirirken diğer yandan da devletin bu sorunu ortadan kaldıracak yegâne meşru varlık olarak belirmesini desteklemiştir. Bir başka ifadeyle problem çözücü yaklaşım, terörizmi devlete karşı işlenen politik bir cürüm olarak tanımlarken, diğer yandan devlete de bu sorunu yönetmesi için istisnai bir rol biçer (Beyribey, 2021:76-77). Sonuç olarak “meşru/yetkili devlet”, “gayri meşru/hukuksuz devlet dışı aktör” antagonizmasına indirgenen şiddet analizi, devletin asla terörizmin faili olamayacağı düşüncesini literatüre işlemiştir.

Geleneksel terörizm araştırmalarında adeta bir kısır döngü haline gelen bu devlet merkezli yaklaşımlara tepki olarak ise Eleştirel Terörizm Çalışmaları (ETÇ) ortaya çıkmıştır. ETÇ, salt devlet güvenliğine odaklanarak, onu verili ve doğal bir varlık olarak gören kavrayışlara karşıdır (Toros ve Gunning, 2009: 94). ETÇ, devlet dışındaki diğer referansların güvenliğini esas alan ve terörizmle mücadelede ortaya çıkan hatalara, mağduriyetlere kulak veren, metodolojik çoğulculuğu benimsemiş alternatif bir araştırma programıdır. Zira ETÇ'nin bizatihi ortaya çıkışına etki eden fikir, güvenliğin referans nesnesi olarak devletin öne çıkarılmasını sorgulamaktır. Bu sorgulama güvenliğin referans nesnesini birey, topluluklar, cinsiyet ve ırk kategorilerine doğru kaydırır (Stump ve Dixit, 2013: 20,21). Çünkü devlet, çoğu kez sorunların çözümü olduğu kadar nedeni de olabilmektedir. O halde araştırmacının görevi insan güvenliği odaklı bir araştırma süreci olmalıdır.

Bununla paralel olarak ETÇ, terörün faili olarak daima devlet dışı aktörlerin adres gösterilmesine yönelik genel geçer bilgiyi tartışmaya açar. Bu noktada ETÇ, tarih boyunca devlet dışı aktörlerin eylemlerinden daha fazla ölüme yol açsa da disiplinde çok az ilgi gören bir araştırma konusu olan devlet terörizmini gündemine alır. Zira ETÇ'ye göre literatürde devlet terörizmine yönelik araştırmalar, çoğu zaman totaliter rejimlerle sınırlı olarak ele alınmış ve liberal demokrasilerin bu olguyla anılmaması için özel bir çaba sarf edilmiştir (Blakeley ve Raphael, 2016: 340). Buradan hareketle ETÇ, devlet dışı şiddete aşırı biçimde odaklanarak devlet terörizmi konusunda ortaya çıkan araştırma eksikliğini doldurma iddiasındadır (Jackson, 2008).

Çünkü ETÇ açasından devlet terörünü incelemek, akademisyenlere terörizm araştırmaları alanında kendilerine sıklıkla rehberlik eden örtük varsayımları yeniden gözden geçirmelerine fırsat vereceğinden, meseleye yönelik derinlemesine bir kavrayış için önemli bir araştırma gündemi sağlamaktadır (Herring ve Stokes, 2011:11). Dahası bu tavır, belirli devlet şiddet biçimlerini tarihsel ve karşılaştırmalı bir bağlama sokmayı mümkün kılar. Keza bu tartışma, güvenlik ve terörizm çalışmalarının kapsamını genişletme ve derinleştirmenin yanı sıra, politik ve normatif önermeler üzerinde düşünmede son derece önemli potansiyeller içerir (Jarvis ve Lister, 2014: 49,50). Dolayısıyla devlet terörizmi, terörizm araştırmalarında üretilen bilginin kalitesini artırmak ve daha önce ulaşılan varsayımları yerinden etmek gibi faydalar sunduğundan göz ardı edilmemesi gereken bir konudur (Wright, 2019: 208). Zira terörizm alanında egemen anlayışları ve verili kabul edilen bilgileri yerinden etmek hem disiplindeki önyargıları yıkmaya hem de konuyu kavramsallaştırmanın ve çalışmanın başka yollarının da mümkün olduğunu anlamaya yarar. Bu bakımdan "devletin" terörizm çalışmalarına geri döndürölmesine yönelik acil bir ihtiyaç olduğu açıktır.

Bu nedenle terörizm çalışmaları disiplini, potansiyel bir fail olarak devleti yeniden tartışmaya dâhil etmelidir. Dahası bu sadece sözde haydut devletlerin rolünün incelenmesiyle sınırlı kalmamalıdır. Aynı zamanda terörle mücadelede hatalar yapan Batılı devletlerin de rolünü incelemek gereklidir (Blakeley, 2007: 234).

Bu genel çerçeveden hareketle, makalede geleneksel terörizm araştırmalarının devlet merkezli doğasının nedenlerine eğilerek, bu anlayışın devlet terörizmini görmezden gelen bir ortodoksiye sebebiyet verdiği izah edilmeye çalışılacaktır. Bu maksatla çalışmanın birinci bölümünde devlet terörizmini tanımlamaya yönelik bir kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılacak, müteakiben terörizm teriminin hem devlet hem de devlet dışı aktörlerle birlikte anılması gerektiğine ilişkin özet mahiyette bir soykütüksel analiz sunulacaktır. Makalenin üçüncü bölümünde, terörizm araştırmalarının devlet merkezli bir ontolojiye bürünmesine yol açan nedenler ETÇ perspektifi temel alınarak sorgulanacaktır. Dördüncü bölümde ise geleneksel terörizm araştırmalarında devlet merkezliliğin bir sonucu olarak devlet terörizmine yol açan suskunluklar ve sonuçları irdelenecektir.

1. DEVLET TERÖRİZMİ

Devlet terörizmi ya da yukarıdan aşağıya terörizm olarak adlandırılan siyasal şiddet hareketleri, devletlerin politik muhaliflerini normal olmayan yollarla bastırmaları ve şiddet kullanmalarından kaynaklanmıştır. Bunlar yasa dışı gözaltılar, işkence, ortadan kaldırmalar ve suikastlar gibi bir dizi faaliyeti içerir. Devlet terörizmi devletlerin kendi toplumlarına karşı ülke içinde düzeni sağlamak veya siyasi muhalefeti bastırmak için kullanılabileceği gibi sınırları ötesinde başka devletlerin vatandaşlarına karşı da uygulanabilir (Blakeley, 2010; Demir, 2020; Martin, 2017).

Devlet şiddeti yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca mağdurun ötesinde bir izleyici kitlesine korku aşılama ya da toplumu siyasi elitlerin gündemine uymaya zorlamak için kullanılmıştır (Blakeley ve Raphael, 2016: 340). Yüzyıllardır güçlü devletlerin emperyal ve neo-emperyal projelerinin merkezi bir enstrümanı olan devlet şiddeti, toplumları kontrol altında tutmak, isyanları bastırmak ve sömürgelerdeki iktisadi kaynakları korumak gibi nedenlerden ötürü uygulanmış ve bu sistematik şiddetten hayatını kaybeden insanların sayısı milyonları bulmuştur (Jackson, Murphy ve Poynting, 2009:1). Özellikle Avrupalı sömürgeci güçlerin, 16.yy'dan itibaren imparatorluklarının çıkarlarını korumak/ sürdürmek ve kolonilerdeki bağımsızlık hareketlerini engellemeye çalışmak için şiddete başvurduğu bilinmektedir (Blakeley, 2007; Blakeley, 2009).

Modern dönemde ise Stalin, Hitler ve Pol Pot gibi totaliter liderler, toplumu rejimin taleplerine uyması için terörize ederek şiddet kullanmıştır. Yine İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin, Alman halkının Hitler'e karşı cephe almasını teşvik etmek için sivilleri bombaladığı, Soğuk Savaş sırasında ABD'nin önemli desteğiyle Latin Amerika ulusal güvenlik devletlerinin işkence de dâhil olmak üzere şiddet uyguladığı belgelenmiştir (Blakeley, 2012: 2). Keza devlet terörizminin 11 Eylül'den sonra ortaya atılan Terörizme Karşı Küresel Savaş'la birlikte büründüğü biçimler de uzmanlarca incelenmiştir (Blakeley ve Raphael, 2016; Afxentiou, 2018; Espinoza, 2018).

Devlet terörizminin tanımlayıcı niteliği ve onu diğer devlet şiddeti biçimlerinden ayıran özelliği, doğrudan mağdurun ötesinde bir hedef kitleye korku aşılama amacıyla, devletin korumakla yükümlü olduğu bireylerin yasadışı olarak hedef alınmasıdır. Böylece devlet gücüyle toplum, seçkinlerin isteklerine uymaya zorlanır. Bu tür bir şiddet, genellikle siyasi muhalefeti sindirmek gibi belirli politik hedeflere de yöneliktir (Blakeley, 2012: 1). Bir eylemin devlet terörü olarak adlandırılması için ise kurucu unsurlarının devlet dışı terörizm biçimleriyle denk olması yeterlidir (Blakeley, 2010: 12). Yani devlet terörizmi, oluşturucu özellikleri itibarıyla devlet dışı terörizmden farklı değildir. İkisi arasındaki tek fark eylemi gerçekleştiren faildir (Blakeley ve Raphael, 2016: 343). Yani hem devletler hem de devlet dışı aktörler siyasi hedeflere ulaşmak ve bir izleyici kitlesine gözdağı vermek için kaçırma, yargısız infaz, bombalama, işkence vb. yöntemleri kullanmaktadır. Dolayısıyla devlet ve devlet dışı aktörler, şiddeti araçsal olarak benzer şekilde kullanmaktadır ve bu durum onları karşılaştırılabilir kılmaktadır (Jackson 2010: 126). Ancak devletlerin kapasite olarak silah, teçhizat ve personel kadrosu göz önünde alındığında uyguladığı şiddetin, devlet dışı aktörlerle kıyaslanamayacak seviyede olduğu görülmektedir (Koncağül, 2021: 325). Dolayısıyla devlet tarafından uygulanan siyasal şiddet, terörist şiddetin en örgütlü ve potansiyel olarak en kapsamlı pratiğidir. Zira devletin kullanabileceği birçok kaynak olmasından dolayı, şiddet eylemleri yapma kabiliyeti, muhalif teröristlerin yapabileceklerini ölçek ve süre açısından fazlasıyla aşmaktadır (Martin, 2017:115).

Stohl (1984; 1988), devlet terörizmini üç ayrı kategoride ele almıştır. Bunlar, sivillerin zorlayıcı diplomasiye dayanan yaptırımlar¹ ve güç kullanımından dolayı

¹ Zorlayıcı diplomasi hükümetlerin aslında uluslararası ilişkilerde oldukça aşına olduğu bir amaç ve taktiktir. Bu fikir, belirli bir yaptırım uygulanan devletin teslim olmama olasılığını dayandırmayacak kadar korkunç hale getirmektir (Stohl, 1988:159 ; Stohl, 2006: 8). Bunun devlet terörizmi ile olan ilişkisi ise, uluslararası hukuk normlarına uyması istenen bir devlete çeşitli ambargolar yapılarak yaptırım uygulanırken bundan büyük ölçüde sivillerin etkilenmesidir. Örneğin Körfez Savaşı'ndan sonra belirli kimyasalların Saddam rejimine satışını engelleyen hükümler, Irak'ta içme sularının artırılmasında da kullanılan bazı bileşenlerin üretilmemesine

zarar görmesi, suikastlara, darbelere, bombalama eylemlerine devletin gizli iştiraki ve terör eylemi gerçekleştirmek için ikinci bir devlete veya isyancı örgüte verilen vekalet... Blakeley (2009: 35) de devletin doğrudan terörü, teröre katılımı ve desteği şeklinde bir üçlü ayrıma gitmektedir. Dolayısıyla bu tasnifler, devlet terörizminin yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da başvurulan bir şiddet biçimi olduğuna işaret etmektedir. Zira devlet terörü, dış politikadaki siyasi ve stratejik çıkarlarla da ilgilidir (Stohl, 2006: 8). Nitekim birçok devlet, dış politika hedeflerine ulaşmanın bir aracı olarak, savaş sırasında veya başka bir halkın topraklarını işgalini sürdürmenin bir yöntemi olarak terörizmi kullanmıştır (Herman, 2014; Primoratz, 2004). Devlet terörizmi bizzat silahlı kuvvetler veya gizli servisler yoluyla, devlet organları eliyle gerçekleştirilebileceği gibi devletle iş birliği içindeki paramiliter gruplar, illegal yapılanmalar eliyle de icra edilebilir (Blakeley, 2010: 19). Dolayısıyla devlet terörü kampanyalarının faileri, genellikle aldıkları emirlere uymakla görevli hükümet görevlileri olabildiği gibi, hükümetin kullandığı ve teşvik ettiği gayri resmi ajanlar da sık sık bu tür şiddet eylemleri gerçekleştirirler. Bu paramiliter grupların desteklenmesinin arkasındaki özendirici mantık ise bunların, devlet otoritesini yasa dışı zor kullanarak tesis edebilmelerinin yanı sıra devletin ortaya çıkan bu durumdan sorumluluğunu inkâr edebilmesini sağlamalarıdır (Martin, 2017:115).

Bu bakımdan devlet terörizmini belirlemenin bazı zorlukları vardır. Bunlardan ilki yurtiçinde ya da yurtdışında devlet talimatıyla şiddet kullanan örgütlerin, eylemlerinin sorumluluğunun devletlere atfedilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu problem, söz konusu vekil organizasyonların büyüklüğü ve yapısı ile doğru orantılı olarak zorlaşabilmektedir. Zira karar alma yapısı ve teşkilatı ne kadar geniş ve karmaşık, örgütün birimleri içerisinde denetim gerçekleştirmek ve eylemin sorumlularını belirlemek de o denli zordur (Sproat, 1991: 27). Keza doğrudan devlet şiddetiyle ilişkili olarak devlet görevlilerinin taşıdığı niyetin tespit edilmesi bu zorluklardan diğeridir. Bu aynı zamanda, devleti temsil eden görevlinin işlediği suçun devlete atfedilebilirliği tartışmasından, yani bunun hiyerarşik ve sistematik bir ilişki biçimi olduğunun kanıtlanmasına yönelik güçlükten de kaynaklanır. Bir başka deyişle, devletin eylemi onayladığını ve bu nedenle ajanları aracılığıyla teröre suç ortağı olduğunu belirlemek güçtür. Bu noktada devletin ilgili ajanı yargılamaması, mağdurlara maddi ve manevi tazminat ödememesi ve işlenen fiili mazur göstermeye kalkışması, o kişinin

---

dolayısıyla da bu ambargo boyunca yüzbinlerce çocuğun zehirli ishal vakalarından ölümüne neden olmuştur. Dolayısıyla zorlayıcı diplomasinin muhatabı olan devletin görevlilerine yönelik tedbirler ve kuvvet kullanımı, çoğunlukla masumlara yönelik tehditler içerir. Bu sebeple Stohl (1988), cezalandırıcı diplomasinin, aktör kim olursa olsun terörizme verilecek karşılıktan daha büyük bir devlet terörizmine neden olabileceğini vurgulamıştır.

eylemlerine göz yumduğu bağlamında suç ortaklığının da bir göstergesidir (Blakeley, 2010; Jarvis ve Lister, 2014).

Devletler tarafından işlenen terör eylemleri hakkında veri elde etmek de son derece zordur. Çünkü devletler, kendi terör eylemlerinin veya niyetlerinin reklamını yapmamaya eğilimlidir (Blakeley, 2012; Stohl, 2008a). Ayrıca devletler uyguladıkları terörün -ister doğrudan ister yabancı taşeronlar tarafından uygulansın- iç siyasette açığa çıkmasını istemez. Zira ülke dışındaki terörizme destek verildiği halka açıkça açıklandığında, bu tutumun ahlak dışı olduğu yönünde eleştirilere sebep olacağından, devletlerin toplumu bilgilendirmekten kaçındığı ve medyayı hakikati ortaya koymaktan caydırmaya sevk ettiği yorumu yapılmaktadır (Herman, 2014: 112). Ayrıca devletler uluslararası toplumun tepkisinden kaçınmak amacıyla çoğu kez devlet dışı aktörleri kullanarak şiddet eylemlerine giriştiğinden fiillerini örtüleyeceği düşünülmektedir (Koncağül, 2021: 326). Dolayısıyla devletin uyguladığı şiddeti gizlemesi beklenir. Fakat bu, devletlerin kendi terörünün tamamen duyulmasını istemediği anlamına da gelmez. Hükümetler bir yandan da halk içerisinde tehdidin kulaktan kulağa söylentiler yoluyla iletilmesini teşvik eder (Stohl, 2008b: 7). Böylece halkın içine korku salmak ve devlet tehdidinden haberdar olmalarını sağlamak istenmektedir (Herman, 2014:112).

Sonuç olarak devlet terörizmini belirlemek ve akademik bir konu olarak çalışmak son derece zordur. Zira bu tür faaliyetlerin ifşası ve eylemin devlet terörü teşkil edip etmediğini belirlemek için önemli analitik çaba gerekir. Çünkü bunların terör olaylarının ana veri setlerine dâhil edilmeleri pek mümkün değildir. Bu aynı zamanda, belirli eylemlerin devlet terörü oluşturup oluşturmadığına dair somut sonuçlar çıkarmanın her zaman mümkün olmayabileceği ve bunun yerine bağlama ilişkin başka kanıtlardan da çıkarımlar yapılması gerekebileceği anlamına gelir (Blakeley, 2012: 6). Bu bakımdan devlet terörizmini tespit etmenin pek çok zorluğu olduğu ortadadır. Bu yüzden sosyal bilimlerdeki terörizm tartışmaları, çoğu zaman devlet karşıtı terörizme odaklanma eğilimindedir (Primoratz, 2004: 69).

2. TERÖRİZMİN SOYKÜTÜĞÜ

Egemen iktidarın en önemli hedefi ve niteliğini oluşturan şeyin, ölüm ve yaşam üzerinde mutlak bir hak iddiasında bulunması fikrine dikkat çeken Agamben (2020: 15), egemeni “yaşayan insanın, insanlığına karar verme hakkını kendinde bulan” olarak tanımlar. Yani iktidar kimin insani muameleyi hak ettiğini, kimin de bundan muaf olacağını belirleyendir. Böylelikle yaşatılabilir ile öldürülebilir hayatlar arasındaki sınır yeniden çizilmiş olur (Butler, 2004). Dahası Agamben (2020), bu biyopolitik iktidar biçiminin modern egemenlikle birlikte

ortaya çıkmadığını ve tarihsel olarak egemenliğin olduğu her yerde biyosiyasetin de var olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Foucault (2019), eserlerinde devletlerin bireyleri bastırma, cezalandırma ve denetim altına biçimlerini “disiplin ve gözetim” kavramları etrafında incelemiştir. Foucault, Agamben’den farklı olarak devletin bedenler üzerindeki fiziki ceza pratiklerinin modernlikle birlikte inceltilmiş ve teknikleştirilmiş daha etkili birtakım biyosiyasal dispozitiflere dönüştüğünü ortaya koymuştur (Foucault, 2019; Özmakas, 2021; Taşçier, 2008). Dolayısıyla siyaset teorisi, devletle şiddet arasındaki ilişkinin uzun bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan terörizmin de modern bir fenomen olmadığı ve uygarlığın eski çağlarına kadar uzanan bir soy kütüğünün olduğunu bilmek elzemdir.

Terörün zayıfın silahı olduğu fikri yaygın bir kabul görmektedir. Ancak güçlü olanın, zayıf devlet altı terör gruplarına göre çok daha büyük çaplı terör yaratabileceğine şüphe yoktur. Ne var ki terörizm meselesi kamusal alanda asla bu şekilde tartışılmaz (Aksan ve Bailes, 2014: 11,12). Zira her ne kadar ilk anlamını Fransız İhtilali sırasında devrim karşıtlarının devlet eliyle ortadan kaldırılması sürecinde almış olsa da terörizm söylemi, genellikle iktidarlar tarafından muhalifleri ve devlet dışı aktörleri şeytanlaştırmak ve gayri meşrulaştırmak için retorik bir araç olarak kullanılmaktadır (Jackson, 2010; Erlenbush-Anderson 2018). Dolayısıyla terimin devletle müzahir olan asli ilişkisinden devlet dışındaki örgüt ve bireyleri tanımlayan yolculuğuna göz gezdirmekte çalışmanın sorunsalı açısından fayda vardır. Çünkü terörizmi devletle ilişkilendirmekten imtina etmeye dayalı anlayış, son iki yüzyılda terimin tanımlanmasını zorlaştıran değişimlerin yarattığı bir anlam istikrarsızlığından beslenmektedir.

Terörizmi ilk olarak Fransız Devrimi sırasında toplumsal bedeni hastalıklı unsurlardan korumak için, yeni rejimin savunma mekanizmalarını devreye sokan biyopolitik bir rasyonalite olduğunu ortaya koyan Erlenbush-Anderson (2018: 55), ulusu anormal ve tehlikeli üyelere karşı savunmaya yönelik böylesi bir siyasi iradenin, egemen öldürme hakkının kullanılmasını meşrulaştırdığını ileri sürmüştür. Bu bağlamda terörizm, yeni rejimin kendisine tehdit olarak gördüğü karşı devrimcileri ve muhalifleri sindirmek için devlet gücünü kullandığı şiddet biçimiyle anılmıştır.

Ancak terimin 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca devletle münhasır ilişkisinden kopuşuna yol açan bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Nitekim 1830 ve 1848’de patlak veren devrim hareketleri, terimin aşırılık yanlısı, gayri meşru ve yasa dışı şiddet uygulayan devlet dışı aktörler için bir aşığılama ifadesi olarak kullanılmasına yol açan tarihsel duraklardır. Böylelikle yüzyılın sonuna doğru

terörizm söylemi, öncelikli olarak hükümetlere karşı gayri meşru bir devrimci mücadele stratejisi olarak anlaşılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında anarşistler, mevcut otokrat rejimlere karşı devrim koşullarını denemek ve yaratmak için terörü kullanmış ve bazı Avrupalı devlet yöneticilerine suikastlar düzenlemiştir (Erlenbush-Anderson 2018: 67-68). Bu noktada terörizm, 19.yüzyılın sonunda Çarlık Rusya’sındaki eşitsizliği ve sömürüyü ortadan kaldırmak için tek çare olarak görülmekte, hatta hanedanın “yozlaşmış” ve “zorba” yönetimini ortadan kaldırarak halkı özgürleştirme iddiasının da “onurlu” bir yolu olarak tercih edilmektedir (Hoffman, 2017: 6). Bu yönüyle “terörist” etiketinin ilgili örgütler açısından olumlu bir anlam ifade ettiğine de değinmek gerekir. Nitekim pek çok anarşistin, kendisinin başkaları tarafından sıradan bir suçlu olarak değil de “terörist” olarak etiketlenmesini onurla karşıladığı bilinmektedir. Buna rağmen dönemin devletlerince, terör eylemlerini yasa dışı ilan etmek üzere ilk uluslararası girişimler de yapılmış ve terör, hükümetlere karşı düzenlenen devlet dışı şiddet eylemleri olarak kavramlaştırılmıştır (Jackson, 2014: 137).

Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında Faşizmin İtalya’da Nazilerin Almanya’da, Stalin’in de Sovyetlerde iktidara gelmesiyle teriminin, kendi vatandaşlarına ve muhaliflerine kitlesel sindirme politikaları uygulayan baskıcı ve totaliter liderlerin şiddetini tarif etmek için kullanıldığı ve böylece yeniden asli karşılığına döndüğü görülmektedir (Hoffman, 2017: 16). Yine de tarihsel olarak terörizmin devleti asli bir fail olarak gösteren bu ikinci kavramsal birlikteliği kısa sürmüştür. Nitekim Ditarych (2014: 53-54), bu dönemdeki devlet terörizmi söyleminin, evrensel uluslararası düzeni kaos ve barbarlıkla doldurmaya çalışan düşman devletlerin irrasyonel politikalarını tarif etmek ve sistemi onlardan korumak amacıyla “geçici” olarak kullanıldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Nazi liderlerinin Nürnberg’de terör suçlamasıyla hüküm giydiği kısa bir dönem olsa da terör kavramı, ondan sonra yalnızca isyancı grupların tanımlanması amacıyla kullanılmıştır (Jackson, 2014: 137). Öyle ki müteakip süreçte, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ulusal kurtuluş mücadeleleri ve ayaklanmacı-devrimci şiddet hareketleri, terörizm etiketinin olumsuz bir gönderen olarak yeniden devlet altı gruplara yöneltilmesine neden olmuştur. Bunda terörizm çalışmalarının Batı’da bilimsel bir disiplin olarak keşfedilmesinin de büyük payı vardır (Stampnitzky, 2013).

Nitekim 1960’lı ve 1970’li yıllarda yükselişe geçen politik şiddet ortamı, kavramsal ve ideolojik çerçevesi Batı dünyasının algıladığı tehditler çerçevesinde kristalize olmuş bir terörizm araştırmaları disiplinine ilham vermiştir. Bilimsel öncülerinin Batılı hükümetlere danışmanlık eden dar bir uzman grubundan müteşekkil olduğu terörizm araştırmaları disiplini, terörizme ilişkin ana akım

bilginin yayılmasında ciddi bir rol üstlenmiştir (Ranstorp, 2009: 19). Öyle ki Schmid ve Jongman (1988: 182) terörizm çalışmalarını “siyaset bilimi maskesi giymiş isyanla mücadele alanı” olarak tanımlamıştır. Erken dönemlerden itibaren yaygın bir biçimde sömürge karşıtı ulusal kurtuluş hareketlerine mensup aktörlerin ve örgütlerin “terörist” olarak etiketlenmeye başlandığı bu çalışmalar (Stump ve Dixit, 2013: 15), belirli bir çerçevedeki terörizm bilgisini üreterek hem kamusal tartışma ortamını şekillendirmeye hem de terörizmle mücadele politikalarını belirlemeye matuf önemli siyasal sonuçlar oluşturmaya başlamıştır (Zulaika ve Douglass, 1996). Nitekim Jackson (2007c: 21), terörizm araştırmalarının aslında kimlerin meşru biçimde ortadan kaldırılabilceği ya da işkence edilebileceğini ortaya koyma çabasıdan doğduğunu öne sürerek, disiplinin ürettiği teorik bilginin pratikle olan bağlantısına da dikkat çekmiştir.

Bu çalışmalarda, Batılı devletlere yönelik her ayaklanma hareketini terörizm olarak etiketleyip siyaset arenasının dışına çıkarmak ve kriminalize etmek öncelikli amaç olmuştur. Bu bakımdan ulusal kurtuluş hareketlerini yürütenlerin şiddet eylemleri, devletin uyguladığı terörizme karşı haklı bir tepki dahi olsa, asla meşru görülmemiş ve desteklenmemiştir (Ditrych, 2014: 62). Bunda devletlerin yanı sıra kitle iletişim araçları tarafından yürütülen aleyhte propagandanın da önemli rolü vardır. Nitekim 1970’lerden itibaren medya, terörün hükümetler tarafından devlet dışı şiddet olarak kavramlaştırılmış şeklini ön plana çıkararak insanların terör kavrayışını bu yönde şekillendirmiştir (Jackson, 2014:137). Dolayısıyla terörizmin yukarıdan aşağıya mı yoksa aşağıdan yukarıya doğru mu gelişen bir siyasal şiddet hareketi olduğu tartışması, kavramın ve akademik disiplinin ortaya çıkış sürecinin yanı sıra medya söylemiyle de ilgilidir.

Özetle terörizm teriminin soy kütüğü, eski dönemlerden beri devletlerin sivil nüfusu korkutmak ve sindirmek için şiddet uygulamasına başvurduğunu göstermektedir. Ancak literatürde terörizmin çoğunlukla devletle özdeşleştirilmemesi yaygın bir anlayıştır (Stohl 2008a; Jackson, 2008; Blakeley, 2008). Bu sebeple terörizmin salt “devlet dışı aktörler tarafından sivillere veya savaççı olmayanlara yönelik bir şiddet biçimi” olduğuna yönelik bir dizi yaygın ve yanlış varsayımın, alandaki baskın bir bilgi haline geldiği görülmektedir. Keza terörizmin siyasi söylemde ve medyada aşağılayıcı bir etiket olarak uzun süredir kullanımı, siyasal şiddet araştırmaları için nesnel veya açıklayıcı bir terim olarak potansiyel kullanımını engelleyen bir dizi olumsuz çağrışıma sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla herhangi bir terörizm tanımının yalnızca tarihsel olarak mevcut döneme bağlı olduğunu ileri sürmek, terörizmin devlet dışı aktörler kadar devletlerin de başvurabileceği bir yöntem olduğunu kavramamıza yetecektir.

3. TERÖRİZM ARAŞTIRMALARININ DEVLET MERKEZLİ DOĞASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Terörizm Araştırmalarının Ortaya Çıkış Süreci

Terörizm araştırmalarının ortaya çıkışı, yoğun bir ideolojik mücadelenin sürdüğü Soğuk Savaş boyunca beliren sömürge karşıtı ulusal kurtuluş mücadeleleri, devrimci ayaklanmalar ve İslami hareketler gibi sosyo-politik olaylarla yakından ilişkilidir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal uluslararası düzenin tartışılmaya başlandığı bu çalkantılı siyasi iklimde, özellikle Batılı devletlerin, kendi rejimlerine yönelik varoluşsal bir tehdit algıladıkları görülmektedir. Dolayısıyla genel çerçevesi 1960'lı yılların sonundan itibaren şekillenmeye başlayan terörizm disiplininin, Batılı devletlerin aciliyet arz eden belirli sorunlara yönelik kısa vadede çözümler sunmak için siyasallaşmış bir uzmanlık alanı olarak doğduğu belirtilmelidir (Silke, 2004; Jackson vd., 2011).

Bu bağlamda terörizm çalışmaları her bakımdan kapsayıcı bir araştırma alanı olmaktan ziyade, ayaklanmalarla mücadelenin ve ulusal güvenlik çalışmalarının dar bir uzantısı olduğu için, bilgi alanı içinde kısıtlayıcı ve çarpıtıcı bir etkiye sahiptir (Jackson, 2008: 387-388). Alanın bu problem çözücü ve ideolojik karakteri, devlet dışı her türden şiddeti gayri meşrulaştırırken, terörizmi devlet tarafından çözülmesi gerekli toplumsal bir sorun olarak inşa etmiştir (Jackson, 2009: 77-78).

Terörizm disiplinin devlet merkezli erken dönem varsayımları ile Batılı hükümetlerin çıkarları ile örtüşen bir uluslararası düzenin korunma çabası arasında önemli bir ilişki söz konusudur (Çona, 2022:158). Zira terörizm uzmanlarının en başından itibaren ayaklanmalara karşı koyma ve devrimci hareketlerle mücadeleye odaklanan bir dil inşa etmesi, literatürün de belirli bir terörizm bilgisini uluslararası topluma yaymasına ön ayak olmuştur (Stampnitzky, 2013: 7). Özellikle bu dönemde Batılı devletlerin çıkarları ile anılan bölgelerdeki bağımsızlık hareketleri ve sol kanat gerilla eylemlerinin, liberal uluslararası düzeni tehdit ettiği gerekçesiyle terör eylemleri olarak tanımlandığı hatırlanmalıdır (Jackson vd., 2011: 15). Terörizmin pejoratif etiketine dayanarak yapılan bu tanımlamalar, devletlerin normatif değerleri öne çıkararak, politika önceliklerini örtüleme doğrultusunda bilgi üretme kapasitelerinin de bir yansımasıdır (Timur, 2015: 35). Bu noktada disiplinin oluşum aşamasında hangi söylemler etrafında kurulduğu bir kez daha hatırlanırsa, müteakip araştırmacıların beslendiği devlet merkezli yaklaşım da anlaşılabilir olacaktır. Bu bakımdan terörizm çalışmalarının öncülerinin iktidarlara kurumsal ve söylemsel olarak yakınlığı ve bu yakınlığın yerleşik bilgi biçimlerini sürdürmede oynadığı role de dikkat çekmek gerekir.

Geleneksel Güvenlik Paradigmasının Tesiri

Terörizm araştırmalarındaki devlet merkezlilik, alana en başından itibaren yerleşmiş ortodoksiden kaynaklanır. Bu ortodoksi, disiplinin ortaya çıktığı döneme hâkim olan realist güvenlik paradigmasıyla şekillenmiştir.² Realist güvenlik çalışmalarının ana referans nesnesi egemen devletler olagelmiştir. Realist güvenlik çalışmaları, analizlerini devletler sisteminin uluslararası toplumdaki meşruiyetine odaklamıştır. Fakat realizm, terör örgütlerinin dış politikada çeşitli amaçlar için kullanılabileceği iddiasını da kabul etmektedir (Örki, Armağan ve Tol, 2021: 2656). Realizmin devlet merkezliliği, onun otoritesine yönelik herhangi bir meydan okumayı, kontrol altına alınması gereken gayri meşru bir tehdit olarak görür. Dolayısıyla devlet ve devlet dışı aktörler arasında net bir ayırım ortaya koyarak devleti meşru, devlet dışı aktörleri de gayri meşru güçler olarak addeder (Ogunrotifa, 2012: 16). Çünkü Realist paradigma³, kuvvet kullanma tekelinin sadece devletlere ait bir hak olduğu iddiasını öne sürmektedir (Baylis, Smith, Owens, 2021: 565). Dolayısıyla terörist gruplar, devlet otoritesine meydan okuyan gayri meşru birimler olarak addedilir. Bu bakımdan Realizm, terörizm hakkındaki entelektüel söyleme de en başından itibaren hâkim olmuştur. (Ogunrotifa, 2012: 6,17) Nitekim geleneksel terörizm araştırmaları, devlet karşıtı şiddet eylemlerine aşırı bir biçimde odaklanma eğilimindedir. Bunu Weberyman manada meşru otoritenin sahibi devlete yönelik bir başkaldırı olarak nitelerler (Richmond ve Franks, 2009: 204). Dolayısıyla devleti hem güvenliği tesis edecek hem de güvenli hale getirilmesi gerekli bir varlık olarak gören geleneksel perspektifler, Soğuk Savaş ortamının realist ikliminde doğan terörizm disiplinin de devleti merkeze alan tutumuna ön ayak olmuştur.

Araştırmacıların Tarafsızlık/Nesnellik Sorunları

Hükümet politikalarıyla uyumlu biçimde çalışan akademisyenlerin devletle kurdukları ilişki biçimi, terörizm araştırmalarının devlet merkezliliğine etki eden bir diğer faktördür. Bu bilim insanlarının araştırmalarını büyük ölçüde devletlerin

---

² Mearsheimer (2002), her ne kadar realist bir uluslararası politika teorisinin esasen devletler - özellikle de büyük güçler- hakkındaki ilişkilere odaklandığını dolayısıyla da devlet dışı aktörler hakkında sessiz kaldığını kabul etse de, terörizmin uluslararası sistem bağlamında kendini gösteren bir olgu olduğunu, böylece devlet davranışına ilişkin realist mantığın terörizmle mücadele üzerinde önemli bir etkisinin olacağını belirterek, realizmin terörizmle ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunu vurgulamıştır.

³ Bu noktada okuyucu, realizmin devletler arası bir uluslararası düzen tahayyülünü sürdüren bir teori olarak, devlet dışı aktörlere ve onlardan kaynaklanan şiddete ilgisiz kaldığı argümanından yola çıkarak, çalışmadaki bu iddiayı, ilgili paradigma ile örtüştüremeyebilir. Fakat burada yazar, realizmin devleti koruyan ve devlet dışı aktörlerden devlete yönelen şiddeti gayri meşrulaştıran perspektifinin terörizm araştırmacılarına tevarüs ettiği iddiasını öne sürmek istemektedir.

sağladığı verilere dayandırması⁴, literatürü görgül bir araştırma eksikliğine ve genel geçer ön kabullerin tekrarına yol açan yöntemsel bir sınırlılığa mahkûm etmiştir (Jarvis, 2016: 71). Nitekim Schmid ve Jongman (1988:179), sosyal bilimler literatüründe bu kadar az araştırma temelinde bu kadar çok şeyin yazıldığı muhtemelen çok az alan olduğunu belirterek ikincil kaynaklara olan bağlılığı eleştirmektedir.⁵

Dahası birincil kaynakları kullanmaktaki yetersizlik, birçok araştırmacının devletin sağladığı verilere aşırı bağımlı hale gelmesini dolayısıyla da devlet perspektifinin dışına çıkamamasına sebep olmuştur.⁶ Nihayetinde oluşan terörizm bilgisi, güvenlik ve istihbarat kurumlarının politik önyargılarıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla tüm verilerin devlet prizmasından okunması, teröristler hakkındaki genel geçer doğruları beslediği gibi, terörizm araştırmalarını devlet merkezli bir yöne iten bir diğer olgudur (Breen-Smyth, 2009: 195-197).

Terörizm araştırmacılarının meseleye büyük ölçüde nesnel yaklaşmamasına neden olan bu yöntemsel kısırlılığa ek olarak, politik ve değer yüklü olan terörizm kavramının duygusal bir yanının olduğu da vurgulanmalıdır (Silke, 2001: 2). Her ne kadar sosyal bilimlerde tarafsız bir çalışma yapmanın gerekliliği üzerine vurgu yapan pozitivist paradigmanın argümanlarını tartışmak makalenin kapsamı dışında olsa da Steve Smith (2004: 499)'in değerden bağımsız bir sosyal bilimin düşünülmemeyeceği iddiasına dikkat çekmek gerekir. Keza Richard Jackson (2011: 118), terörizm akademisyenlerinin kendi değer kümeleri, kültürel kodları, ideolojileri ve öznelliklerinin araştırma sürecine etki ettiğini öne

⁴ Şüphesiz terörizm ile ilgili veriler yalnızca devletler tarafından sağlanmamaktadır. (Araştırmacıların oluşturduğu veri setlerine yönelik güncel bir bibliyografya için bkz: Bowie, 2021.) Örneğin açık kaynak olarak sunulan ve dünyanın birçok ülkesinden araştırmacılarının sıkça kullandığı “Global Terrorism Database” bunlardan biridir. Fakat bu veri setlerini sağlayan internet sitesinin ana sayfasında terörizmin “Devlet dışı bir aktör tarafından korku, zorlama veya yıldırma yoluyla siyasi, ekonomik, dini veya sosyal bir hedefe ulaşmak için yasadışı güç ve şiddet tehdidi veya fiili kullanımı.” olarak devlet merkezli bir bakışla tanımlandığı göz önüne alındığında, daha en başından devletin potansiyel bir fail olabileceği iddiasının reddedildiği sonucuna varılabilir. Benzer biçimde RAND’ın geniş kapsamlı veri tabanı meseleye devlet merkezli yaklaşmaktadır. Dolayısıyla devlet terörizmini tespit etmek mülakat, etnografik analiz/katılımcı gözlem, odak grup çalışması gibi metotlarla mümkün hale gelmektedir. Nitekim Jeffrey Sluka’nın İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), Joseba Zulaika ve William Douglass’ın İspanya’daki ayrılıkçı Bask terör örgütü (ETA), Jeroen Gunning’in Lübnan’da Hizbullah ve Başar Baysal’ın Kolombiya’daki FARC terör örgütleri üzerine yaptıkları saha çalışmaları, meseleye devlet merkezli perspektifin dışında eğilen nadir örneklerdendir.

⁵ Konuyla ilgili olarak Silke (2001)’nin araştırmacılar tarafından oluşturulan veri tabanlarının çok az kullanıldığına yönelik endişesi, aradan geçen uzun yıllara rağmen Schuurman (2020) tarafından tekrarlanmaktadır.

⁶ Bu noktada her terörizm araştırmacısının yalnızca kendi ülkesini ilgilendiren terör örgütleri üzerine çalışmadığını belirtmekte fayda vardır. Dahası kendi ülkesinde meydana gelen terör olaylarına ilişkin olarak devlet merkezli perspektifin dışında duran araştırmacıların varlığından da söz edilmelidir.

sürmüştür. Ancak objektiflik kriterlerinin terörizm çalışmalarında diğer sosyal bilimlerden çok daha fazla esnetildiğini de belirtmekte fayda vardır. Zira terörizm araştırmacılarının varoluşa yönelik hayati bir tehdit olarak algılanan bu siyasal şiddet biçimini, tarafsız bir şekilde analiz etmesi son derece güçtür. Nitekim Silke (2001: 2), sosyal bilimlerde bilhassa terörizm üzerine çalışan araştırmacıların konuya objektif bir şekilde yaklaşımının çok nadir olduğunu vurgulamıştır.

Ancak birçok örnekte görüleceği gibi nesnellik ve tarafsızlık ortadan kalkınca, araştırmacıların mesele karşısındaki rolü hakkında belirgin bir kafa karışıklığı yaşandığı görülmektedir (Silke, 2001). Zira bilimsel bir süreç yürüten araştırmacının rolü, terörizm ateşiyle “mücadele eden” bir itfaiyeci değil bir yangın öğrencisi olmalıdır. Fakat çoğu araştırmacı, yangınla mücadele görevini yerine getirmesi gerektiğine inanmaktadır (Schmid ve Jongman, 1988). Bu bakımdan araştırmacıların politik kaygıları, onları büyük ölçüde hükümetlerin gündemleriyle uyumlu olma tuzağına düşürmektedir. Hükümetlerin gündemleri ise müteakip siyasi seçimlere yönelik kısa vadeli taktik çözümler üretmeye dayandığı için, araştırmalarda terörizme ilişkin asıl sorunlara ayrılacak olan kıt kaynaklar, sebeplerden ziyade sonuç odaklı sorulara yöneltilmektedir (Silke, 2001). Bu bağlamda, araştırmacıların mensubu buldukları ülkede meydana gelen terör olayları ve örgütlere yönelik nesnel ve tarafsız bir duruş sergilemesinin son derece güç olduğu sonucuna varılmaktadır (Avcı ve Demir, 2017: 15).

Özetle geleneksel terörizm araştırmaları, çoğunlukla devletten sağladıkları verileri kullanmış, bunun neticesinde terörizmin kesin bir biçimde devlete yöneltilmiş bir politik şiddet biçimi olduğu anlatısını kabul etmiştir. Bir başka ifadeyle geleneksel terörizm bilgisi, devlet kurumlarının verilerini sorgulamamaya ve bu verileri onun çizdiği çerçeveden okumaya dayandığından, devletin de bir terörizm faili olabileceğine ilişkin şüpheli bir tutum geliştirememiştir. Dolayısıyla şiddeti yalnızca devlet altı aktörlerin bir eylem biçimi olarak tanımlamak, terörizm araştırmalarının devlet merkezli doğasının bir sonucudur (Beyribey, 2021: 73-74). Devleti meşrulaştıran ve her türlü şiddet kullanmasına cevaz veren bu söylem, devlet terörizmi olasılığını terörizm disiplininin tartışma konusu olmaktan çıkarmaya neden olmuştur. Bu bakımdan bilim insanlarının çoğu, terörizm kavramını devlet dışı aktörlerin faaliyetlerine indirgeyerek, devleti daima mağdur bir hedef olarak tanımlamıştır. Terörün doğası ve nedenleri üzerine düşünceler, bu çifte çevrelenmiş ithamdan etkilenmiş ve devlet terörizmi tartışması, daha ortaya çıkmadan sistematik olarak dışlanmıştı (Jarvis, 2009: 15).

Dolayısıyla terörizm konusundaki taraflı tutum, terörizm araştırmalarını devlet merkezli bir yöne iten bir diğer olgudur (Breen-Smyth, 2009: 197). Terörizm

çalışmalarında tarafsızlık meselesini ele alan Schmid ve Jongman (1988, 179) ise terörizm olgusuna ne iktidar sahiplerinin gözünden aşağılayıcı bir perspektiften bakmanın ne de araştırmacının kendini şiddeti haklı göstermeye çalışan devrimci bir perspektifle özdeşleştirmesinin ideal ölçü olamayacağını öne sürmüştür.

Problem Çözücü Yaklaşım

Richard Jackson (2014: 145), terörizm araştırmaları alanının büyük ölçüde devlet güvenliği ve hegemonyasının bir entelektüel kolu olarak iş gördüğü ve tarihin belirli bir döneminde devlet önceliklerine yönelen bir disiplin olduğunu öne sürmüştür. Bu durum, terörizm araştırmalarının Coxgil bir tabirle problem çözücü⁷ mantıkla hareket ettiğine de işaretidir. Problem çözme kuramının amacı ise sorun yaratacak belli başlı kaynaklarla ilgilenip, kurumların düzgün çalışmasını sağlamaktır. Bu bağlamda problem çözücü terörizm bilgisinde sorun terörizm ve devlet dışı aktörler iken, sorunu çözen ise devlet ve kuvvet kullanma yöntemleridir. Büyük ölçüde terörizmle mücadelede bastırıcı tedbirlere odaklanan bu kavrayış, ayaklanmalara karşı koyma ile ortaya çıkan terörizm literatüründe hâkim paradigma olagelmıştır. Böylece “problem çözme” ideali, geleneksel terörizm çalışmalarının motivasyonunu oluşturan yaygın bir ortodoksi teşkil etmiştir (Fitzgerald, 2016; Stampnitzky, 2013; Stump ve Dixit, 2013).

Problem çözme yaklaşımı ayrıca dünyayı keskin bir biçimde karşıtlıklara ayırmaya dayalı pozitivist ve nesnel bakışın ürünüdür. Dolayısıyla devlet her zaman meşru ve doğruyu temsil ederken, onun karşısındaki devlet dışı aktörler daima gayri meşru ve kötüdür (Gunning, 2007: 371, 372). Ayrıca problem çözücü yaklaşım, hükümetler ve terörizm uzmanları arasında oluşan simbiyotik ilişkilerin de bir sonucudur. Bu ilişki, hükümetlerin arzu ettiği politikaları akademik olarak yeniden üretme, pazarlama ve meşrulaştırma karşılığında ekonomik ve sosyal statüyle ödüllendirilen organik bir entelektüel bilgi mekanizmasıdır. Herman ve Sullivan (1999), epistemik bir topluluk oluşturan bu uzmanları, terörizm çalışmalarını yönlendiren bir “terörizm endüstrisi” olarak niteler. Terörizm endüstrisi tabiri, siyasi elitleri, devlet kurumlarını, devletle müttefik stratejik düşünce kuruluşlarını, terör yorumcularını ve özel güvenlik şirketlerini kapsayan geniş bir yapıdır. Bu yapı, özellikle ABD ve Batı Avrupa’daki hükümet kurumlarıyla beraber hareket ederek, terörizme yönelik inşa edilen bilginin dolaşımı misyonunu kendisine görev edinmiştir (Stump ve Dixit, 2013: 16-17). Birçoğu CIA, MI6, Pentagon ve ABD Dışişleri Bakanlığı gibi önemli devlet kurumlarında istihdam edilen ya da araştırma projelerinde sözleşmeli olarak

⁷ Robert Cox (1981), problem çözücü yaklaşımı, geleneksel teorinin pozitivist yöntemlerine atıfla, toplumsal ve iktidar ilişkilerine yönelik genel geçer doğrular üretmek ve böylece statükoyu sürdürmek için tarih dışı ve nesnelci bir yaklaşım olarak tanımlamıştır.

çalışan bu uzmanlar, bir taraftan hükümetlerin askeri müdahalelerini meşrulaştırırken, diğer yandan da karşıt sesleri bastırmaya ve dışlamaya yönelik dışlayıcı bir epistemik topluluk oluşturarak, alternatif bilgiye boyun eğdirme süreçlerine katkı sağlamışlardır. Böylece iktidar politikalarının hayata geçirilmesi sürecinde etkili bir rol oynamışlardır (Raphael, 2009: 49-50). Dolayısıyla hükümetlerin güdümünde çalışan bu kişiler, terörizmi Batı'nın çıkarları yönünde kullanmak maksadıyla bir örnekçe geliştirerek, belirli olguları Batı'nın gereksinimlerine göre terörizm olarak nitelemişlerdir (Herman ve Sullivan, 1999: 50). Bu nitelendirme, devlet dışı aktörleri meşruluk sınırları dışına çıkararak, devleti bu illegal yapılarla baş etmeye yetkili ideal bir problem çözücü olarak sunan anlatıları inşa etmiştir.

Şiddetin Meşruluğu Üzerine Devlet/Devlet Dışı Aktör Dikotomisi

Terörizm araştırmalarının devlet merkezli ontolojisinin bir diğer nedeni, siyaset biliminin kuramsal tartışmalarıyla da ilişkilidir. Zira Weber'in klasikleşen "devletin meşru şiddet tekeli" kavramı, bizatihi politik şiddet araştırmalarında devletin meşruluğunun ve merkeziliğinin gerekçelerinden birini oluşturmaktadır (Sproat, 1991: 22). Meşru şiddet tekeli anlatısı ayrıca, şiddet ve siyaset üzerine yapılan araştırmalarda devletin geleneksel olarak toplumun tarafsız bir çatışma yöneticisi ve siyasi düzenin garantörü olarak gören bir anlayışla ele alınmasına yol açmıştır (Stohl, 2008a: 6). Devleti bir toplumsal sözleşmenin etrafında insanlığa barış getirebilecek ve karşılıklı yıkımı önleyecek düzenleyici bir kurum olarak tanımlayan Hobbes ve Rousseau gibi Aydınlanmacı düşünürlerin görüşlerine kadar uzanan bu anlayış, güvenlik vaadinden dolayı onu saygı duyulması gereken aşkın/yüce bir varlık olarak algılanmasına da yol açmıştır (Bushnell vd., 2019: 7). Dolayısıyla bu anlatıda devlet, otoritesinin meşruiyetini, vatandaşları arasında kolektif eylemi teşvik etme gücünden alır. Devletle, şiddetin yönetimi arasında kurulan bu ilişki, şiddet kullanma hakkının yegâne sahibi olarak devleti işaret eder. Bu Weberyen egemenlik kavramı, devlet dışı şiddetin tamamen meşruiyet dairesinin dışında bırakılmasına dayalı bir ortodoksiyi besler (Braysher, 2011). Dahası meşru şiddet, devlet yetkilileri tarafından uygar, demokratik ve liberal kavramlarla tasavvur edilirken, gayri meşru devlet dışı şiddet barbarca, sebepsiz, ayırım gözetmeyen terimlerle anılır ve dışlanır (Rupka ve Baggiarini, 2018, 5). Dolayısıyla liberal demokrasiler, devletin meşru şiddet tekeli kullanma haklarına potansiyel bir olumsuz etki oluşturabilecekleri gerekçesiyle, bilim insanlarının devlet terörü araştırmalarını bastırmaktadır (Jones ve Smith, 2009).

Hülasa, terörizm etiketinin güçlü normatif çağrışımlar yaptığı, devletin terörle mücadele iddiası altında şiddetin hedefi olanları koruduğuna yönelik siyasi projeyi sahiplenmesi göz önünde bulundurulmalıdır (Jackson, 2011: 126). O halde

devlet terörü kavramı bünyevi olarak pek çok insan açısından mantık dışıdır. Bir başka deyişle sezgisel olarak doğru sanılana aykırıdır. Dahası terörizmin ne olduğuna ve terörün kimler tarafından uygulandığına dair genel kabul görmüş anlayışla çatışır. Üstelik devlet egemenliği hakkındaki veya devletin meşru şiddet tekeline yönelik yerleşik kamusal anlatılarla da çelişir. Devlet dışı faillerin aksine devletin, milli çıkarları korumak amacıyla -hele ki ulusun güvenliği tehlikedeysen- meşru olarak şiddet kullanabileceği pek çok kişi tarafından onaylanır. Ancak genel kabul gören bu bakış açısı, devletin uyguladığı şiddetin son derece dar bir çerçeveye oturtulduğunu göz ardı etmektedir (Jackson, 2014: 138).

Zira terör kelimesini akıllara gelen birçok anlamdan ziyade tek bir anlamla ilişkilendirmek belirli siyasi çıkarlarda kök salmış bir ideolojiye işaret eder. Bu anlam baskın hale geldikçe, bir alternatifinin olabileceğine dair her türlü fikir kaybolmakta ve kavram tamamen tek boyutlu bir hal almaktadır. Dolayısıyla herkesçe kabul edilir hale gelen kalıplaşmış kullanım, terimin içerik olarak zayıflamasına ve tek yanlılığına işaret etmektedir (Aksan ve Bailes, 2014: 11).

Akademik Özgürlüklerin Sınırlılığı

Konuyla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir diğer nokta, terörizm teriminin şu anda mevcut uluslararası ve ulusal siyasi yapılarda, akademi ve daha geniş kültürdeki baskın tanımı göz önüne alındığında, bilim insanlarının marjinalleşmeyi göze alamadan eleştirel bir araştırma yürütemeyecekleri gerçeğidir. Başka bir deyişle terörizme yönelik hâkim yaklaşımlar ve genel geçer söylemlerin dışında bir akademi mevcut olmadığı gibi, kamu politikalarının söylemleri hâlihazırda akademik araştırmalara hâkimdir (Jackson, 2011: 127). Zira hükümetler toplumun terörizm hakkında konuşurken nasıl bir dil kullanacağı ve terörizm deyince ne anlayacağını etkili bir biçimde kontrol altında tutmaktadır. (Jackson, 2014: 136)

Terörizmin toplumsal olarak devlet merkezli bir açıdan kavramlaştırıldığı ve terörizm araştırmalarının kurumsal olarak öncelikle terörizmle mücadeleye yöneldiği bir ortamda, devlet terörizmine yönelik tarafsız ve objektif bir bakış açısında bulunmak çok zordur. Bu bakımdan akademik eğitimle ilgili en önemli meselelerden birinin eleştirel analiz eksikliği olduğu hatırlanmalıdır. Nitekim temel varsayım ve fikirleri veya toplumun mevcut yapısını sorgulamayı öğreten çok az akademik kurum olduğu göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan durum, öğrencilere terörü devlet merkezli, sorun çözme odaklı bir çerçevede ele almaya ve kabul etmeye teşvik etmektedir. Dolayısıyla hâkim müfredat, terörizmle ilgili mevcut bilgi ve pratiklerin yeniden üretilmesine ve politika tavsiyesini araştırmaların birincil hedefi haline getiren düşünce sistemlerinin

sürdürülmesine yol açmaktadır. Böylece devlet terörü gibi araştırmaların terörizm eğitiminde asıl odak noktası olarak ele alınmasının önü kesilmektedir (Jackson, 2014: 140,143).

Bunun sonucunda terörizm disiplinin çalışılma ve öğretilme biçimleri, terörün yalnızca devlet dışı bir şiddet biçimi olduğu anlatısını hegemon haline getirmektedir. Çünkü belli bir araştırma alanı kendisine bir odak noktası geliştirince, müstakbel araştırmacılar da aynı yaklaşımlar çerçevesinde eğitilip aynı paradigmaları benimseyecek şekilde yetiştirilirler ve böylece kemikleşme ve kurumsallaşma süreci başlamış olur. Hâkim yaklaşım kalıcı bir sosyal yapı halini alır ve bu yapıyı değiştirmek son derece zordur (Jackson, 2014: 136). Böylece terörizm araştırmalarındaki baskın bilgi biçimleri, bilinen ancak örtülenmek istenen diğer bilgileri maskeleymektedir. Bu, devlet dışı terörizme odaklanmanın disiplin adına en uygun araştırma gündemi olduğu bilgisini yaymaktadır (Jackson, 2012: 13). Terörizm araştırmalarında devlet terörizmi kavramına yönelik bu sessizlik ve ön yargı, ideolojik olarak belirli bir tür siyasi bilgiyi inşa etme işlevi görmektedir. Zira bilginin ve onu üretmenin asla tamamen tarafsız bir pratik olmadığını, teorinin daima birileri ve bir şey için işlediğini (Cox, 1981) göz önüne aldığımızda, devlet terörü üzerindeki sessizliğin egemen iktidar yapılarını somutlaştırdığı ve belirli elitlerin hegemonik projelerini mümkün kıldığını öne sürebiliriz (Jackson, 2008: 378) Ayrıca bu tutum, bir yandan muhalif grupların şiddet içermeyen eylemlerini ve meşru şikâyetlerini görmezden gelmeye, diğer yandan terörizm fenomenine yönelik akademik ve toplumsal kavrayışlarımızı zayıflatan bir bakış açısına neden olmaktadır.

Devlet terörüne yönelik sessizliğin bir diğer nedeni, bilim insanlarının çalıştıkları kurumlar tarafından konuyu göz ardı etmeleri için bastırılmalarından kaynaklanmaktadır (Blakeley, 2007). Jones ve Smith (2009: 293) bunun özellikle Batılı liberal devletlerin giderek artan otoriterleşme pratiklerinden biri olduğunu belirtirken Wright (2019: 205), devlet meşruiyetini zedeleyecek bir literatürün oluşumunun özellikle akademik çevrelerde bastırılmasının bilim adamlarının devletin eylemlerini eleştirel olarak analiz etme ve devlet terörü kavramına eğilme yeteneklerini ihlal ettiğini öne sürmektedir. Konuyla ilgili olarak alandaki akademisyenlerle yaptığı mülakatında Wright (2019: 210) araştırmacıların çalıştığı kurumla olan iş ilişkisine zarar verebileceği gerekçesiyle devlet terörizmi hususunda çalışma yapamadıklarını tespit etmiştir. Wright, çalışmasında özellikle devlet üniversitelerindeki akademisyenlerin, mesele üzerinde devletle oluşabilecek çıkar çatışmasından dolayı finansman sağlamada sıkıntılar yaşayabileceğini gerekçe göstererek, terörizm araştırmalarını devlet merkezli bir yaklaşıma konumlandığını göstermiştir.

Buradan hareketle akademisyenlerin çalışmalarının amacı yerleşik güç ilişkilerine meydan okumak bir yana terör sorununu bu kurumların sunduğu perspektif bağlamında ele almakla sınırlandırılmakta olduğu yorumu yapılabilir (Blakeley, 2007; Jackson vd., 2011). Çünkü çoğu üniversitenin kamu kaynaklarıyla kurulmuş kurumlar oluşu, akademisyenlerin ise topluma fayda sağlayacak araştırmalar yapması için istihdam edilmiş kişiler olarak görülüşü, yapılmakta olan araştırmaların yerinde olup olmadığını ve nelerin tabu olduğunu belirleyen sadakat normlarının göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Bu bakımdan, akademisyenlerin “devlet terörizmi” gibi eleştirel bir araştırma yürütmesi hem kariyerleri açısından bir risk teşkil etmekte hem de maddi destek ve fon sağlanması açısından son derece zor bir çaba olarak görülmektedir (Jackson, 2014:138). Dolayısıyla terörizm çalışmalarında eleştirel yaklaşımların bir tabu olarak görülmesi ve “meşru” bilginin ancak devlete sadık bir anlatıyla inşa edilmesi şaşırtıcı bir sonuç değildir. Bu bakımdan terörizm için üretilen belirli bir dizi baskın bilgi, sürekli olarak yeniden üretilmeye mahkûm edilmiştir.

Bu bakımdan entelektüel üretim yapıları bu bakımdan ciddi bir engel teşkil etmektedir. Devlet terörizmi konusunun peşinden ancak terörizm araştırmalarının faaliyet yapısının dışında kalan akademisyenler gidebilmektedir. Fakat onlar dahi belirli bir dışlanma riskiyle karşı karşıyadır. Bu dışlanma, çeşitli akademik tartışmaların dışında bırakılmaktan, politika tavsiyelerine yapılabilecek katkılarının göz ardı edilmesine kadar geniş bir boyutta olabilir. Böyle bir durumda devlet terörizmini araştıran bir uzman, ana akım ulusal gazetelerde yazamaz, önemli tartışmaların olduğu haber programlarına katılamaz ve çeşitli konularda görüş bildirmek ya da tavsiyede bulunmak için hükümet kuruluşlarının danışma ortamlarına çağırılmaz. Dahası büyük önem taşıyan konferanslara konuşmacı olarak katılamaz, ana akım dergilerde ya da büyük yayınevlerinde makalelerinin, kitaplarının yayınlanması reddedilebilir. Hatta bu dışlama, meslektaşlarının çalışmalarına atıfta bulunmamasına ve uzmanlığının medya tarafından göz ardı edilmesine kadar varabilir. Dolayısıyla devlet terörizmi tartışmasına girişenler, ana akım akademik çevrelerde yürütülen bilimsel faaliyetlerin çoğunlukla dışında bırakılırlar (Jackson, 2014; Jackson, 2008).

Nihayetinde istenen durum, akademisyenlerin devlete hizmet ederken devlet terörü olasılığını bilinçli olarak görmezden gelmesidir. Gramsci'nin organik entelektüel nosyonunu hatırladığımızda devlete kurumsal, finansal ve düşünsel anlamda bağlı olan terörizm araştırmacıları, böylece hâkim ideolojik yapıların ve hegemonya süreçlerinin bir parçası haline gelir (Jackson, 2014: 141). Çünkü terörizmle ilgili araştırmalar, eleştirel analizlere tabi tutulmak yerine, devletin terörle mücadelede meşruiyetini doğrulamak için kullanılmaktadır (Wright, 2019: 209).

Blakeley (2007: 233)'e göre bilim insanlarının devlet terörü kavramını eleştirel olarak analiz edebilmeleri için, öncelikle terörizm terimini özgürce kullanabilmeleri gerekir. Bunun için eleştirel yönelimli bilim insanlarının terörizm terimini geri almaları ve onu iktidarın hizmetindeki bir siyasi araçtan ziyade analitik bir araç olarak kullanmaları elzemdir. Zira devlet terörünü incelemek, akademisyenlerin aktör temelli bir analizden eylem temelli analize geçmelerine izin vermenin faydalarını sunar ve potansiyel olarak daha önce düşünülmeyen sonuçları üretmeye fırsat verir (Wright, 2019: 210). Bu nedenle terörizmin ideolojik olarak motive edilmiş politika yapıcılara veya onlarla müttefik propagandacı akademisyenlere terk edilmemesi için, konuya yönelik genel geçer doğruları yapıları söküme uğratacak bir perspektife ihtiyaç vardır (Jackson 2011: 127). Çalışmanın müteakip bölümünde terörizm araştırmalarında devlet terörizmine yönelik sessizliklere ve sonuçlarına değinilmeye çalışılacaktır.

4. TERÖRİZM ARAŞTIRMALARINDA DEVLET TERÖRİZMİNE YÖNELİK SESSİZLİKLERİN SONUÇLARI

Terörizm araştırmalarının -önceki bölümde değinilen- bir dizi sebepten kaynaklı devlet merkezli doğası, terörizmin sadece devlet dışı aktörler tarafından sivillere veya savaştı olmayanlara yönelik bir şiddet biçimi olduğu fikri gibi yaygın yanlış kanıları beslemiştir (Jackson, 2011: 116). Dolayısıyla literatür, neredeyse tamamen devlet dışı terörizm biçimlerine odaklanmış ve istisnalar dışında, Batılı devletler ve müttefikleri tarafından yürütülen devlet terörü eylemleri de dahil olmak üzere, devlet terörizmi veya baskısını daha geniş bir şekilde incelemekte büyük ölçüde başarısız olmuştur (Raphael, 2009; Jackson, 2009; Blakeley, 2008; Jackson, Breen-Smyth ve Gunning, 2009). Nitekim geleneksel terörizm araştırmaları dâhilinde teröre devlet desteği ya da doğrudan devlet terörizmi hakkında hala çok az kaynak bulunması, konunun akademiye bir tabu olarak görüldüğüne işaret etmektedir (Jackson, 2014: 139). Öyle ki Silke (2004: 206)'nin çalışması, 1990-1999 yılları arasında politik şiddet ve terörizm üzerine yapılan 104 araştırmanın yalnızca ikisinin devlet terörizmine odaklandığını göstermektedir. Keza önde gelen terörizm araştırmacılarından Schmid ve Jongman (1988)'in, konuyla ilgili daha önce yaptığı alan yazın taraması ve başvurduğu uzman görüşlerinden oluşan "Political Terrorism" adlı bibliyografya niteliğindeki kitabında, 50 terör uzmanından yalnızca birinin devlet terörüyle ilgili özgün veriler sağladığı ortaya koyulmuştur. Her ne kadar eserin üzerinden uzun bir süre geçmiş olsa da devlet terörizmi üzerine yönelik suskunluk, literatürde bilinçli bir biçimde devam eden bir eğilimdir. Nitekim 11 Eylül saldırılarından sonra terörizm üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir artış olmasına karşın devlet terörizmi konusunun yeterince işlenmediği görülmektedir (Koncagül, 2021; Jackson, 2014: 136). Burnett ve Whyte (2005: 9), terörizmin ana akım akademik araştırmalarını

şekillendiren dergilerden biri olan “Terrorism and Political Violence” üzerinde yaptıkları incelemede, yayınlanan makalelerde meşru şiddetin yalnızca devletten devlete yapılan saldırıları kapsadığını, dahası devlet terörizminin ABD veya Batı Avrupa ülkeleri ile müttefik olmayan sözde haydut devletlerle sınırlı olduğunu tespit etmişlerdir.

Geleneksel terörizm çalışmalarının dışındaki bazı bilim insanlarının terörizme dair giriş seviyesindeki kitaplarında “devlet terörizmi” tartışması ele alınmış olsa da bu konu, çoğunlukla ancak bir alt başlıkla sınırlı olacak şekilde incelenmiştir. Dahası bu ders kitapları devlet terörizmi konusunu sadece Fransız Devrimi’nde ortaya çıkan haliyle, Nazi ve Sovyetler dönemiyle ve devlet dışı aktörlere devlet sponsorluğu konularıyla ele almaktadır. Bu metinlerde Batılı liberal demokrasilerin ya da İsrail’in başvurduğu devlet terörizmine yönelik genel bir sessizlik hali vardır (Jackson, 2008: 380-381).

Blakeley (2007: 228-229), devlet terörizminin terörizm çalışmaları içindeki bilimsel tartışmalarda bariz yokluğunun üç ana nedeni olduğunu öne sürer. Bunlardan birincisi ana akım terörizm araştırmalarında uygulanan metodoloji, ikincisi uzmanların devletle olan kurumsal ilişkileri, üçüncüsü ise uluslararası ilişkiler disiplininde dış politikaya yönelik normatif yaklaşımların açık bir biçimde marjinalleştirilmesidir. Assumpção (2019), ise terörizm çalışmalarının aktör temelli hareket ettiği ve devlet dışı aktörler aleyhine belirli önyargıları taşıdığını dile getirmiştir. Wright (2019:207), bazı akademisyenlerin devlet terörü olasılığını ön yargıdan değil fakat devlet şiddetinin terörizmle tam olarak uyumlu olmadığı ve devletlerin eylemlerinin terörle tam olarak bağdaşmadığına inandıkları için tartışmadıklarını öne sürmüştür. Ayrıca baskı ve insan hakları ihlalleri ve devlet terörü eylemlerinin uluslararası hukukta zaten sınırlandırıldığından dolayı yeni yasal ve analitik kavramlar gerektirmediğini savunanlar vardır (Jackson vd., 2011:180). Keza Walter Laqueur gibi ana akım terörizm uzmanları, devlet terörizminin terörizm çalışmasına dâhil edilmesinin terörizmin araştırılmasını imkânsız hale getireceğini, çünkü bunun yalnızca ABD dış politikasını değil, Hitler ve Stalin’i de kapsayacak görgül çalışmaları gerektirdiğini; dolayısıyla da bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Nihayetinde Laqueur (2003:140), her ne kadar devlet terörizminin devlet dışı terörizmden çok daha fazla insanı öldürdüğünü ve maddi-sosyal yıkıma neden olduğunu kabul etse de devlet dışı aktör terörizmine odaklanmayı tercih etmiştir. Stohl (2012: 45), ise devlet dışı terörizme olan yoğunlaşmaya, küresel siyasi ve hukuki mimarinin devletçi örgütlenmesi, akademik disiplinlerdeki kısıtlamalar, 1960’lardaki ayaklanmacı hareketlerin yükselişinin disiplinin kurucu ögesi oluşu ve bilim insanlarının karar alıcılarla örtüşen çıkarlarını gerekçe göstermiştir.

Bu bağlamda devlet terörizmi konusunda literatürdeki sessizliğin nedeni, terörizm çalışan bilim adamlarının terörü yalnızca devlet dışı bir şiddet biçimi olarak tanımlamaları ve dışlamalarından kaynaklanmaktadır. Bu konuda Jackson (2008, 381), Hoffman (2017: 64)' ın “terörizmin ulus altı bir grup veya devlet dışı bir aktör tarafından gerçekleştirilen şiddet biçimi olduğu” yönündeki tanımının, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın terörizm tanımıyla⁸ son derece uyumlu olduğuna işaret etmiştir. Jackson (2009: 79), söz konusu tutumun, terörizm araştırmalarında devlet dışı terörizmin devlet terörizminden çok daha büyük bir güvenlik tehdidi olduğu yönündeki baskın bilgiyi pekiştirmek ve terörle mücadeledeki hataların bizzat devlet terörizmine dönüştüğünü gizlemeyi amaçlamak olduğunu vurgulamıştır. Gerçekte de literatürün ABD'nin terörle mücadele kampanyalarında devlet terörizmine varan uygulamalarını eleştirmeden kabul ettiği ve desteklediği görülmektedir (Raphael, 2009: 60).

Bu noktada Teröre Karşı Savaş'tan önce de Batı'nın terörizme karışmasının uzun ama genel olarak göz ardı edilen bir tarihi olduğu hatırlanmalıdır. Nitekim İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz ve ABD gibi sömürgeci güçler tarafından devlet terörünün dünyanın birçok ülkesinde bir yönetim ve sosyal kontrol biçimi olarak yaygın biçimde kullanılması bunun örneklerini temsil etmektedir. Yine İkinci Dünya Savaşı sırasında sivillere yönelik bombalamalar, Soğuk Savaş sırasında Latin Amerika'daki paramiliter gruplara verilen destekler, İsrail'in Lübnan ve işgal altındaki Filistin topraklarında halka karşı işkence ve yargısız infaza varan şiddet uygulamaları gibi... (Jackson, 2008: 385) Dolayısıyla Jackson (2009)'a göre devlet dışı terörizm sorununa öncelikli olarak odaklanma, Batı'nın uzun süredir devam eden “geçmişinden uzaklaşma ve onu inkâr etme” işlevine hizmet etmektedir. Bu bakımdan ana akım terörizm bilgisine dayalı söylem, temel varsayımların, anlatıların ve bilgi üreten uygulamaların toplumdaki mevcut güç yapılarını ve belirli hegemonik politik pratikleri meşrulaştırma işlevi görmesi açısından son derece ideolojiktir. Bu tutum Batı'nın terörizm yaftasını kendi şiddet eylemlerinden alıp, devlet dışı aktörlere atfetme ihtiyacına yönelik kavramsal düzenlemenin bir yansımasıdır. Terörizmi hükümetlere meydan okuyan devlet dışı failerle sınırlamak, devleti terörist sıfatından kurtarır. Bu yeniden tanımlama, güçlüye teröristi dilediğince adlandırma olanağı verir (Herman ve Sullivan, 1999: 66). Esasen Batı'daki ana akım çağdaş yazarlar, devlet dışı terörizm üzerine yoğunlaşsa da çoğu, bu isyancı grupların bazılarını hem Batı hem de Doğu bloğundan değişen derecelerde destek verildiğinin farkındadır (Sproat, 1991: 20).

---

⁸ ABD yasalarına göre terör, “ulus-altı gruplar veya gizli ajanlar tarafından, gayri muharipler hedef alınarak gerçekleştirilen kasti ve siyasi bir şiddet biçimidir.” Nitekim Dışişleri Bakanlığı ve CIA'nin terör hakkındaki resmî açıklamaları bu tanıma dayanır. Burada en can alıcı nokta, ABD yasalarının terörizmi “ulus-altı gruplar ve “gizli ajanlar” ile sınırlı tutarak devlet terörizmini dışarda bırakmasıdır (Aksan ve Bailes, 2014: 13).

Ancak hegemonik siyasi gerekçeler, devlet terörizmine karşı suskunluğu yaygınlaştırmaktadır.

Terörizm araştırmalarında görülen devlet terörizmine yönelik suskunluğa bir diğer itiraz antropoloji disiplinininden gelir. Her ne kadar antropologlar terörizm hakkında doğrudan yayımlar yapmamış olsa da konuyla ilgili resmi perspektifleri ve tanımları eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerden biri de devlet terörizminin etraflı bir biçimde ele alınmaması üzerinedir. Onlara göre devlet şiddeti, terörizmin ana biçimlerinden biridir ve devlet egemenliği ile terör dinamiklerinin etnografik ve karşılaştırmalı analizleri üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir (Sluka, 2009: 139). Ancak özellikle medyada terörizm kural olarak tamamen bir devlet dışı aktör faaliyeti olarak yansıtılmaktadır. İsyancı ve ayaklanmacı gruplar tarafından yapıldığında daima terörizm olarak mahkûm edilen eylemler, ordu ya da güvenlik güçleri eliyle gerçekleştirdiğinde “güvenlik nedeniyle ve tehditleri savuşturmak adına, meşru amaçlar doğrultusunda yapıldığı” savunmasıyla karşılaşılr (Primoratz, 2004: 69). Kitle iletişim araçlarında terör ve terörizmle mücadelenin, iyi ile kötü, aydınlık ve karanlık, medeniyet ve anarşi arasında verilen destansı bir mücadele olarak sunumu da bunda etkilidir. Bu bakımdan retorik olarak, politik şiddet hareketlerine yönelik devletlerin yanı sıra kitle iletişim araçları tarafından yürütülen aleyhte propagandanın rolü de önemlidir.

Söylemde devlet terörizmi konusundaki bu yaygın sessizlikle beraber, özellikle birçok terörizm araştırmacısının devlet eylemlerini terörizm olarak tanımlamaması, aslında devletler için muhaliflerine ve vatandaşlarına karşı şiddet kullanmak için de otoriter bir akademik gerekçe işlevi sunmaktadır. Başka bir deyişle devlet terörizmi olasılığını akademik bilgiye kapatmak ve karartmak, siyasi otoritenin sivillere karşı şiddet uygulamalarına daha fazla alan sağlamanın da bir yoludur (Jackson, 2009: 78). Bu noktada Jackson (2008: 373), akademik söylemde devlet terörizminin sınırlı bir biçimde ele alınışını, devletlerin belirli hegemonik projelerini teşvik etme, iç ve dış politikalarını meşrulaştırıcı bir kamusal söylemle inşa etme ve dikkatleri devlet şiddetinden uzaklaştırma işlevi gördüğünü ileri sürmektedir.

5. SONUÇ

Devlet terörizmi, devletlerin vatandaşlarına, siyasi muhaliflerine ya da belirli bir dini-etnik azınlığa yönelik olarak içeride uyguladığı bir şiddet biçimi olduğu kadar, dış politikada stratejik çıkarlarını sürdürmek adına da başvurduğu hukuk dışı baskı, sindirme ve korku pratiklerine verilen addır. Nitekim çalışmada ele alındığı üzere terörizm teriminin soy kütüğü, bu şiddet biçiminin devlet dışı aktörler kadar devletler tarafından da kullanılagelen bir eylem olduğu bilgisini

sunmaktadır. Ancak terörizm çalışmalarında araştırmacıların pek çoğunun meseleyi devletle münhasır ilişkisiyle birlikte ele almaktan kaçındığı görülmektedir. Bu bağlamda uzmanlar tarafından, terörizm araştırmalarında devlet terörizmine yönelik yaygın bir sessizliğin olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmada terörizm araştırmalarında var olan belirli ortodoksiye tepki olarak ortaya çıkan ETC'nin perspektifi temel alınarak, alandaki devlet terörizmine yönelik sessizliklerin nedeninin, devlet merkezli ontoloji olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla makalede terörizm araştırmalarının devleti verili, doğal bir fenomen olarak güvenliğin birincil referans nesnesi konumunda görmesinin, terörizm araştırmalarında devlet terörizmi konusuna yönelik sessizliklerin esas nedeni olduğu ortaya konulmuştur.

Terörizm araştırmalarının devlet merkezli olarak yürütülmesinin ise belirli başlı altı nedeni olduğuna değinilmiştir. Bunlardan ilkinin ayaklanmacı, devrimci politik şiddet hareketlerinin 1960 ve 1970'li yıllar boyunca Batılı devletler tarafından bir varoluşsal tehdit olarak algılanması, bu tehdidin de akademi-politika-medya üçgeninde oluşturulan belirli bir terörizm söylemi etrafında devletçi bir bakışla savuşturulma çabası olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla akademik bir disiplin olarak terörizmin doğuşunun özel bir tarihsel sürece denk gelişi ile bu disiplinin hâkim devletçi söyleminin, devlet altı gruplardan yukarıya doğru yöneltilen şiddet hareketlerini gayrimeşrulaştırması arasında bir paralellik olduğu vurgulanmıştır.

İkinci faktörün disiplinin ortaya çıktığı Soğuk Savaş şartlarındaki realist güvenlik paradigması olduğu, dolayısıyla alanın perspektifini büyük ölçüde geleneksel güvenlik anlayışının şekillendirdiği vurgulanmıştır.

Devlet merkezli ontolojinin bir diğer gerekçesi olarak, terörizm disiplinin doğuşundan itibaren devletle müttefik bir terörizm uzmanlığının yükselişine dikkat çekilmiştir. Disiplindeki yöntemsel sorunlarla paralel yürüyen bu olgunun araştırmacıların tarafsızlığına gölge düşürdüğüne ve meseleye objektif bir bakışı sınırlandırdığına değinilmiştir. Bu noktada uzmanların devletten edindikleri ikincil verilere aşırı bağımlı bir araştırma süreci yürüterek, yöntemsel olarak sınırlı metotlarla meseleye yaklaşımlarının, devlet merkezli bir anlatıya hapsolmelerinde bir etken olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer etken olarak pek çoğu devlet kurumlarına danışmanlık yapan ya da hükümetlerin güdümündeki araştırma/düşünce kuruluşlarında çalışan uzmanların, meseleye problem çözücü bir perspektifle yaklaşımları gösterilmiştir. Disiplini terörizmle mücadele odaklı bir gündeme hapseden bu faktör, devlete şiddet karşısında sorun çözücü aşkın bir rol atfetmiştir. Burada devletçi ve

güvenlikçi bir statükoyu sürdürmek adına, terörizmi sadece devlete yöneltilmiş bir gayri meşru şiddet biçimi şeklinde tanımlama girişiminin, devlet yerine sürekli olarak devlet dışı aktörlere odaklanan bir politik şiddet anlatısı oluşturduğuna vurgu yapılmıştır.

Beşinci olarak devlete terörizm konusunda istisnai ve merkezi bir rol atfetmeye yol açan, şiddetin meşruluğu üzerine devlet ve devlet dışı aktör arasındaki zıtlık tartışılmıştır.

Altıncısı, toplumsal önyargı ve tabular, eleştirel analiz eksikliği, akademik kısıtlamalar vs. dolayı bağımsız bir araştırma programı yürütülememenin de meseleye yönelik devletçi bakışı yeniden ürettiği vurgulanmıştır.

Son olarak terörizm salt devlet dışı bir şiddet biçimi değildir. Terörizmin tanımının aktöre göre değil eyleme göre yapılması gerektiği ortadadır. Dolayısıyla istihbarat operasyonları da dâhil olmak üzere, terörizmle mücadele adı altında devletin terörizme verdiği yanıtlarda ortaya çıkan hatalara, sivil özgürlükleri kısıtlayan pratiklere, işkence gibi insan hakları ihlallerinin karşılaştırmalı ve tarihsel açıdan incelenmesine büyük ihtiyaç vardır. Bunun içinse her şeyden önce meselenin tarafsız ve önyargısız bir bilimsel perspektifle ele alınması elzemdir.

KAYNAKÇA

Açıkmeşe, Sinem Akgül (2014), “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, Balta, Evren (Der.), Küresel Siyasete Giriş, (İstanbul: İletişim Yayınları): 241-256.

Afxentiou, Afxentis (2018), The Politics and Ethics of Drone Bombing in its Historical Context (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Brighton: University of Brighton).

Agamben, Giorgio (2020), Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Beden (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. İsmail Türkmen).

Aksan, Cihan ve John Bailes (2014), “Giriş”, Aksan, Cihan ve John Bailes (Haz.), Güçlünün Silahı: Amerikan Devlet Terörü Üzerine Söyleşiler (İstanbul: Metis) (Çev. Serap Arslanpay): 11-44.

Assumpção, Clara (2019), “A Critical Analysis of The Exclusion of the State in Terrorism Studies”, <https://www.e-ir.info/2019/10/23/a-critical-analysis-of-the-exclusion-of-the-state-in-terrorism-studies/> (20.11.2021).

Avcı, Engin ve Cenker Korhan Demir (2017), “Terörizm Çalışmaları: Türkiye’deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 13 (26): 1-44.

Baylis John, Steve Smith ve Patricia Owens (2021), Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş (İstanbul: Küre Yayınları).

Beyribey, Tuncer (2021), Türkiye’de Terörle Mücadelenin Biyopolitikası ve Mediko-Politik Metaforlar (1973-1991) (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul: Marmara Üniversitesi).

Blakeley, Ruth (2007), “Bringing the State Back into Terrorism Studies”, European Political Science, 6 (3): 228-235.

Blakeley, Ruth (2008), “The Elephant in the Room: A Response to John Horgan and Michael Boyle”, Critical Studies on Terrorism, 1 (2): 151-165.

Blakeley, Ruth (2009), State Terrorism and Neoliberalism (New York: Routledge).

Blakeley, Ruth (2010), “State Terrorism in the Social Sciences: Theories, Methods and Concepts”, Jackson, Richard, Eamon Murphy ve Scott Poynting (Der.) Contemporary State Terrorism: Theory and Practice (Abingdon: Routledge): 12-27.

Blakeley, Ruth (2012), “State Violence as State Terrorism”, Breen-Smyth, Marie (Der.), The Ashgate Research Companion to Political Violence (London: Routledge): 63-78.

Blakeley, Ruth ve Raphael Sam (2016), “Rendition in the “War on Terror””, Jackson, Richard (Der.), Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies, (Abingdon: Routledge): 383-401.

Bonditti, Pierre (2017), “Violence and Modern International: An Archaeology of Terrorism”, Bonditti, Pierre Didier Bigo ve Frank Gros (Der.), Foucault and Modern International (New York: Palgrave Macmillan): 155-173.

Booth, Ken (2012), Dünya Güvenliği Kuramı (İstanbul: Küre Yayınları) (Çev. Çağdaş Üngör).

Bowie, Neil G. (2021), “40 Terrorism Databases and Data Sets: A New Inventory”, Perspectives on Terrorism, 15 (2): 147-161.

Bushnell, P. Timothy, Shlapentokh, Vladimir, Vanderpool Christopher ve Jeyaratnam Sundram (2019), “State Organized Terror: Tragedy of the Modern State”, P.T. Bushnell, P. Timothy Vladimir, Shlapentokh, Christopher

Vanderpool ve Jeyaratnam Sundram (Der.), *State Organized Terror: The Case of Violent Internal Repression* (Abingdon: Routledge): 3-22.

Braysher, Neil. (2011), "Sovereign States and State Terrorism", <https://www.e-ir.info/pdf/11687> (20.11.2021).

Breen-Smyth, Marie (2009), "Subjectivities, 'Suspect Communities', Governments, and the Ethics of Research on 'Terrorism'", Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 194-215.

Burnett, Jonny ve Whyte, David (2005), "Embedded Expertise and the New Terrorism", *Journal of Crime, Conflict and Media*, 1 (4): 1-18.

Butler, Judith. (2004), *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü* (İstanbul: Metis) (Çev. Başak Ertür)

Cox, Robert (1981), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, 10 (2): 126-155.

Çona, Ömer (2022), "Terörizm Çalışmalarında Eleştirel Bir Dönüş: Eleştirel Terörizm Çalışmaları ve Türkiye'deki Terörizm Çalışmalarına Yansımaları", *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 153-186.

Demir, Cenker Korhan (2020), "Stratejinin Bakış Açısıyla Terörizm", Karaosmanoğlu, Ali L. ve Ersen Aydın (Der.), *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 283-312.

Ditrych, Ondrej (2014), *Tracing the Discourses of Terrorism Identity, Genealogy and State* (London: Palgrave Macmillan).

Erlenbusch-Anderson, Verena (2018), *Genealogies of Terrorism: Revolution, State Violence, Empire* (New York: Columbia University Press)

Espinoza, Marina (2018), "State Terrorism: Orientalism and the Drone Programme", *Critical Studies on Terrorism*, 11 (2): 376-393.

Fitzgerald, James (2016), "Critical Epistemologies of Terrorism", Jackson, Richard (Der.), *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*, (Abingdon: Routledge): 113-135.

Foucault, Michel (2019), *Hapishanenin Doğuşu* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları) (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay).

Gunning, Jeroen (2007), "A Case for Critical Terrorism Studies?", *Government and Opposition*, 42 (3): 363-393.

Herman, Edward S. ve Gerry Sullivan (1999), "İdeoloji ve Kültür Endüstrisi Olarak Terörizm", *Terörizm Efsanesi* (Ankara: Ayraç Yayınevi) (Çev. Bahadır S. Şener): 49-104.

Herman, Edward S. (2014), "Medyada Terör İmgesi", Aksan, Cihan ve John Bailes (Haz.), *Güçlünün Silahı: Amerikan Devlet Terörü Üzerine Söyleşiler* (İstanbul: Metis): 111-125.

Herring, Eric ve Doug Stokes (2011), "Critical Realism and Historical Materialism as Resources for Critical Terrorism Studies", *Critical Studies on Terrorism*, 4 (1): 5-21.

Hoffman, Bruce (2017), *Inside Terrorism* (New York: Columbia University Press)

Jackson, Richard (2007a), "The Core Commitments of Critical Terrorism Studies", *European Political Science*, 6: 244-251.

Jackson, Richard (2007b), "Language, Policy and the Construction of a Torture Culture in the War on Terrorism", *Review of International Studies*, 33 (3): 353-371.

Jackson, Richard (2007c), "The Case for a Critical Terrorism Studies", *European Political Science*, 6 (3): 1-25.

Jackson, Richard (2008), "The Ghosts of State Terror: Knowledge, Politics and Terrorism Studies", *Critical Studies on Terrorism*, 1 (3): 377-392.

Jackson, Richard (2009), "Knowledge, Power and Politics in the Study of Political Terrorism", Jackson, Richard, Marie-Breen Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 66-84.

Jackson, Richard (2011), "In Defence of 'Terrorism': Finding a Way Through a Forest of Misconceptions", *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 3 (2): 116-130.

Jackson, Richard (2012), "Unknown Knowns: The Subjugated Knowledge of Terrorism Studies", *Critical Studies on Terrorism*, 5 (1): 11-29.

Jackson, Richard (2014), "Terörizm Araştırmaları ve Akademi", Aksan, Cihan ve John Bailes (Haz.), *Güçlünün Silahı: Amerikan Devlet Terörü Üzerine Söyleşiler* (İstanbul: Metis): 136-150.

Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (2009), “Critical Terrorism Studies: Framing a New Research Agenda”, Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 216-236.

Jackson, Richard, Eamon Murphy ve Scott Poynting (2010), “Introduction: Terrorism, the State and the Study of Political Terror”, Jackson, Richard, Eamon Murphy, Scott Poynting (Der.), *Contemporary State Terrorism: Theory and Practice* (Abingdon: Routledge): 1-11.

Jackson, Richard, Lee Jarvis, Jeroen Gunning ve Marie Breen-Smyth (2011), *Terrorism: A Critical Introduction* (New York: Palgrave Macmillan).

Jarvis, Lee (2009), “The Spaces and Faces of Critical Terrorism Studies”, *Security Dialogue*, 40 (1): 5–27.

Jarvis, Lee (2016), “Critical Terrorism Studies After 9/11”, Jackson, Richard (Der.) *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies* (Abingdon: Routledge): 68-91.

Jarvis Lee. ve Michel Lister (2014), “State Terrorism Research And Critical Terrorism Studies: An Assessment”, *Critical Studies on Terrorism*, 7 (1): 43-61.

Jones, David Martin ve M.L.R. Smith (2009), “We’re All Terrorist Now: Critical or Hypocritical Studies on Terrorism?”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32 (4): 292-302.

Koncagül, İzzet (2021), “Terörizmin Unutulan Yüzü: Devlet Terörizmi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 39: 323-353.

Laqueur, Walter (2003), *No End to War: Terrorism in the Twenty-First Century* (New York: Continuum Press).

Martin, Gus. (2017), *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar* (İstanbul: Adres Yayınları) (Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin).

Mearsheimer, John. (2002), “Through the Realist Lens: Conversation with John Mearsheimer by Harry Kreisler (08.04.2002)”, *Conversation with History Institute of International Studies*, <http://globetrotter.berkeley.edu/people2/Mearsheimer/mearsheimer-con0.html>

Ogunrotifa, A. Bayo (2012), “Research on Terrorism: An Overview of Theoretical Perspectives”, *Asian Journal of Research in Social Science & Humanities*, 2 (9): 11-27.

Örki, Armağan, Nurullah Arıkan ve Mehmet Aydın Tol (2021), “International Actorness Status of Terrorist Organizations in Terms of Classical Realism: Their Usage as an Instrument”, *insan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (3): 2641-2659.

Özmkas, Utku (2021), *Biyopolitika: İktidar ve Direniş* (İstanbul: İletişim Yayınları)

Primoratz, Igor (2004), “State Terrorism and Counterterrorism”, Meggle, Georg, Andreas Kemmerling ve Mark Textor (Der.), *Ethics of Terrorism & Counter-Terrorism* (Berlin: De Gruyter): 69-82.

Ranstorp, Magnus (2009), “Mapping Terrorism Studies After 9/11: An Academic Field of Old Problems and New Prospects”, Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 13-33.

Raphael, Sam (2009), “In the Service of Power: Terrorism Studies and US Intervention in the Global South”, Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 49-65.

Richmond, Oliver. P. ve Franks, Jason (2009), “The Impact of Orthodox Terrorism Discourses on the Liberal Peace: Internalisation, Resistance or Hybridisation?”, *Critical Studies on Terrorism*, 2 (2): 201-218.

Rupka, Sean ve Baggiaarini, Bianca (2018), “The (non) Event of State Terror: Drones and Divine Violence”, *Critical Studies on Terrorism*, 11 (2): 1-15.

Schmid, Alex. P. ve Albert. J. Jongman, (1988), *Political Terrorism: A New Guide to Actors Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature* (Amsterdam: Noth-Holland Publishing)

Schuurman, Bart (2020), *Research on Terrorism, 2007-2016: A Review of Data, Methods and Authorship*, *Terrorism and Political Violence*, 32 (5): 1011-1026.

Silke, Andrew (2001), “The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, 13 (4): 1-14.

Silke, Andrew (2004), “The Road Less Travelled: Recent Trends in Terrorism Research”, Silke, Andrew (Der.), *Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures* (London: Frank Cass): 186-213.

Sluka, Jeffrey (2009), “The Contribution of Anthropology to Critical Terrorism Studies”, Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda* (Abingdon: Routledge): 138-155.

- Smith, Steve (2004), "Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11", *International Studies Quarterly*, V.48: 499-515.
- Sproat, Peter Alan (1991), "Can the State Be Terrorist?", *Terrorism*, 14 (1): 19-29.
- Stampnitzky, Lisa (2013), *Disciplining Terror: How Experts Invented "Terrorism"* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Stohl, Michael (1984), "National Interests and State Terrorism in International Affairs", *Political Science*, 36 (1): 37-52.
- Stohl, Michael (1988), "States, Terrorism and State Terrorism: The Role of the Superpowers", Slatter, Robert O. ve Michael Stohl (Der.), *Current Perspective on International Terrorism* (London: Palgrave Macmillan).
- Stohl, Michael (2006), "The State as Terrorist: Insights and Implications", *Democracy and Security*, 2 (1): 1-25.
- Stohl, Michael (2008), "Old Myths, New Fantasies and the Enduring Realities of Terrorism", *Critical Studies on Terrorism*, 1 (1): 5-16.
- Stohl, Michael (2008), "The Global War on Terror and State Terrorism". *Perspectives on Terrorism*, 2 (9): 4-10.
- Stohl, Michael (2012), "State Terror: The Theoretical and Practical Utilities and Implications of a Contested Concept", Jackson, Richard ve Samuel Sinclair (Der.), *Contemporary Debates on Terrorism* (London: Routledge): 43-50.
- Stump, Jacob L. ve Dixit, Priya (2013), *Critical Terrorism Studies: An Introduction to Research Methods* (Abingdon: Routledge).
- Taşçier, Feysel (2008), *Siyasal Alanın Belirlenmesinde Şiddetin Rolü Üzerine Üç Görüş: Hannah Arendt, Michel Foucault ve Giorgio Agamben* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara: Hacettepe Üniversitesi).
- Timur, Kasım (2015), *Toplumsal Hareket Çalışmaları ve Siyasal Şiddet Analizi: Hamas Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Adana: Çukurova Üniversitesi).
- Toros, Harmonie ve Gunning, Jeroen (2009), "Exploring a Critical Theory Approach to Terrorism Studies", Jackson, Richard, Marie Breen-Smyth ve Jeroen Gunning (Der.), *Critical Terrorism Studies: A New Research Agenda*, (Abingdon: Routledge): 87-108.
- Wright, Joshua (2019), "State Terrorism: Are Academics Deliberately Ignoring it?", *Journal of Global Faultlines*, 6 (2): 204-214.
- Zulaika, Joseba ve William Douglass (1996), *Terror and Taboo: The Follies, Fables, and Faces of Terrorism* (New York: Routledge).

**TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'İ GÜVENLİKLEŞTİRME
ÜÇGENİ: SÖYLEMLER, GÖRSELLER, EYLEMLER**

**TURKEY'S SECURITIZATION TRIANGLE IN EASTERN
MEDITERRANEAN: DISCOURSES, IMAGES, ACTIONS**

Onur ŞEN* & Cansu AÇIKGÖZ**

ÖZ

Bu çalışmanın kapsamı Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin keşfini takip eden 2009-2020 yılları arasında Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politika yaklaşımının Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi çerçevesinde incelenmesidir. Teoriye dayalı bir dış politika analizi olan çalışma, değerli bir referans nesnesine yönelik varoluşsal bir tehdidin varlığının ve bu tehditle mücadele etmek için alınacak acil ve olağanüstü tedbirlerin çağrısının öznelararası bir süreçle inşa edilmesini ortaya koymaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirmesi sürecinde kullandığı söylemler ve görseller, konu ile ilgili atılacak adımlara meşruiyet kazandıran ahlaki ve kurumsal desteğin sağlanması ve Türkiye'nin aldığı acil ve olağanüstü tedbirler kapsamında imzalanan uluslararası mutabakatlar, sismik araştırma ve sondaj gemilerinin Türkiye'nin milli envanterine eklenmesi ve NAVTEX ilanları incelenmiştir. Güvenlikleştirme Teorisi'nin çizdiği çerçeveye göre bir dış politika analizi yapan bu çalışma

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, onursen@mersin.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0182-7232>

** Doktora Öğrencisi, Mersin Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, cansu.academic@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3731-6896>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 11.05.2021
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 14.02.2022

ile teorinin ampirik bir uygulaması olarak literatüre katkı yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Güvenlik, Güvenlikleştirme, Kopenhag Okulu, NAVTEX.

ABSTRACT

The scope of this study is to investigate Turkey's policy towards Eastern Mediterranean from 2009 to 2020, following the discovery of hydrocarbon reserves in the region using the theoretical framework of Copenhagen School's Securitization Theory. As a theory driven foreign policy analysis, this article puts forward the process of constructing an existential threat to a referent object and calling for urgent and extraordinary measures to deal with the threat. Using the theoretical framework provided by Securitization Theory, this study analyzes the discourses and images used by Turkey during the securitization process of Eastern Mediterranean. The ethical and institutional support that legitimizes the actions taken presents a successful securitization case. In line with the predictions of the theory, extraordinary measures taken by Turkey such as maritime boundary treaties, possession of seismic research and drilling vessels, and NAVTEX declarations are examined. By using Securitization Theory as a foreign policy analysis tool, this article aims to contribute to the literature with an empirical implication of the theory.

Keywords: Eastern Mediterranean, Security, Securitization, Copenhagen School, NAVTEX.

GİRİŞ

Bu makalenin amacı Türkiye'nin 2009-2020 yılları arasında Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirme sürecinin analizidir. Bu çalışma belirtilen yıllarda Doğu Akdeniz'deki bütün gelişmeleri içeren betimleyici bir çalışma olmadığı gibi, sebep-sonuç ilişkisine dayalı açıklayıcı amaç güden bir çalışma da değildir. Esasen bu süre zarfında Doğu Akdeniz ile ilgili dış politikada atılan adımları anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan bir dış politika analizi amaçlanmıştır. Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi dış politika da dahil olmak üzere birçok farklı seviyedeki konunun analizi için bir çerçeve sunmaktadır. Bu teorik çerçeveye sadık kalınarak Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin keşfinden sonra

Türkiye'nin konuyu güvenlik kapsamına dahil etme süreci ve sonrasında atılan adımların incelenmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olarak nitelendirebileceğimiz Uluslararası Güvenlik Çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın son dönemlerine kadar devlet merkezli ve askeri güvenlik odaklı bir araştırma alanı olarak ilerlemiştir. Söz konusu dönemin baskın paradigması Realizm'in ve dünya konjonktürünün gerekleri doğrultusunda gerek teorik gerekse içeriksel anlamda dar bir perspektifte ilerleyen alan, 1980'lere gelindiğinde eleştirel güvenlik çalışmaları olarak yeni yaklaşımların oluşmaya başladığı bir döneme girmiştir. Bu yeni süreçte geleneksel güvenlik paradigmasının sistemik analiz seviyesi, devlet merkezli yaklaşımı ve askeri güvenlik temelli anlayışı sorgulanmaya başlanıp, farklı analiz seviyelerini, farklı aktörleri ve farklı güvenlik konularını da içeren paradigmalara güvenlik çalışmalarının boyutunun genişlediği gözlemlenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası yıllarda ekonomik güvenlik, çevresel güvenlik, toplumsal (veya kimliksel) güvenlik, insani güvenlik gibi birçok konunun literatüre dahil edilmesiyle fikirlerin ve kültürün önemine dair çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, Uluslararası Güvenlik Çalışmaları içinde gelenekselcilerin dar kapsamlı yaklaşımına ek olarak, konunun farklı ancak birbiriyle ilişkili boyutlarını da kapsayan yeni bir literatür oluşmaya başlamıştır. Güvenlik Çalışmaları'nda gelenekselci, askeri merkezli Stratejik Araştırmalar ve Barış Araştırmaları alanlarına ek olarak, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Feminist Güvenlik Çalışmaları, Kopenhag Okulu, Postyapısalcılık ve Yapısal Güvenlik Çalışmaları yer almıştır (Buzan ve Hansen, 2009: 2-3). Bu dönemde, Güvenlik Çalışmaları'na revizyonist Uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından Kopenhag Okulu'nun temsilcilerinden Ole Wæver'in geliştirdiği "güvenlikleştirme" kavramının zaman içinde kuramsallaşması güvenlik çalışmaları literatüründe önemli bir adım olmuştur (Bilgin, 2010: 32).

Güvenlikleştirme, değerli gösterilen bir referans nesnesine yönelik varoluşsal bir tehdidin inşası ve buna karşılık olarak olağanüstü tedbirlerin desteklenmesi olarak tanımlanmaktadır (Buzan, 2008: 108). Güvenlikleştirme Teorisi'nin sunduğu çerçevenin bir örnek vakada kullanılmasıyla teorinin dış politika analizinde kullanılması bağlamında literatüre katkı sunması amaçlanmıştır. Makalede Güvenlikleştirme Teorisi'nin evrimini içeren bir literatür taramasını takiben sırasıyla güvenlikleştirici aktörlerin referans nesnesini belirlemesi, söylemler ve görseller yoluyla varoluşsal tehdidin inşası ve olağanüstü tedbirler kapsamında yapılan eylemler incelenmektedir.

1. GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ LİTERATÜRÜ

Kopenhag Okulu, 1980'lerin sonunda *Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi*'nden (*Center for Peace and Conflict Research*) Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde gibi akademisyenlerin barış ve güvenlik üzerine yaptıkları disiplinlerarası çalışmaların sonucu olarak çıkmış epistemolojik bir topluluktur. Ana yapı taşı oluşturulan çeşitli çalışmalar Okul'un üç ana kavramını da inşa etmiştir. Bu kavramlar: "Sektörel Güvenlik Yaklaşımı", "Bölgesel Güvenlik Kompleksleri" ve "Güvenlikleştirme"dir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998; Wæver, 1989; 1995; 2004; Buzan ve Wæver, 2003).

Kopenhag Okulu, sektörel analiz çerçevesinde, Soğuk Savaş sonrasında değişen güvenlik algısıyla birlikte güvenlik konularının askeri güvenliğin yanı sıra ekonomik, çevresel, toplumsal ve siyasi güvenliğin de Güvenlik Çalışmaları'na dahil olduğunu aktarmaktadır. Bu bağlamda, Buzan vd., güvenlik analizinde konuları sınıflandırmışlardır. Bu güvenlik sektörlerinden (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 7-8):

- Askeri güvenlik, devletlerin silahlı saldırı ve savunma yetenekleri ve devletlerin birbirlerinin niyetlerine ilişkin algılarının iki seviyeli etkileşimi ile ilgili,
- Siyasi güvenlik, devletlerin, hükümet sistemlerinin ve onlara meşruiyet kazandıran ideolojilerin örgütsel istikrarı ile ilgili,
- Ekonomik güvenlik, kabul edilebilir refah ve devlet iktidar seviyelerini sürdürmek için gerekli olan kaynaklara, finansa ve piyasalara erişim ile ilgili,
- Toplumsal güvenlik, dil, kültür, din, ulusal kimlik, örf ve adetlerin geleneksel örüntülerinin sürdürülebilirliği ile ilgili,
- Çevre güvenliği ise, insanoğlunun gerçekleştirdiği/gerçekleştireceği tüm girişimleri destekleyen yerel ve gezegensel biyosferin bakımı ile ilgilidir.

Kopenhag Okulu farklı disiplinlere ait araştırmacıların olaylara farklı bakış açıları ile baktıkları için her birinin gerçekliğin sadece bir boyutunu gördüğünü iddia etmektedir (Buzan vd., 1998: 8). Güvenlik kavramına bu şekildeki bir sektörel yaklaşım, değişken sayısını azaltarak soruşturma kapsamını daha yönetilebilir oranlarla sınırlandırmaktadır.

Soğuk Savaş döneminin baskın teorisi olan Realizm'in pozitivist paradigmasına karşı Kopenhag Okulu, post-pozitivist sosyal inşacı bir ontolojiye dayanan Güvenlikleştirme Teorisi'ni ortaya atmıştır. Okul, "güvenlikleştirme" kavramını John L. Austin ve Jacques Derrida'nın görüşlerini sentezleyen kendine

has bir söz edimi yaklaşımına dayandırmaktadır. Güvenlik kavramına uyarladığı bu sentezde siyaset teorisi unsurlarını ve sosyal inşacılık perspektiflerini kullanarak güvenlik çalışmalarında yeni bir analiz çerçevesi ortaya koymaktadır (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 59-60).

Güvenlikleştirme Teorisi'ne göre, bir konunun güvenlik sorunu haline gelmesi için o konunun güvenlik kelimesi ile kullanılması yeterlidir. Gerçekten bir güvenlik tehdidi olup olmadığından ziyade güvenliğin öznelerarası inşa edilen bir süreç olmasıyla ilgilenir (Baysal ve Lülecı, 2015: 71). Bu kapsamda Buzan ve Wæver'a göre güvenlikleştirme:

...bir şeyin değerli bir referans nesnesi için varoluşsal bir tehdit olarak ele alındığı ve tehditle başa çıkmak için acil ve olağanüstü tedbirler çağrısını meşru kılarak siyasi bir topluluk içinde öznelerarası bir anlayışın inşa edildiği söylemsel süreçtir (Buzan ve Wæver, 2003: 491).

Buzan vd., varoluşsal tehditlerin güvenlikleştirme sürecinde, anlaşma ya da kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmaları yoluyla "güvenliğin" referans nesnesi (*referent object*), kısaca derin endişenin nesnesi konumuna geldiğini ifade etmektedirler. Bu anlamda, güvenlikleştirme, siyasi bir eylemdir. Wæver da benzer şekilde, güvenlikleştirmenin aslında bir siyasi tercih olduğu görüşünü ifade ederek güvenlikleştirme sürecini, dil teorisinin yardımıyla bir konuşma eylemi olarak görebileceğimizi ifade etmektedir. Bu kapsamda, Wæver söz edimini, söz söylemek olarak tanımlamaktadır. Bu kullanımda güvenlik, gerçek bir olguyu gündeme getiren davranış değildir. Bir devlet yöneticisi "güvenlik" kavramını kullanarak belirli bir gelişmeyi belirli bir alana taşır ve böylece onu engellemek için gerekli olan her türlü aracı kullanma hakkını talep eder (Wæver, 1995: 51-52).

Teoriye göre güvenlik ve güvensizlik birbirinin zıttı olan durumlara karşılık gelen kavramlar değildir. "Güvenlik", bir güvenlik sorununun varlığı ve buna karşılık olarak alınan bazı önlemlerin işaret ettiği bir durumu belirtir. "Güvensizlik" ise güvenlik sorunu olan ve bu sorunun çözümüne yönelik yanıt verilmeyen bir durumdur. Her iki koşul da bir güvenlik sorununun varlığını belirtir. Güvenlik sorunu olmayan durum güvenlik terminolojisi ile kavramsallaştırılamaz. Bunun yerine, güvenlik o durum için sadece ilgisiz bir konu olarak kalacaktır. Buradan güvenlik kavramının göreceliliği ve hiç kimsenin tam bir güvenlik içinde yaşayamayacağı sonucu çıkartılabilir. Eğer tam güvenliğe sahip olunan bir durum söz konusu ise, o durum da "güvenlik" olarak tanımlanmaz (Wæver, 1995: 53). Bu durumda güvenlik söyleminin tehdit altındaki elitler için bir gereklilik olduğunu Wæver şöyle özetler:

Söyleyişin kendisi eylemdir. Söylemenin kendisiyle bir şey yapılmış olur (iddiaya girmek, söz vermek, bir gemiye isim vermek gibi). Bir devlet temsilcisi, güvenlik kavramını telaffuz ederek belli bir gelişmeyi özel bir alana sokar ve bu gelişmeyi engellemek için gerekli tüm araçları kullanma hakkını talep eder (akt. Baysal ve Lüleci, 2015: 75).

Buzan ve Hansen güvenlik konusunu özel bir siyaset türü ya da siyasetin üstünde bir çeşitlilik olarak çerçevelemektedir. Güvenlikleştirme kamu meselelerinin siyasallaştırılmamış (*non-politicized*) olanlardan siyasallaştırmaya (*politicized*) ve bir sonraki adımda da güvenlikleştirmeye (*securitization*) geçtiği bir süreçtir. Güvenlikleştirme sürecinde, güvenlikleştiren aktörler (*securitizing actors*), bir referans nesnesinin (*referent object*) varoluşsal bir tehdit (*existential threat*) altında olduğunu ve acil, olağanüstü tedbirlerin (*extraordinary measures*) alınmasının gerektiğini ilan ederek güvenlikleştirmenin söylemsel gücünü kullanmaktadır. Güvenlikleştirme Teorisi prensip olarak güvenlikleştirme hareketini gerçekleştirmesi için en yaygın güvenlikleştirici aktörlerin “siyasi liderler, bürokratlar, hükümetler, lobiler ve baskı grupları” olduğunu ileri sürmektedir (Buzan ve Hansen, 2009: 214).

Güç sahipleri, bir sorunun kontrol altına alınması için her zaman güvenlikleştirme aracını kullanmaya çalışabilirler. Tanım olarak, elitler bir durumu bu şekilde ilan ettiklerinde bir şey güvenlik sorunu olur. Güvenlik, barış ve savunma kavramı ile ifade edilebilir. Barış ve savunmanın temelinde ise, ulaşılması hedeflenen sonuç, bu sonuca götürecek araçlar, bu araçları kullanma hakkı ve bu hakkı veren egemenlik yatmaktadır. Bu nedenle, barış ve savunma emrini uygulayanlar, bu uygulamayı bazen kaçınılmaz bir şekilde kendi belirli amaçları doğrultusunda gerçekleştirirler (Wæver, 1995: 52). Dolayısıyla, bir sorunun güvenlik alanına dahil olması noktasında, güvenlikleştirilmiş sorunlar, normal siyaset alanına tekrar dahil edilmeden ya da güvenlik alanının dışına alınmadan önce uzun bir süre güvenlik gündeminde kalabilir. Sorunlar kendiliğinden güvenliğe tehdit teşkil etmezler, aktörler onları güvenlikleştirmeyi seçerler. Bu anlamda güvenlik siyasetinin belirlenmesi de siyasal bir olgudur (Bilgin, 2010: 83).

Teorinin önemli noktalarından biri de referans nesnesine varoluşsal bir tehdit olarak sunma biçimi olan söylemin tek başına güvenlikleştirme yaratmayacağı, bunun yalnızca bir güvenlikleştirme girişimi olduğudur. Güvenlikleştirme girişimi hedef kitle olan kamuoyunun bir referans nesnesi ile ilgili varoluşsal bir tehdidin varlığını kabul edip, alınacak olağanüstü tedbirlerin meşruiyetini kabul etmesiyle başarıya ulaşır. Bu noktada, varoluşsal tehditler üzerinde kamuoyunda anlayış birliğinin sağlanması ve bu tehditleri önlemeye

yönelik acil önlemleri alabilecek bir platform oluşturulması için yeterli kamuoyu desteğinin kazanılmasının esas olduğu vurgulanmıştır (Buzan vd., 1998: 25). Başarılı bir konuşma eylemi, kamuoyuna sunulan konuşmayı yetkilendiren bir aktör ve bunu alıcı olarak tanıyan bir grubun birleşimidir (Buzan vd., 1998: 32). Varoluşsal bir tehdidin kabul edilmesi, onunla başa çıkmak için olağanüstü tedbirlerin kullanılmasını haklı çıkarır.

Güvenlikleştirme girişiminde bulunan aktör başarıya ulaşmak için hem toplumsal hem de kurumsal desteğe ihtiyaç duyar. Thierry Balzacq (2005: 184), bunu ahlaki ve resmi destek olarak tanımlamaktadır. Güvenlikleştirici aktör alınacak olağanüstü tedbirleri meşrulaştırmak için hedef kitlesi olan kamuoyunun ahlaki desteğini kazanmak durumundadır. Ancak birçok durumda kamuoyu olağanüstü tedbir araçlarının kullanımına yetkisi olmadığı için bu destek başarılı bir güvenlikleştirme için gerekli ancak yeterli değildir. Bu durumda güvenlikleştirici aktör harekete geçebilmek için kurumların resmi desteğini de almak durumundadır. Referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdidi engellemek için savaş ilanını tercih eden bir güvenlikleştirme girişiminde, siyasi elitler kamuoyunun ahlaki desteğinin yanında yasama organının resmi desteğine de ihtiyaç duyarlar (Baysal ve Lüleci, 2015: 86).

Okul'un diğer önemli parçası olan “*desecuritisation*” kavramının Türkçe yazında anlamsal olarak aynı ancak kavramsal olarak farklı şekillerde kullanıldığını görmekteyiz. Buradaki kavramsal kargaşaya Sinem Akgül-Açıkmeşe, güvenlik ve güvensizlik kavramlarının anlam ayrımını vurgulayarak açıklık getirmektedir. Güvensizliğin bu anlamda en kötü durum; güvenliğin ise kötünün iyisi olarak tanımlayarak, ideal olanın ise güvenlik-dışılık (*asecurity*) olduğunu belirtmektedir. Güvenlikleştirme sürecinde ortaya çıkan tehditler karşısında asıl amacın güvenlik sağlamak olmadığını, uzun vadede en uygun ve yararlı çözümün güvenlik dışılaştırma yöntemini izlemek olduğunu ifade etmektedir (Akgül-Açıkmeşe, 2008: 208). Benzer şekilde Nebi Miş de “*desecuritisation*” kavramını, güvenliğin konusu olmama (*asecurity*) durumu olarak “güvenlik dışılaştırma” ya da “herhangi bir tehdit durumunun olmaması” olarak tanımlamaktadır (Miş, 2011: 351). Pınar Bilgin ise kavramı, “sorunların ve ilişkilerin güvenlik dışına çıkarılması” şeklinde açıklamaktadır (Bilgin, 2010: 42). Bu çalışmada, “güvenlikleştirilmiş alandan çıkarma” olarak kullanılacak olan “*desecuritisation*” kavramını Buzan şu şekilde tanımlamaktadır:

...siyasi bir topluluğun değerli bir referans nesnesi için varoluşsal bir tehdit olarak bir şeye indirgediği veya durduğu veya tehditle başa çıkmak için acil ve istisnai önlemlerin alınmasını azaltan veya durduran bir süreçtir. Süreç, durumun tanımını ele alan doğrudan söylemsel olabilir; daha sıklıkla dolaylıdır ve yönelim

değişikliğinin diğer sorunlara kayması, daha önce güvenlikleştirilen konuya kıyasla dikkati azaltır (Buzan ve Wæver, 2003: 489).

Kopenhag Okulu'nun Uluslararası ilişkiler literatüründe yankı bulması Soğuk Savaş'ın son dönemlerine rastlamaktadır. Soğuk Savaş sonrası yaşanan büyük değişimlerle birlikte dünyadaki hızlı gelişmeler sonrası “güvenlikleştirme” (*securitisation*) ve “güvenlikleştirilmiş alandan çıkarma” (*desecuritisation*) kavramlarına daha çok odaklanır hale gelmiştir. Güvenliğin dar askeri güvenlik ile birlikte siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutta etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası şekillenen yeni dünya düzeni ile birlikte oluşan yeni tehditler yalnızca devletin güvenliğini değil, bireyin veya toplumun güvenliğini de tehdit etmektedir. Dolayısıyla birçok konu referans nesnesi konumuna getirilebilir.

Güvenlikleştirme Teorisi'nin son yirmi yıldaki evriminde konu ve kapsam genişlemesi de gözlemlenmektedir. Zira göç, kimlik, iklim değişikliği, küresel sağlık, enerji, din, siber güvenlik gibi birçok konu teorinin ampirik uygulamaları olarak literatürde yerini bulmuştur (Balzacq vd., 2016: 507). Bu evrim sürecinde Kopenhag Okulu'na ek olarak Aberystwyth Okulu ve Paris Okulu da eleştirel güvenlik çalışmalarına katkı yapmışlardır. Bu üç okul güvenlik konusunun felsefi ya da sosyolojik yönüne yaptıkları vurgu derecesinde birbirlerinden ayrılırlar da aralarında net bir ayrışmadan söz etmek zordur (Sjöstedt, 2020: 34). Eleştirel ya da inşacı güvenlik çalışmaları kapsamında yapılan bir analiz söz konusu okullardan bir ya da daha fazlasını içerebileceği gibi bu üç kategoriden hiçbirinin kapsamına girmeyebilir (Balzacq vd., 2016: 498).

Güvenlikleştirme Teorisi konu ve kapsam olarak genişleyip farklı okulların ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlarıyla olgunlaşırken, metodolojik olarak da çeşitlenmesi yönünde öneriler ve girişimler olmuştur (Lake, 2013; Balzacq, 2014). Her ne kadar eleştirel güvenlik çalışmaları epistemolojik duruşlarından dolayı nitel yöntemleri tercih etseler de (Balzacq, 2011), güvenlikleştirme literatüründe nicel çalışmaların örnekleri de bulunmaktadır (Vultee, 2010; Baele ve Sterck, 2015). Sosyal Bilimler'deki deneysel yöntemlerin kullanımının artması ile birlikte bu yöntemin güvenlikleştirme çalışmalarında da kullanılabilmesi ve özellikle güvenlikleştirme girişiminin başarısını test etme konusunda faydalı bir metod olabileceği ileri sürülmüştür (Baele ve Thomson, 2017: 3). Roxanna Sjöstedt (2017), Güvenlikleştirme Teorisi'nin dış politika analizlerinde kullanışlı bir çerçeve sunabileceğini iddia etmiştir. Her ne kadar geleneksel güvenlik çalışmaları ve dış politika analizleri aktör merkezli, objektif güvenlik tehditlerine odaklansa da güvenliğin öznelerarası bir süreçle inşası yaklaşımı da bu konuların analizi ve anlamlandırılmasında bir katma değer yaratmaktadır. Bu çalışma da Sjöstedt'in

ileri sürdüğü gibi Güvenikleştirme Teorisi'nin sunduğu çerçevede dahilinde bir dış politika analizi yapmayı amaçlamaktadır.

Güncel literatürde Doğu Akdeniz'deki enerji kaynağı keşiflerinin bölgeye yönelik Türk dış politikası üzerindeki etkilerini tartışan çalışmalara rastlanmaktadır. Hasan Selim Özertem uzun yıllar Kıbrıs adasının iç dinamikleriyle şekillenen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki dış politika yaklaşımının enerji keşifleri ile birlikte adanın etrafındaki denizlere yönelik egemenlik hakları üzerinden yürütülen bir dış politika yaklaşımına evirildiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bölgede önetkin (*proactive*) ve yapıcı bir dış politika izlememesi durumunda bölgede kendisine karşı kurulabilecek bir müttefiklik ağını provoke edebileceğini ileri sürmüştür (Özertem, 2016: 362). Benzer şekilde liberal ve realist yaklaşımlardan konuyu çalışan Tolga Demiryol (2018), her ne kadar uluslararası ilişkilerde ekonomik çıkarlar ülkeler arası iş birliğine daha açık konular olarak kabul edilse de Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de güvenliği ekonomik refaha göre önceliklendirmesinin siyasi gerginlikler yaratarak iş birliklerinden doğacak ekonomik faydalara zarar verebileceği sonucuna varmıştır. Popülist söylemin dış politika üzerine etkisini Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki enerji keşiflerine yaklaşımı örneği üzerinden değerlendiren Hakkı Taş, popülizmin dış politikada kişiselleştirme, millileştirme ve sivilleştirme etkisi olduğunu ortaya koyarak, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yönelik dış politikasının Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde süregelen popülizmin bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır (Taş, 2020: 19).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını Kopenhag Okulu'nun bir teorisi olan bölgesel güvenlik kompleksi kapsamında anlamlandıran çalışmalar da mevcuttur. Cem İsmail Savaş ve Merve Akbayır (2021: 241), teorinin ortaya attığı "yalıtıcı" (*insulator*) kavramı üzerinden yaptıkları analizde, Doğu Akdeniz'in yalıtıcı bölge olduğu ve Türkiye'nin bu bölgenin bir parçası olan yalıtıcı bir ülke olduğunu iddia etmişlerdir. Çalışmanın argümanı Doğu Akdeniz'in Avrupa ve Ortadoğu güvenlik kompleksleri arasında sıkışmış sınırlı ve kapalı bir bölge olmasının çatışma ve güvenlik risklerini arttırdığı ve Türkiye'nin yalıtıcı bir devlet olarak bölge ile aktif-negatif bir etkileşim içinde olduğu sonucuna varmışlardır. Bölgesel güvenlik kompleksi ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını analiz eden bir başka çalışma da aynı şekilde Doğu Akdeniz'in Avrupa ve Ortadoğu bölgesel komplekslerinin kesiştiği kendine has bir bölge olduğunu ileri sürmüştür. Bölgedeki enerji keşifleri ve bu enerjinin taşınmasındaki potansiyel ihracat rotalarının konuyu bir güvenlik meselesi haline getirilişindeki dinamikleri analiz eden çalışmada, Avrupa Birliği'nin bölgedeki enerji projelerinin

güvenlikleştirilmiş alandan çıkarılmasında (*desecuritization*) önemli rol üstlenebileceği sonucuna varmıştır (İşeri, 2019).

Constantinos Adamides (2020), Doğu Akdeniz'deki enerji kaynağı keşiflerinin güvenlikleştirilmesinin Okul'un ileri sürdüğü güvenlik sektörlerinden hiçbirine uymadığını ileri sürmüştür. Bölgedeki enerji kaynakları ile ilgili gelişmelerin varolan siyasi ve askeri güvenlikleştirme süreçlerine ek olarak yeni bir güvenlikleştirme söylemi sürecinin başlamasına neden olduğu sonucuna varmıştır. Pınar İpek ve Tibet Gür (2021), Doğu Akdeniz'de Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki enerji konusundaki iş birliği eksikliğinin klasik güç temelli açıklamalardan ziyade, düşünsel mekanizmaların (*ideational mechanisms*) Türkiye'nin bölgedeki izolasyonunu ve değişen dış politika tercihlerini açıkladığını ileri sürmüşlerdir. Literatürdeki bu çalışmalar her ne kadar Türkiye'nin son yıllardaki Doğu Akdeniz politikasını Kopenhag Okulu'nun çeşitli teorik yaklaşımları ile açıklasa da bu makale konunun güvenlikleştirilmesi sürecindeki adımları ortaya koyan ilk çalışma olarak ilgili literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır.

2. ANALİZ ÇERÇEVESİ OLARAK GÜVENLİKLEŞTİRME

Güvenlikleştirme Teorisi, değişen güvenlik kavramını anlamlandırabilmek için söz edimi yaklaşımından yararlanmakta ve güvenlikleştirme kurgusunun sistematik bir şekilde analiz edilebilmesini sağlayan bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda teoride güvenlikleştirme süreci gerçekleştirilirken, güvenlikleştirici aktör tarafından değerli bir referans nesnesinin varoluşsal bir tehdit altında olduğu ileri sürülmekte ve hedef kitlenin de desteği alınarak, olağanüstü tedbirler alınması süreci meşrulaştırılmaktadır. Güvenlikleştirme bir konu hakkında "güvenlik" kelimesinin kullanımıyla başlayan, bir referans nesnesine yönelik kamuoyunca güvenlik tehdidinin var olduğunun kabul edilmesi ile devam eden ve bu varoluşsal tehdide karşı olağanüstü tedbirler alınmasını meşrulaştıran öznelerarası bir sosyal inşa sürecidir. Güvenlikleştirme Teorisi'ni kullanarak bir analiz yapmak, güvenlik sorunu olup olmadığını araştırmaktan öte herhangi bir konunun bir güvenlik sorunu olarak inşa edilişi sürecini araştırmaktır (Baysal ve Lüleci, 2015: 76). Güvenlik dışsal bir unsur olarak değil de inşa edilen söylemsel bir süreç olarak kabul edildiğinden araştırmada kullanılan metodolojinin de buna uygun bir şekilde yapılandırılması gerekmektedir (Özlem, 2020: 561). Burada öznelerarası süreçte önemli olan öznelerin kimler olduğunun belirlenmesi ve sürecin nasıl işlediğinin net bir şekilde ortaya konulmasıdır.

Teori güvenlikleştirilebilecek referans nesnelerini mikro, makro ve orta düzey olarak üç grupta sınıflandırır. Burada mikro düzeyden kasıt bireylerdir ve

olağanüstü tedbirlerin alınması için yeterli meşruiyetin sağlanması bu düzeyde çok zor olduğundan referans nesnelere olarak tercih edilmezler. Makro düzeydeki tüm insanlığı ilgilendiren evrensel konular da güvenlikleştirici aktörlerin nitelik ve nicelik olarak farklılıklarından dolayı daha zor bir meşruiyet sürecini gerektirir. Ancak orta düzeydeki devletin bekası, milletin varlığını sürdürmesi gibi konular hem olağanüstü tedbirleri meşrulaştıracak kadar önemli hem de güvenlikleştirici aktörlerin homojen yapıda olabileceği konulardır. Dolayısıyla, orta düzeydeki konularda güvenlikleştirme girişimleri ve başarılı güvenlikleştirme süreçleri daha yaygındır (Buzan, 2015: 258).

Bu çalışmanın amacı da teorinin sunduğu çerçeveye sadık kalınarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki orta düzeyde bir referans nesnesine yönelik güvenlikleştirme sürecinin nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Devletin bekası ya da egemenlik hakları ile ilgili bir konunun referans nesnesi olarak alındığı bu güvenlikleştirme analizinde güvenlikleştirici aktörlerin belirlenmesi, söylemsel süreç ve alınan olağanüstü tedbirlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu düzeydeki bir güvenlikleştirmenin analizinde güvenlikleştirici aktör söylemsel süreci yürüten kişiler ve gruplardır. Dolayısıyla siyasi elitlerin, başka bir ifadeyle liderlerin, bürokratların, hükümet sözcülerinin söylemleri güvenlikleştirme sürecinin inşa edildiği sütunlardan en önemlileridir. Her ne kadar bu süreçte güvenlikleştirmenin kim olduğunu belirlemek zor olsa da verileri söz konusu bireylerin söylemlerinden elde etmek aynı zamanda temsil ettikleri grubun ya da kurumun da söylemlerine ulaşmak anlamına gelmektedir.

Sosyal inşa sürecinde söylemlere ek olarak, Güvenlikleştirme Teorisi'nin temelinde çok da fazla üzerine durmadığı için eleştirilen ancak söz ediminin yanı sıra kullanılan görüntü ve görseller de güvenlikleştirme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Baysal (2020: 7), Frank Möller'in sözün iletişimin sadece bir yolu olduğu ve Michael C. Williams'ın görsel retorik de artık güvenlik politikalarının inşa sürecinin bir parçası olduğu vurgusuna dikkat çekmiştir. Güvenlikleştirme literatürünün geldiği bu noktada söylemleri destekleyen görsellerin de analizlerin bir parçası olması gerektiği söylenebilir. Bu çalışmada Doğu Akdeniz'in güvenlikleştirme sürecinin sosyal inşasında söylemler ve görsellerin rolü üzerinde durulacaktır. Güvenlikleştirme sürecinin ikinci aşaması olarak nitelendirebileceğimiz olağanüstü tedbirler olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz konusunda imzaladığı uluslararası mutabakatlar ve ilan ettiği NAVTEX'ler incelenecektir.

3. REFERANS NESNESİNİN BELİRLENMESİ

“Akdeniz’in doğusunu” betimlemek amacıyla kullanılan “Levant” etimolojik olarak “doğu” anlamına geldiği bilinmektedir. Batıda Akdeniz, doğuda ise Mezopotamya ile sınırlandırılan Levant bölgesi, günümüz ülkelerinden Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Mısır’ı kapsamakta olduğu ancak başka çalışmalarda daha geniş anlamda, Ege Denizi’ni de kapsam içine dahil ettiği görülmektedir (Ediger, Devlen ve Bingöl-Mcdonald, 2012: 74). Ege Denizi’ni, dolayısıyla Yunanistan’ı da içine alan Levant bölgesi sahip olduğu jeostratejik konumu sayesinde tarih boyunca dünya ticaretinin merkezi olarak anılmış ve Akdeniz coğrafyasının en kritik noktalarından biri olmuştur. Doğu Akdeniz, Atlas Okyanusu ile Süveyş Kanalı’nı birbirine bağlamasının avantajıyla dünyada önemli bir taşımacılık ve ticaret yolu geçiş bölgesi olması bakımından önemli bir stratejik bir konumdadır. Bunun yanı sıra, son dönemde bölgedeki hidrokarbon yataklarının keşfi ile önemi daha da artmıştır (Ece, 2017: 82).

Doğu Akdeniz’de ilk doğalgaz sahasının keşfi, 1999’da İsrail kara sularında gerçekleşmiştir. Bölgedeki arama çalışmalarını sürdüren İsrail, 2009 yılında yaklaşık 280 milyar m³ rezerve sahip Tamar sahasını, 2010 yılında yaklaşık 600 milyar m³ rezerve sahip Leviathan sahasını keşfetmiştir. Bunu müteakiben 2011 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kıbrıs adasının güneyinde 129 milyar m³ rezervli Afrodit, 2018 yılında Calypso sahasında yaklaşık 220 milyar m³’lük doğalgaz sahası bulmuştur. 2015 yılında Mısır, deniz açıklarında bulunan Zohr sahasında 850 milyar m³ rezerv keşfetmiş ve Noor sahasında bu miktarın da üzerinde rezerve ulaşıldığı iddia edilmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2019: 4). Bu kapsamda, GKRY’nin 2003 yılından itibaren Doğu Akdeniz’deki ülkelerle deniz yetki alanlarını ilgilendiren ikili anlaşmalar yapması Türkiye tarafından endişe verici olarak tanımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2010). Ayrıca, hidrokarbon kaynaklarıyla ilgili olarak bölge ülkeleri arasında diyalog geliştirmek amacıyla kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu’na Türkiye’nin dahil edilmemesi tepkiyle karşılanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Doğu Akdeniz’de yaşanan bu gelişmelerin Türkiye’nin bölgedeki egemenlik haklarına, garantör haklarına ve Türkiye’nin bölgedeki gücüne varoluşsal bir tehdit oluşturduğu düşüncesi Türkiye’nin konuyla ilgili olağanüstü tedbirler alınmasını meşrulaştıracak güvenlikleştirme girişimini başlatması için bir zemin oluşturmuştur. Kopenhag Okulu’nun tanımladığı gibi eylemin kendi içindeki ifadesi güvenliğin hareket noktasıdır. Güvenlikleştiren aktör olarak bir devlet temsilcisi, bir durumu güvenlikleştirirken söz konusu vakayı belirli bir alana taşımakta ve acil alınması gereken tedbirlere yönelik gerekli araçları kullanmak

için durumu meşrulaştırarak özel bir hak iddia edebilmektedir (Wæver, 1989: 6-7). Böylece, güvenlik, siyasallaşarak eylem önceliği kazanmaktadır (Buzan, 2015: 288).

4. SÖYLEMLER YOLUYLA VAROLUŞSAL TEHDİDİN İNŞASI

Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme sürecinde objektif bir güvenlik tehdidi yerine, güvenlik tehditlerinin nesnelere arası bir süreçle inşa edildiğini öne sürmektedir. Bu inşa sürecinde söz edimi, başka bir deyişle güvenlikleştirici aktörlerin söylemleri, güvenlikleştirme sürecinin temel aracı konumundadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirmesindeki söz edimi sürecini anlamak önem arz etmektedir. Her ne kadar güvenlikleştiren aktörler kurumları temsil etse de güvenlikleştirme sürecini analiz edebilmek, söz ediminde bulunan kişilerin söylemlerinden yola çıkmayı gerektirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Doğu Akdeniz'de güvenlikleştirici aktör olan Türkiye'nin siyasi elitlerinin ve hükümet temsilcilerinin söylemlerinden yola çıkarak, konunun nasıl Türkiye'nin haklarını tehdit eden bir güvenlik meselesi olarak inşa edildiği ve alınacak olağanüstü tedbirleri meşrulaştıracak bir platformun inşasında söylemlerin kullanımı analiz edilecektir.

Bu süreçte, Türkiye 2 Mart 2004 ve 12 Mart 2013 tarihli BM'ye vermiş olduğu notalarla dış sınırlarını bildiren kıta sahanlığında doğal kaynak arama amacıyla yapılacak her türlü faaliyetin, ancak Türkiye'nin iznine tabi olarak yürütüleceğini ortaya koymuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018). Takip eden gelişmelerde, Doğu Akdeniz'de enerji iş birliklerine Türkiye'nin dahil edilmemesi, Türkiye'nin enerjide çeşitlendirme ve enerji merkezi olmaya yönelik politikalarına risk oluşturmaktadır. Buradan hareketle, Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen girişimlerin Türkiye'nin bölgedeki egemenlik haklarına varoluşsal bir tehdidin oluşması, güvenlikleştirme sürecinin de çıkış noktası olmuştur. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2015 Dünya Enerji Düzenleme Forumu'nda konunun güvenlikleştirilmesine yönelik söylemlerde bulunmuştur:

Doğu Akdeniz'in enerji haritasında önemli bir rol oynayacak Kıbrıs ve çevresindeki enerji kaynakları da bizim enerji diplomamızda önemli yer tutuyor. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ve adanın enerji kaynaklarıyla ilgili politikalarımızdan taviz vermemiz söz konusu değildir... Oradan çıkarılacak kaynağın kullanılmasında ve uluslararası piyasalara ulaştırılmasında kilit ülke Türkiye'dir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2015).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2018 yılında yaptığı bir konuşmasında ise aşağıdaki ifadeleriyle Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin egemenlik ve garantör haklarının yok sayılmasının bölge için topyekûn bir tehlike durumu arz ettiğini belirtmesi de konunun bir varoluşsal tehdit olarak söylemsel süreçle inşasının bir başka örneğidir:

Ülkemiz için bir başka önemli sorun alanı da, Doğu Akdeniz'de, Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin haklarını, çıkarlarını, beklentilerini dikkate almayan yaklaşımlardır. Kıbrıs'ta ve Ege'de, Türkiye'ye rağmen hiçbir adım atılmayacağını buradan bir kez daha tekrarlamak istiyorum. Bu bölgede bizi yok saymaya kalkışanlar, kendi varlıklarını da topyekûn tehlikeye attıklarını çok iyi bilmelidirler (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2018 yılında yaptığı bir konuşmasında Doğu Akdeniz'deki doğal kaynakların “gasp edilmesine” yönelik girişimlerin gerekirse askeri bir karşılık bulacağını dile getirerek konunun güvenlikleştirilmesi yönündeki en net söylemlerden birini ortaya koymuştur:

Doğu Akdeniz ve Ege'de yaşanan hadiseler ülkemizin Deniz Kuvvetlerinin en az diğer unsurları kadar güçlü olması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Türkiye'yi adeta denize ayak basamayacak hale getirmeyi amaçlayan çabalara asla izin vermeyeceğiz. Aynı şekilde Doğu Akdeniz'deki doğal kaynakların ülkemiz ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dışlanarak adeta gasp edilmesine yönelik girişimleri kesinlikle kabul etmeyeceğiz (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Avrupa Birliği'nin de, Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikalarına yönelik aleni saldırılar yaptığını ifade ederek güvenlik tehditlerinin kapsamını da genişletmiştir:

Doğu Akdeniz'deki meşru haklarımızı kullanmamızı engellemeye yönelik akıl ve hukuk dışı girişimlerde Avrupa'nın bize bakışı konusundaki tereddütlerimizi artırıyor. Burada biz uluslararası hukuk neyi gerektiriyorsa bu deniz hukukuna göre atmamız gereken adımları attık ve atıyoruz. Kıbrıs'ta bizim soydaşlarımız var. Ve Kıbrıs'ta biz sıradan bir ülke değiliz, Kıbrıs'ta biz garantör ülkeyiz. Türkiye, Yunanistan garantör ülke, İngiltere garantör ülke. Avrupa Birliği âdeta bir gözlemci, ama hiçbir zaman da üzerine düşeni yapmamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Bu dönemde bölge ülkelerinin enerji alanında Türkiye'yi dahil etmedikleri iş birlikleri konunun güvenlikleştirilmesinde teorinin öne sürdüğü kolaylaştırıcı faktörler olarak değerlendirilebilir. Bu iş birliklerinin ilki, 14 Ocak 2018 tarihinde

Kahire’de Mısır, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin, GKRY’nin enerji bakanlarıyla birlikte, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği Komisyonu’nun bulunduğu Doğu Akdeniz Gaz Forumu’dur (SD Rapor, 2019: 13). Türkiye’nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)’nin dahil edilmediği bir diğer iş birliği ise, AB’nin Güney Koridoru kavramı içerisinde değerlendirilen EastMed Boru Hattı konusundaki 24 Kasım 2018 tarihli İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya’nın dahil olduğu anlaşmadır (Yaycı, 2019: 55).

Bu iş birlikleriyle Türkiye’nin egemenlik hakları olan referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdit ve olağanüstü tedbirlerin alınmasının gerekliliği Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıkça ortaya konulmuştur:

...burada biz her şeyi uluslararası hukuka dayalı olarak yapıyoruz ve bundan sonra da uluslararası hukuka göre buradaki attığımız adımları atmaya devam edeceğiz. Doğu Akdeniz’i uluslararası hukuku ve Türkiye’nin haklarını hiçe sayarak paylaşma gidenler attığımız adımdan tabi ki rahatsızlık duyuyorlar. Dayatılmaya çalışılan planlar var burada. Haklı bir adımla biz bunun ne yaptık, boşa çıkarttık. Ve daha da ileri gideceğim, burada Sevr’in aslında ters düz edilmesi var, böyle bir adım atılmış durumda (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Benzer şekilde, Haziran 2019’da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un yaptığı bir açıklamada da Kıbrıs Türklerinin haklarını ihlal edilmesine müsaade edilmeyeceğinin altı çizilmektedir. Aynı zamanda Türkiye’nin Rum tarafı tek taraflı hidrokarbon faaliyetlerini sona erdirmeyeceği veya Ada’nın eşit ortağı Kıbrıs Türklerini hidrokarbon kaynakları konusunda karar alma mekanizmalarına dahil etmediği sürece, Kıbrıs Türklerinin kıta sahanlığı haklarını korumaya devam edeceğini ifade etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Bu gelişmelere yönelik, dönemin Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk’ın yaptığı “Avrupa Birliği Kıbrıs’ın arkasındadır. Türkiye’yi AB üyesi ülkelerin egemenliğine saygılı olmaya çağırıyoruz. Avrupa Konseyi gelişmeleri yakından izlemeye devam edecektir.” açıklaması güvenlikleştirme girişiminin başarılı olmasında üçüncü tarafların söylemsel inşa sürecine katkıda bulunması dolayısıyla kolaylaştırıcı faktörler içinde değerlendirilebilir (BBC, 2019, 10 Temmuz). Benzer şekilde AB Genişleme Politikasına ilişkin 2019 Bilgilendirmesi Türkiye Raporu’nda yer alan açıklama şu ifadeler yer almıştır:

Türkiye’nin hidrokarbonlar konusundaki mevzuatı AB müktesebatıyla ileri düzeyde uyumludur; ancak hidrokarbonların geçişi konusu da dâhil olmak üzere, Açık

Denizde Petrol ve Doğal Gaz Faaliyetlerinin Güvenliğine ilişkin 2013/30/AB sayılı Direktif ile daha fazla uyum sağlanması gerekmektedir. 2018'in sonunda Türkiye, Doğu Akdeniz'de petrol ve doğalgaz arama çalışmalarına başlamıştır. Türkiye, GKRY Münhasır Ekonomik Bölgesi'nde sismik arama faaliyetleri yürütmüştür ve bu bölgede hidrokarbon arama faaliyetleri yürüteceği yönünde tehditte bulunmuştur (Avrupa Komisyonu, 2019: 90).

Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir konuşmasında, ABD ve Avrupa Birliği'nin, Doğu Akdeniz'deki stratejileri hakkında Türkiye'nin sondaj arama gemilerini durdurması çağrısını değerlendirmiştir. Haziran 2019'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de kendi bölgesinde aramalarına devam ettiğine vurgu yaparak, bu çalışmaların gerekirse askeri güçle destekleneceğini belirtip, söylemsel güvenlikleştirme sürecini devam ettirmiştir:

Birileri kaşını gözünü oynatırsa biz de bütün firkateynlerimizle beraber, gerektiğinde uçaklarımızla beraber hemen o gemilerimizin yanında yerimizi alıyoruz ve çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Talimat vermiş bir tanesi, talimat vermişler tutuklatacaklarmış o gemilerdeki personeli, avucunuzu yalarsınız neyi tutuklatıyorsunuz, neyi tutuklatıyorsunuz? Bizim silahlı kuvvetlerimiz bütün buradaki imkânlarımızla biz de Doğu Akdeniz'de şu anda zaten yerimizi almış vaziyettediriz, oralardayız. O personeli korumak bizim görevimizdir ve sonuna kadar baştan sona kadar bunu devam ettiriyoruz, ettireceğiz (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Ağustos 2019'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve o dönem KKTC Başbakanı olan Ersin Tatar ile düzenlediği ortak basın toplantısında, Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama faaliyetleri sebebiyle Türkiye'ye ve KKTC'ye yönelik sözde tedbirler açıklayan Avrupa Birliği'nin tavrıyla kendisine zarar verdiğini belirterek, Avrupa Birliği ve uluslararası toplumun attığı her adımla Kıbrıs Rumlarını çözümsüzlük yanında cesaretlendirdiğini vurgulamaktadır:

Kıbrıs Rum Kesimi ancak samimi ve gerçekçi bir uzlaşma zeminine gelirse Ada'da herkesin beklediği çözüm yolu açılır. İşte o gün gelene kadar Türkiye olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'yle birlikte her alanda kendi yol haritamıza uygun adımlar atmaya devam edeceğiz. Doğu Akdeniz'de ne Türkiye'yi ne de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Benzer bir söylemde, Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi devre dışı bırakacak oldubitti girişimleri kabul etmeyeceğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıkça ortaya konulmuştur:

Ben yaptım oldu mantığıyla kimse bir yere varamaz. Aba altından sopa göstererek, hiçbir ülke bir başkasına haklarından sarf-ı nazar ettiremez. Bilhassa Türkiye, böyle bir zillete asla boyun eğmez. Ülkemiz, ne kendi hukukunun ne de Kıbrıs Türk'ünün çıkarlarının çiğnenmesine izin verir. Doğu Akdeniz'de en uzun deniz sınırlarına sahip bir ülkeyi dışlamak, ona rağmen projeler gerçekleştirmeye çalışmak zaten mümkün değildir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Bölge ülkelerinin Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerini keşfi ile başlayan süreç, daha sonraki bölgesel enerji iş birliklerinin yolunu açmıştır. Bölgede oluşturulan gerek bölgesel gerekse küresel enerji iş birliklerine Türkiye'nin ve garantör ülke olduğu KKTC'nin dahil edilmemesi durumu, Türkiye tarafından bu bölgenin güvenleştirilmesine neden olmuştur. Güvenleştirme Teorisi'nin analiz çerçevesinde konunun basamakları incelendiğinde, bu bölgede alınacak önlemlere ilişkin tedbirlerde doğrudan askeri gücü kullanmayı desteklemediği görülmekte ve bu süreci söylem yolu ile inşa ederek, teorinin adımlarının birçoğunu içinde barındırdığı değerlendirilmektedir. Teorinin öngördüğü gibi güvenleştirici aktör olan Türkiye, siyasi elitlerinin söylemleri ile bir konuyu güvenlik alanına taşımaktadır. Teoriyle ilgili literatürün geldiği noktada söylemler kadar görsellerin de güvenleştirme girişiminde kullanıldığı ve güvenleştirmenin meşrulaştırılması için büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bir sonraki bölümü Doğu Akdeniz'in güvenleştirilmesindeki görselleri analiz edecektir.

5. GÖRSELLERLE GÜVENLEŞTİRME

Güvenleştirme Teorisi'ne göre başarılı bir güvenleştirme süreci, güvenleştirici aktörün girişiminin kabul görmesi ve alınacak olağanüstü tedbirler için yetki verilmesi ile gerçekleşmektedir. Bu makalenin teorik çerçevesine uygun olarak güvenleştirici aktörün başarıya ulaşmak için toplumsal ve kurumsal desteğe ihtiyacı vardır. Balzacq (2005: 184), bu durumu ahlaki ve resmi destek olarak tanımlamaktadır. Williams, güvenlik politikalarının inşa sürecinde söylemler kadar kullanılan görsel retorik de önemini vurgulamıştır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenleştirme sürecinde de siyasi elitleri söylemlerinin yanında ana akım medya, sosyal medya ve devlet kurumlarının web sitelerinde kullanılan görsellerin de rolü olmuştur. Bu bölümde bu görsellerin en belirgin örneklerinden olan Mavi Vatan doktrinini görselleştiren haritalar ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) haritalarının üzerinde durulacaktır.

Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi Başkanı Cihat Yayıcı tarafından Mavi Vatan hareketinin yaygınlaştırılması için Mavi Vatan Denizcilik

ve Global Stratejiler Derneği (Mavi Vatan Derneği) kurulmuştur. Merkez, Yayıcı Doktrini başlığı altında “Mavi Vatan” tanımını genişlettiği görülmektedir. Yayıcı'nın ifadesiyle, “Türk Deniz Yetki Alanları” ya da “Mavi Vatan” olarak tanımlanan alan “...Türkiye'nin çevre denizleri ve iç denizi olan Marmara Denizi'ndeki deniz yetki alanları [kıta sahanlığı ve MEB] sınırları dahilindeki denizler” olarak ifade edilmektedir. Bu noktada, “Mavi Vatan” algısı haritalandırılarak soyut bir kavramdan somut ve görsel bir öğretiye evrilmiştir (Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi, 2021). Kapsamı Doğu Akdeniz'le sınırlı olmasa da Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirmesinde gerek söylemsel sürecin etrafında şekillenebileceği bir merkez kavram olması, gerekse söylemlere destek olan bir görsel sunmasıyla sürecin önemli bir parçasıdır. Kavram, canlı ve cansız kaynakları ile çevrelenen Karadeniz, Akdeniz ve Ege'deki deniz yetki alanlarını (karasuları, kıta sahanlığı ve MEB) kapsayan vatanın adı olarak tanımlanmıştır.

Şekil.1: Mavi Vatan Haritası (Savunma Sanayi, 2020)

Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Şekil 1'de yer alan görseli paylaşarak 27 Şubat-08 Mart 2019 tarihleri arasında Mavi Vatan-2019 Taktik Tatbikatı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nca Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz'de gerçekleşecek tatbikatın önemini dünya kamuoyuna duyurmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2019, 8 Mart). Yapılan tatbikat sonrası, Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar küresel güçlerden ve bölge ülkelerden gelen olumsuz eleştirilere yönelik 21 Mart 2019 tarihinde yaptığı konuşmasında, 462 bin km karelik Mavi Vatan'da güvenlik ve huzuru sağlama sorumluluğunun olduğunu ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2019, 22 Mart).

Şekil.2: Mavi Vatan Tatbikatı Afişi (Türkiye Cumhuriyeti, Millî Savunma Bakanlığı Twitter Hesabı¹)

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı'nın, 27 Şubat 2019'da Twitter hesabı üzerinden kamuoyu ile paylaşarak Şekil 2'de görseli bulunan MAVİ VATAN - 2019 Taktik Tatbikatı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Sahil Güvenlik Komutanlığı unsurlarının katılımıyla Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'de gerçekleştirdiğini ilan etmesi güvenlikleştirilme sürecinde görsellerin kullanımına bir başka örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirmesinde kullanılan diğer görseller ise MEB haritalarıdır. Türk Diplomat, Büyükelçi, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ICAO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi Çağatay Erciyes tarafından paylaşılan görsellerde Yunanistan ve GKRY'nin Türkiye için Doğu Akdeniz'de öngördüğü MEB haritasına istinaden Türkiye'nin resmi kıta sahanlığı ve MEB haritasını paylaşması Mavi Vatan doktrininin Doğu Akdeniz'deki bölümünü kapsayan ve konunun güvenlikleştirilmesi sürecinde söylemleri destekleyen önemli görseller olmuştur.

¹ Bkz. <https://twitter.com/tcsavunma/status/1100827859503980549>

Güvenlikleştirmenin söylemsel sürecinde sıkça bahsedilen bir konu GKRY'nin adanın tamamındaki egemenlik haklarını kapsayan "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına 17 Şubat 2003 tarihinde Mısır, 17 Ocak 2007 tarihinde Lübnan ve 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail ile MEB ilanında bulunarak anlaşmalar imzalaması Türkiye ve KKTC'nin egemenlik haklarına ve Türkiye'nin garantör haklarına varoluşsal bir tehdit oluşturduğudur (Yaycı, 2019: 39-40). Buna ek olarak GKRY'nin, MEB ilan ettiği bölgede, bölge dışındaki ülkelere hidrokarbon ihaleleri açarak bu sahalarda uluslararası aktörlerin dahil olmasını sağlaması (Kamacı, 2019: 7) ve Yunanistan'ın, Doğu Akdeniz'de bulunan Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattını esas alarak, bu adaların da Yunanistan'ın anakarasının parçası olduğunu iddia ederek bu adalardan itibaren MEB ilan edebileceğini ileri sürmesi de güvenlikleştirme söylemlerinin bir parçası olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı 2020: 29).

Şekil.3: Yunanistan ve GKRY'nin Türkiye için Doğu Akdeniz'de Öngörülen MEB Sınırları²

Güvenlikleştirme Teorisi'nde bir konuyu güvenlik meselesi haline getiren siyasi aktör, söylem hareketinden yola çıkarak varoluşsal tehdide dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında da konuya dikkat çeken Türk diplomat Çağatay Erciyes, Yunanistan ve GKRY'nin Türkiye için Doğu Akdeniz'de öngörülen MEB sınırlarını Şekil 3'te yayımlanan harita ile kamuoyuna sunduklarını paylaşmıştır. Buna karşılık, Türk makamlarınca Türkiye'nin resmi kıta sahanlığını ve MEB sınırlarını gösteren görsel olan Şekil 4'teki haritayı kamuoyuna sunmuşlardır. Buna ek olarak Cihat Yaycı, Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının paylaşımı mücadelesinin temelini enerji kaynaklarına sahip olma, sorunların temelini ise Yunanistan- GKRY ikilisinin uluslararası hukuka

² Bkz. <https://twitter.com/CErciyes/status/1231524710946570240/photo/2>

aykırı olarak Türkiye'yi dışlayan ve diğer kıyıdaşların hakkını da aşındıran, denizleri sahiplenme girişimi olarak tanımlamıştır. Dahası, “Yunanistan- Mısır ve Yunanistan-GKRY arasında deniz yetki alanlarının paylaşımına dair anlaşmaların imzalanması” Türkiye'nin uluslararası hak ve menfaatlerine zarar verebilecek en kötü senaryo olarak ifade edilmiştir. Böyle bir durumda, Mavi Vatan kapsamında değerlendirilen bu bölgenin uluslararası hukuktan kaynaklanan yaklaşık 186 bin kilometrekarelik deniz yetki alanınının 41 bin kilometrekare ile sınırlandırılmış olacağı belirtilmiştir (Yaycı, 2020: 34).

Şekil.4: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahanlığı ve MEB Sınırlarını Gösteren Harita³

Nitekim, Doğu Akdeniz’de zengin hidrokarbon yataklarının keşfedilmesi ile birlikte, Türkiye Doğu Akdeniz’deki bölge ülkelerinin ve küresel güçlerin enerji denklemlerinin dışında tutulmak istenmiştir. Güvenleştirici aktör olarak Türkiye, değerli referans nesnesi olan MEB sınırları kapsamında Doğu Akdeniz sularındaki enerji haklarının yok sayıldığını varoluşsal bir tehdit olarak göstermekte ve söz edimi yoluyla durumun acil bir önlem alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, Türkiye tarafından bu bölgedeki gelişmeler güvenlik konusu haline getirilerek söylemler ve görseller vasıtasıyla acil önlem alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Çağatay Erciyes’in yayınladığı Türkiye’nin resmi kıta sahanlığı ve MEB sınırları aynı zamanda varoluşsal tehdit altındaki referans nesnesinin de sınırlarını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, söylemsel süreçte tehdit altında olan Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki egemenlik haklarının boyutu ve çerçevesi bu

³ Bkz. <https://twitter.com/CErciyes/status/1231524710946570240/photo/2>

görselle gözler önüne serilerek güvenlikleştirme girişiminin başarıya ulaşması ve gerekli ahlaki ve resmi desteğin sağlanması amaçlanmıştır.

Kopenhag Okulu'nun Güvenlikleştirme Teorisi'nin en önemli varsayımı söylemsel süreç ve teorinin evriminde ortaya atılan görsellerin de ahlaki ve resmi desteği sağlamasıdır. Bu çalışmada, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirme sürecini anlamlandıran bir teorik çerçeve sunulmakta ve analiz edilen söylemler ve görseller ile Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin bir güvenlikleştirme girişiminde bulunduğu gözler önüne serilmektedir. Teoride sürecin bir sonraki adımı olarak gösterilen girişimin toplumsal ve kurumsal destek alarak varoluşsal tehdide karşı olağanüstü tedbirlere başvurulması süreci imzalanan mutabakatlar ve ilan edilen NAVTEX⁴'ler bağlamında incelenecektir.

6. OLAĞANÜSTÜ TEDBİR EYLEMLERİ

Kopenhag Okulu Güvenlikleştirme Teorisi'nin öngördüğü başarılı bir güvenlikleştirme sürecinin adımları değerli bir referans nesnesine karşı varoluşsal bir tehdidin söz edimi yoluyla acil tedbirlerin alınmasını bildiren inşası ve son olarak bunun kamuoyu onay sürecidir. Bu noktada, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirme sürecinde siyasi aktörlerin söylemleri ve görselleriyle birlikte güvenlik inşasının oluşturulduğu çalışma analizinde ortaya konulmuştur. Makalenin bu bölümünde güvenlikleştirmenin bir sonraki adımı olan olağanüstü tedbirlerin alınması süreci Türkiye'nin Doğu Akdeniz'le ilgili imzaladığı uluslararası mutabakatlar, hidrokarbon rezervlerinin keşfi için kullanılan sismik ve sondaj gemilerinin satın alınarak milli envantere eklenmeleri ve NAVTEX ilanları kapsamında incelenecektir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarına yönelik güvenlikleştirme sürecindeki en önemli girişimlerden biri, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu arasında 21 Eylül 2011 tarihli anlaşmaya ilişkin, GKRY'nin Ada'nın güneyinde sondaj faaliyetlerine başlaması üzerine Türkiye ile KKTC arasında bir Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması olmuştur. Bu mutabakatın imzalanmasının ardından KKTC tarafından Ada'nın çevresindeki deniz alanlarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na

⁴ Navtex (İngilizce "Navigational Telex" in kısaltması), denizcilere meteoroloji tahminleri, seyir bilgileri, aciliyet, emniyet ve denizde çalışma yapılan sahalar hakkında bilgi veren haberleşme cihaz sistemleridir. Gemilerin emniyetli seyirleri açısından önem taşıyan Navtex yayınları; tehlikeli cisim görülmesi, fener ve şamandıra arızaları, denizaltı kablo çalışmaları, askeri tatbikatlar, fırtına ihbarları, vb. gibi bilgilerin telsiz sistemleri aracılığı ile karadan gemilere doğru yayımlanan bilgileri içermektedir. Navtex yayınları Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü'nün resmi internet sitesinde anlık olarak güncellenmiş bir şekilde yayımlanmaktadır. Bkz. Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, NAVTEX, https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/telsiz_mudurlugu (Erişim Tarihi 30 Mart 2021).

petrol ve doğalgaz arama ve çıkarma ruhsatları verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). Bir diğer önemli gelişme ise, 27 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası"nın 5 Aralık 2019 kabul tarihi ve 7195 sayılı kanunla onaylanmasıdır (Resmî Gazete, 2019a).

Kopenhag Okulu perspektifinden güvenlikleştirme sürecinde değerli bir referans nesnesine yönelik varoluşsal bir tehdidin sunulma biçimi olan söylemin tek başına güvenlikleştirme yaratamayacağı ileri sürülmüştür. Bunun güvenlikleştirme girişimi olduğu ancak toplumsal ve kurumsal destekle başarılı bir güvenlikleştirmenin sağlandığını ifade edilmiştir. Kamuoyu desteğinin de güvenlikleştirme sürecinde önemli bir basamak olduğunun altı çizilmektedir. Varoluşsal tehditler üzerinde bir anlayış birliğinin sağlanması ve bu tehditleri önlemeye yönelik acil önlemleri alabilecek bir platform oluşturulması için yeterli toplumsal ve kurumsal desteğin kazanılmasının esas olduğu vurgulanmıştır (Buzan vd., 1998: 25).

Güvenlikleştirme Teorisi kapsamında, bir güvenlikleştirme girişiminin başarılı olarak kabul edilmesi kamuoyu onayına bağlıdır. Bu noktada, Türkiye tarafından Doğu Akdeniz'de güvenlikleştirme sürecinin kamuoyu tarafından toplumsal bir destek görüp görmediğine dair bir kamuoyu anketi olmasa da TBMM'nin kamuoyunu temsil ettiği varsayımı ile, toplumsal ve kurumsal desteğin var olup olmadığını anlamak adına geçerli bir ölçek olarak alınabilir. Bu kapsamda, konu ile ilgili önemli bir girişim, 05.12.2019 tarihli ve 7195 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun"un 07.12.2019 tarihli ve 30971 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış olmasıdır (Resmî Gazete, 2019b). Türkiye ile Libya arasında imzalanan Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin, TBMM'ye sunulan kanun teklifinin onaylanması güvenlikleştirme girişimine toplumsal ve kurumsal bir desteğin varlığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Kurumsal desteğin varlığına ilişkin bir başka örnek, Türkiye'nin ve KKTC'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı konusunda hak ve menfaatlerinin korunacağını ifade eden ortak bildiridir. Bu konuya yönelik, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve İyi Parti grup başkan vekillerinin hazırladıkları ortak bildiri mecliste yayımlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2019).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de aldığı olağanüstü tedbirler kapsamında sismik ve sondaj gemilerinin faaliyetleri önemli yer tutmaktadır. Son on yılda Türkiye bu

tip gemilere yaptığı yatırımlarla bu alandaki teknolojik bağımsızlığını kazanması, Doğu Akdeniz'deki bu yönde attığı olağanüstü tedbir adımlarında zaman ve mekanını belirleme özgürlüğünü de eline almıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin aktif olarak kullanımında olan iki adet sismik ve üç adet sondaj gemisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 2011'de Dubai'de inşa edilip 2013 yılında sismografik araştırmalarda kullanılmak üzere Türkiye tarafından satın alınan Barbaros Hayrettin Paşa gemisidir. 2015 yılında büyük bölümü Türkiye'deki tersanelerde tamamlanan Oruç Reis gemisi Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün envanterindeki bir diğer sismik arama gemisidir. Türkiye'nin Güney Kore'den satın aldığı üç sondaj gemisi olan Fatih, Yavuz ve Kanuni sondaj gemileri ise sırasıyla 2017, 2018, ve 2020 yıllarında devlete ait TPAO'nun envanterine katılmışlardır (BBC, 2020, 13 Kasım). Her ne kadar görevleri sismografik araştırma ve sondaj gibi teknik konular olsa da gemilere Osmanlı İmparatorluğu padişahları ve dönemin donanma komutanlarının isimlerinin verilmesi de Güvenlikleştirme Teorisi'nin söz edimi sürecinde kullanılan dilin ve kelimelerin önemini vurgulamasına bir örnek teşkil etmektedir. Bu teknolojileri envanterine katan Türkiye, başta Doğu Akdeniz kıyıları olmak üzere kıyısı olan bütün denizlerde sismografik araştırmalar ve sondaj çalışmalarında dışa bağımlılığını azaltmış ve bu denizlerde atacağı olağanüstü tedbir adımlarında hamle özgürlüğüne sahip olmuştur.

Türkiye'nin sismik ve sondaj gemilerine sahip olması ve bu gemileri Doğu Akdeniz'de görevlendirmesi, güvenlikleştirmenin bir sonraki adımı olan olağanüstü tedbirler kapsamında analiz edilecektir. Bu gemilerin görevlendirmelerini bildirmek için yayınlanan NAVTEX'ler, Doğu Akdeniz'deki güvenlikleştirme sürecinde olağanüstü tedbirlerin ilan edildiği söylemsel bir diplomatik araç haline almıştır. Bu "NAVTEX diplomasisi" gemicilik ile ilgili teknik bir kavramın güvenlikleştirilmesi sürecine örnek bir vakayı temsil etmektedir. Denizcilere uyarı iletmek için kullanılan haberleşme sisteminin bir parçası olan NAVTEX'ler, Türkiye'de Deniz Kuvvetleri Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı tarafından İstanbul, İzmir, Antalya ve Samsun merkezlerinden yayınlanmaktadır (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). *Global Maritime Distress and Safety System*'in bir parçası olan ve deniz güvenliği için bir bilgilendirme yöntemi olan NAVTEX'ler, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i güvenlikleştirmesi sürecinde alacağı olağanüstü tedbirlere yönelik sahada atacağı adımların muhataplarına iletilmesi için önemli bir söylemsel araç haline almıştır.

Türkiye Doğu Akdeniz'deki güvenlikleştirme sürecinde olağanüstü tedbir adımlarından olan NAVTEX ilanlarını 2020 yılı ortalarında aktif olarak kullanmıştır. Türkiye bu süreçte 2017'den bu yana Akdeniz'de görev yapan sismik

araştırma ve sondaj gemilerinin faaliyetlerini 2020 yılında Yunanistan ile ihtilafli bölgelere kaydıran NAVTEX ilanlarıyla diplomatik görüşmelerde bir kaldıraç olarak kullanma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, 15 Temmuz 2020’de bölgede görev yapan Yavuz sondaj gemisi için 18 Ağustos’a kadar NAVTEX ilan edilmiştir. Bunu takiben 21 Temmuz’da Oruç Reis sismik araştırma gemisi için de kıta sahanlığı tartışmalarının sürdüğü Rodos ve Meis adaları arasındaki bölgede faaliyet göstereceğine dair NAVTEX ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Bu ilanın sebep olduğu Türkiye-Yunanistan gerilimi Almanya Başbakanı Angela Merkel’in arabuluculuğunda yatıştırılma çabaları sürecinde Oruç Reis faaliyetlerine başlamamıştır (BBC, 2020, 22 Ekim). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi Türkiye ihtilafli bölgelerdeki NAVTEX ilanlarını bir diplomatik araç ve söylesel bir “sinyal gönderme” mekanizması olarak kullanmıştır.

Müzakereler sürecinde görüşmelerin gidişatına göre Türkiye olağanüstü tedbirler kapsamında ihtilafli bölgelerde NAVTEX ilanlarını sürdürmüştür. 28 Temmuz-18 Eylül 2020 tarihleri arasında Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi için TPAO’nun F bölgesinde çalışma yapacağına dair bir NAVTEX daha ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Daha önce NAVTEX ilan edilip diplomatik görüşmelerin sonucunu beklemek adına faaliyetlerine başlamayan Oruç Reis gemisi için de 23 Ağustos’a kadar daha önce ilan edilen bölgede çalışmalarına başlayacağını duyuran yeni bir NAVTEX ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Oruç Reis’in görev süresi önce 1 Eylül’e daha sonra da 12 Eylül’e uzatan ve Yavuz sondaj gemisinin görev süresini 15 Eylül’e kadar uzatan NAVTEX’ler ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Bu NAVTEX’lerin gölgesinde geçen NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in arabuluculuk yaptığı görüşmelerde taraflar bir araya gelmiştir. (Euronews, 2020). Görüşmeler sürecinde Oruç Reis ve beraberindeki donanma gemileri Antalya limanına geri çekilse de daha sonra bu gemi için önce 14 Kasım’a sonra da 29 Kasım’a kadar süren yeni NAVTEX’ler ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Aynı dönemde Yavuz sondaj gemisi için 12 Ekim’e kadar, Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisi için 18 Ekim’e kadar görev sürelerini uzatan yeni NAVTEX’ler ilan edilmiştir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı). Müzakereler sürecinde daha kısa süreli ilan edilen NAVTEX’ler Aralık 2020’de Oruç Reis için 15 Haziran 2021’e kadar ilan edilen NAVTEX’le Türkiye’nin bölgede varlığını daha uzun süreli bir hale getirdiğini göstermektedir (Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı).

Türkiye'nin sismik araştırma ve sondaj gemilerine donanma gemilerinin de eşlik etmesi ve müzakere süreçlerinin gidişatına göre gemilerin görev süresini uzatan NAVTEX ilanları bu adımların Doğu Akdeniz'deki Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik varoluşsal bir tehdide karşı alınan olağanüstü tedbirler olduğunu göstermektedir. Bu olağanüstü tedbirler Yunanistan tarafından "tehdit" olarak algılanmış ve istikşafı görüşmelerin devamı için gemilerin faaliyetlerinin durdurulması ön koşulu ileri sürülmüştür (Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 2020). Güvenlikleştirme Teorisi'nin öngördüğü şekilde Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervleri konusu taraflar arasındaki etkileşim sürecinde bir güvenlik meselesi olarak inşa edilip, olağanüstü tedbirler alınmasını meşrulaştıran bir süreç halini almıştır. Bu konudaki güvenlikleştirme sürecinin adımları Kopenhag Okulu'nun teorik ve kavramsal çerçevesine sadık kalınarak aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo.1: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i Güvenlikleştirme Süreci

Referans Nesnesi	<ul style="list-style-type: none"> • Hidrokarbon Rezervleri Bağlamında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Egemenlik Hakları • Türkiye'nin Doğu Akdeniz Bölgesindeki Yeri/Gücü • Türkiye'nin KKTC Üzerindeki Garantör Hakları
Varoluşsal Tehdit	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Egemenlik Haklarını İhlal Eden Gelişmeler • Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Bölgedeki Yerine Tehdit Oluşturan Enerji İş Birliklerine Dahil Edilmemesi • Türkiye'nin KKTC Üzerindeki Garantörlük Haklarını İhlal Eden Gelişmeler
Güvenlikleştiren Aktörler	<ul style="list-style-type: none"> • Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Elitleri • Milli Savunma Bakanlığı • Dışişleri Bakanlığı • Türkiye Büyük Millet Meclisi (Kurumsal Destek)
Söz Edimi	<ul style="list-style-type: none"> • Siyasi Elitlerin Söylemleri • Medyadaki Görseller
Olağanüstü Tedbir Eylemleri	<ul style="list-style-type: none"> • 2011 Türkiye-KKTC Mutabakatı • Sismik Araştırma ve Sondaj Gemilerinin Milli Envantere Eklenmeleri • 2019 Türkiye-Libya Mutabakatı • NAVTEX İlanları

7. SONUÇ

Kopenhag Okulu'nun literatüre kazandırmış olduğu Güvenlikleştirme Teorisi, dil teorisinin yardımıyla "güvenliği" bir konuşma eylemi olarak normal siyasi sürecin ötesinde inşa etmektedir. Teori, varoluşsal tehdide karşı alınacak olağanüstü tedbirlere meşru bir zemin oluşturma sürecini incelemek için bir teorik çerçeve sunmaktadır. Güvenlikleştirme Teorisi ile gerçekleştirilen analizler, bir konunun gerçekten bir güvenlik meselesi olup olmadığı değil, konunun nesnelere arasında süreçte bir güvenlik sorunu olarak nasıl söylemsel olarak inşa edildiği ile ilgilidir. Bu kapsamda, Türkiye Doğu Akdeniz'de önemli rezerv alanlarının keşfiyle yeni dengelerin ve ittifakların oluşması sonucunda sınırı olmayan ülkelerin dahi ilgili bölgede söz hakkı sahibi olduğunu ifade etmiştir. Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı dışına itilerek egemenlik haklarının ihlal edildiği ve enerji iş birliklerinde saf dışı bırakıldığı iddiasıyla Türkiye bu bölgeyi güvenleştirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin söylemsel sürecinde kullandığı "söz edimi" argümanının görsel iletişim araçlarıyla desteklediği görülmektedir.

Çalışmada, Doğu Akdeniz'deki enerji iş birliklerine Türkiye'nin dahil edilmemesi değerli bir referans nesnesi olarak gösterdiği bölgedeki yerine/gücüne bir risk oluşturmaya sebebiyle varoluşsal bir tehdit olarak sunulmaktadır. Bu noktada, Türkiye değerli bir referans nesnesi olarak gösterdiği bölgedeki yerine/gücüne, egemenlik haklarına ve Türkiye'nin garantör ülke olduğu KKTC'nin haklarına risk oluşturan varoluşsal tehditlere karşılık, acil ve olağanüstü tedbirlerin alınması gerekliliğini hukuki çerçevede söylemsel süreçte inşa etmektedir. Bu söylemsel süreçte, Türkiye Cumhuriyeti siyasi elitleri güvenleştirmeye aktör konumundadır. Başarılı bir güvenleştirme süreci için gerekli olan ahlaki ve resmi destek muhalefet partileri de dahil olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin desteği ile sağlanmıştır. Bu süreçte siyasi elitlerin söylemleri ve ana akım ve sosyal medya üzerinden paylaşılan görseller güvenliğinin nesnelere arasında inşasını sağlamıştır. Değerli bir referans nesnesine karşı varoluşsal bir tehdidin varlığının inşası konu ile ilgili alınacak olağanüstü tedbirleri meşrulaştırmıştır. Bu olağanüstü tedbirler sismik araştırma ve sondaj gemilerinin satın alınarak milli envantere eklenmeleri, imzalanan uluslararası mutabakatlar ve Doğu Akdeniz'de ilan edilen NAVTEX'ler şeklindedir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'i hidrokarbon rezervleri bağlamında güvenleştirmesi, teorisinin sağladığı analiz çerçevesinden bakıldığında başarılı bir güvenleştirme örneğini temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

Adamides, Constantinos (2020), “Energy Securitization in a Protracted Conflict Environment”, *Securitization and Desecuritization Processes in Protracted Conflicts* (Cham: Palgrave Pivot): 165-179.

Akbayır, Merve ve Cem İsmail Savaş (2021), “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı’nda Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21 (2): 226-244.

Akgül-Açıkmeşe, Sinem (2008), *Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları’nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme* (Yayımlanmış Doktora Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akgül-Açıkmeşe, Sinem (2011), “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (30): 43-73.

Anadolu Ajansı (2019, 22 Mart), “MSB’den ‘mavi vatan’ açıklaması”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/msbden-mavi-vatan-aciklamasi/1426374> (21.02.2021).

Avrupa Komisyonu (2019), “2019 Türkiye Raporu; Komisyon Çalışma Dokümanı, Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme; AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi”, Brüksel, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf (21.02.2021).

Baele, Stephane J. ve Oliver C. Sterck (2015), “Diagnosing the Securitization of Immigration at the EU Level: A New Method for Stronger Empirical Claims”, *Political Studies*, 63 (5): 1120-39.

Baele, Stephane J. ve Catarina P. Thomson (2017), “An Experimental Agenda for Securitization Theory”, *International Studies Review*, 19 (4): 646-666.

Balzacq, Thierry (2005), “The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context”, *European Journal of International Relations*, 11 (2): 171–201.

Balzacq, Thierry (2011), “Enquiries into Methods. A New Framework for Securitization Analysis”, Balzacq, Thierry (Der.), *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve* (London: Routledge): 31-53.

Balzacq, Thierry (2014), "The Significance of Triangulation to Critical Security Studies", *Critical Security Studies*, 2 (3): 377-381.

Balzacq, Thierry, Sarah Leonard ve Jan Ruzicka (2016), "Securitization Revisited: Theory and Cases", *International Relations*, 30 (4): 494-531.

Baysal, Başar (2020), "20 Years of Securitization: Strengths, Limitations and A New Dual Framework", *Journal of International Relations*, 17 (67): 3-20.

Baysal, Başar ve Çağla Lüleci (2015), "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (22): 61-96.

BBC (2019, 10 Temmuz), "Doğu Akdeniz- Kıbrıs açıklarında doğalgaz arama krizi nasıl başladı, hangi ülke ne istiyor?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246> (26.05.2020).

BBC (2020, 13 Kasım), "Kanuni: Türkiye'nin kaç sondaj ve sismik araştırma gemisi var, nerelerde arama yapıyorlar?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53867412> (30.03.2021).

BBC (2020, 22 Ekim), "Doğu Akdeniz: Oruç Reis ve NAVTEX'ler, Türkiye-Yunanistan gerginliğinde nasıl rol oynadı?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54506593> (30.03.2021).

Bilgin, Pınar (2010), "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8 (14): 69-96.

Buzan, Barry (2008), "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5 (18): 107-123.

Buzan, Barry (2015), *İnsanlar, Devletler ve Korku* (İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık) (Çev. Emre Çıtak).

Buzan, Barry ve Lene Hansen (2009), *The Evolution of International Security Studies* (UK: Cambridge University Press).

Buzan, Barry ve Ole Wæver (2003), *Regions and Powers: The Structure of International Security* (UK: Cambridge University Press).

Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap De Wilde (1998), *Security: A New Framework for Analysis* (USA: Lynne Rienner Publishers).

Demiryol, Tolga (2019), "Between security and prosperity: Turkey and the prospect of energy cooperation in the Eastern Mediterranean", *Turkish Studies*, 20 (3): 442-464.

Ece, Jale Nur (2017), “Doğu Akdeniz’de münhasır ekonomik bölge: Sınırlandırma anlaşmaları, paydaşlar ve stratejiler”, *Journal of ETA Maritime Science*, 5 (1): 81-94.

Ediger, Volkan Ş., Balkan Devlen ve Deniz Bingöl Mcdonald (2012), “Levant’ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33): 73-92.

Erciyes, Çağatay (2020, 23 Şubat), twitter.com/CErciyes/status/1231524710946570240/photo/2 (21.02.2021).

Euronews (2020, 1 Aralık), Oruç Reis için Doğu Akdeniz’de yeni Navtex: Sismik araştırma çalışmaları 14 Kasım’a uzatıldı, <https://tr.euronews.com/2020/11/01/oruc-reis-icin-dogu-akdeniz-de-yeni-navtex-sismik-arast-rma-cal-smalar-14-kas-m-a-uzat-ld> (30.03.2021).

İpek, Pınar ve V. Tibet Gür (2021), “Turkey’s Isolation from the Eastern Mediterranean Gas Forum: Ideational Mechanisms and Material Interests in Energy Politics”, *Turkish Studies*, 23 (1): 1-30.

İşeri, Emre (2019), “Turkey’s Entangled (Energy) Security Concerns and the Cyprus Question in the Eastern Mediterranean”, *Heraclides, Alexis ve Gizem Alioğlu Çakmak (Der.), Greece and Turkey in Conflict and Cooperation (Londra: Routledge): 257-270.*

Kamacı, Kubilay Erdinç (2019), “Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı ve Yaşanan Gelişmeler”, *Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Enstitüsü, Mavi Vatan’dan Açık Denizlere Dergisi*, 1 (1): 6-9.

Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, NAVTEX, https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/telsiz_mudurlugu (30.03.2021).

Miş, Nebi (2011), “Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (2): 345-381.

Özertem, Hasan Selim (2016), “Turkish Foreign Policy and the Energy Bonanza in the Eastern Mediterranean”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18 (4): 361-374.

Özlem, Kader (2020), “Göçün Güvenlikleştirilmesi Bağlamında Bulgaristan’ın Suriyeli Göçmenlere Yönelik Politikası”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (35): 555-594.

Resmî Gazete (2019a, 7 Aralık), 5 Aralık 2019 tarihli ve 7195 sayılı, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında

Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, Sayı: 30971, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-2.htm> (28.05.2020).

Resmî Gazete (2019b, 7 Aralık), 6 Aralık 2019 tarihli, 1815 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-3.pdf> (28.05.2020).

Savunma Sanayi (2020, 12 Ağustos), “Doç. Dr. Cihat Yaycı’nın Çizdiği Mavi Vatan Haritası”, <https://www.savunmasanayi.org/doc-dr-cihat-yaycinin-cizdigi-mavi-vatan-haritasi/> (21.02.2021).

Sjöstedt, Roxanna (2017), “Securitization Theory and Foreign Policy Analysis”, Oxford Research Encyclopedias.

Sjöstedt, Roxanna (2020), “Assessing Securitization Theory”, Michael J. Butler, (ed.), *Securitization Revisited: Contemporary Applications and Insights* (New York: Routledge): 28-46.

Stratejik Düşünce Enstitüsü (2019), “Doğu Akdeniz’de yükselen gerilim: siyasi, askeri ve ekonomik açıdan yapılması gerekenler”, Ankara, <https://www.sde.org.tr/dergi/sd-rapor-dogu-akdenizde-yukselen-gerilim-siyasi-askeri-ve-ekonomik-acidan-yapilmasi-gerekenler-yayini-10417> (26.05.2020).

Taş, Hakkı (2020), “The Formulation and Implementation of Populist Foreign Policy: Turkey in the Eastern Mediterranean”, *Mediterranean Politics*: 1-25. doi: 10.1080/13629395.2020.1833160

Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi (2021), “Yaycı Doktrini”, <https://turkdegs.org/icerik/yayci-doktrini> (01.12.2021).

Türk Deniz Kuvvetleri Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, http://www.shodb.gov.tr/shodb_esas/index.php/tr/ (30.03.2021).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019, 18 Temmuz), “Türkiye Büyük Millet Meclisi, 27. Dönem 16. Cilt 105. Birleşim, Sayfa 805, XI. Bildiriler-Deklarasyonlar”, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=805:808&v_meclis=1&v_donem=27&v_yasama_yili=&v_cilt=16&v_birlesim=105 (10.11.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2020), “Doğu Akdeniz Denklemine Stratejik Adım: Türkiye-Libya Mutabakatı”, Stratejik İletişim Çalışmaları, Libya-Doğu Akdeniz, https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/1DOGU_AKDENIZ_D ENKLEMINDE_STRATEJIK_ADIM.pdf (10.11.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2015), “Dünya Enerji Düzenleme Forumunda Yaptıkları Konuşma”, 25.05.2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32657/dunyaenerji-duzenleme-forumunda-yaptiklari-konusma> (23.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2018), “Doğu Akdeniz’deki doğal kaynakların gasp edilmesine yönelik girişimleri kesinlikle kabul etmeyeceğiz”, 04.11.2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99531/-dogu-akdeniz-deki-dogal-kaynaklarin-gaspedilmesine-yonelik-girisimleri-kesinlikle-kabul-etmeyecegiz-> (23.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2018), “TBMM 27. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 01.10.2018, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/98884/cumhurbaskanimizsayin-recep-tayyip-erdogan-in-tbmm-27-donem-2-yasama-yili-acis-konusmasi> (23.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019), “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, A Haber-Atv-A Para-A News-A2-A Haber Radyo ortak yayınıyla ekrana getirilen ‘Gündem Özel’ programına konuk oldu”, 15.12.2019, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/113955/cumhurbaskani-erdogan-a-haber-canliyayinina-katildi-> (24.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019), “Doğu Akdeniz’de Türkiye’yi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni yok sayan hiçbir proje hayata geçirilemez”, 22.08.2019 <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/108302/-dogu-akdeniz-de-turkiye-yi-ve-kuzey-kibristurk-cumhuriyeti-ni-yok-sayan-hicbir-proje-hayata-gecirilemez-> (24.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019), “Fırat’ın doğusundaki terör koridorunu paramparça etmekte kararlıyız”, 26.07.2019 <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/107146/-firat-in-dogusundaki-teror-koridorunu-paramparca-etmekte-kararliyiz-> (24.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2010), “No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-288_-21aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasindaimzalanan-meb-anlasmasi-hk_.tr.mfa (25.06.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2011), “No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması”, http://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirmaanlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa (26.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018), “No: 265, 4 Ekim 2018, GKRY'nin 7 Numaralı Sözde Ruhsat Sahası için Uluslararası Şirketlere Davette Bulunma Kararı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-43_-15-subat-2012_-gkry_nin-actigi-ikinci-uluslararasıihidrokarbon- arama-ihalesi.tr.mfa (26.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2019), “SC-41, 7 Haziran 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un GKRY'nin Doğu Akdeniz'de Bazı Uluslararası Petrol Şirketleri ile Ahiren Yaptığı Doğal Gaz Gelir Paylaşımı Anlaşması Hakkındaki Soruya Cevabı”, http://www.mfa.gov.tr/sc_-41_-gkry-nin-dogu-akdenizde-bazi-petrol-sirketleri-ile-yaptigianlasma-hk-sc.tr.mfa (28.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), “SC-3, 16 Ocak 2020, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Doğu Akdeniz Gaz Formu'nun Uluslararası Bir Kuruluşa Dönüştürülmesine Yönelik Toplantı Hakkındaki Soruya Cevabı”, https://www.mfa.gov.tr/sc_-3_-dogu-akdeniz-gaz-forumu-hk-sc.tr.mfa (10.02.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2019, 8 Mart), Tatbikatlar, MAVİ VATAN-2019 Taktik Tatbikatı, <https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Basin?url=mavi-vatan-2019-taktik-tatbikati-3122020> (21.02.2021).

Türkiye Cumhuriyeti, Millî Savunma Bakanlığı (2019, 27 Şubat), “MAVİ VATAN - 2019 Taktik Tatbikatı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Sahil Güvenlik Komutanlığı unsurlarının katılımıyla Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'de eş zamanlı olarak devam ediyor”, <https://twitter.com/tcsavunma/status/1100827859503980549> (10.11.2021).

Wæver, Ole (1989), “Security, the Speech Act: Analysing the Politics of a Word”, Center for Peace and Conflict Research, Paper presented at the Research Training Seminar, Sostrup Manor: 1-56.

Wæver, Ole (1995), “Securitization and Desecuritization”, Ronnie D. Lipschutz, (Der.), On Security (New York: Columbia University Press): 46-86.

Wæver, Ole (2004), “Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New “Schools” in Security Theory and their Origins Between Core and Periphery”, Paper for Presentation at the Annual Meeting of the International Studies Association, Montreal, March 17-20, 1-26.

Yaycı, Cihat (2019), Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı).

Yaycı, Cihat (2020), “Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmasının Sonuç ve Etkileri”, Kriter Dergisi, 4 (42): 34-37.

Yunanistan Dışışleri Bakanlığı (2020, 12 Ekim), “Ministry of Foreign Affairs announcement on Turkey’s new illegal Navtex”, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-turkeys-new-illegal-navtex-12-october-2020.html> (10.11.2021).

**QUESTIONING MULTILATERALISM: CONCEPTUAL
RE-EVALUATION AND THE DECLINE IN THE
WESTERN MULTILATERAL ORDER**

**ÇOKTARAFLILIĞI SORGULAMA: KAVRAMSAL
YENİDEN DEĞERLENDİRME VE BATI ÇOKTARAFLI
DÜZENİNDE GERİLEME**

Tamer KAŞIKÇI*

ABSTRACT

The Western multilateral order (WMO), which was established under the leadership of the US after the Second World War, and remained unrivaled with the collapse of the USSR, has recently entered a multidimensional crisis process. This situation aggravates doubts about the future of the WMO and the development of alternative international order scenarios both in academic and political communities. This study aims to develop a theoretical conceptual basis for understanding the crisis in question. The study suggests that in order to understand the crisis in the WMO, it was necessary to focus on the concept of multilateralism that formed its basis. In this context, the study develops Ruggie's definition of multilateralism, arguing that the definition should be expanded, especially in the context of power relations, and that multilateralism should be evaluated as a combination of power, interest, and identity elements. The three-pillar multilateral model developed in the theoretical section is then applied to the case of the decline of the WMO. It is argued that the decline of the WMO rests upon the

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, tkasikci@ogu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2299-8863>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 21.09.2021
Makale Kabul Tarihi/ Article Accepted: 22.02.2022

change in the distribution of power in the international system and the differentiation of both identities and interests of the members in the order.

Keywords: Multilateralism, Western Multilateral Order, Social Constructivism, Change.

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD önderliğinde kurulan ve Sovyetlerin çöküşü ile birlikte rakipsiz kalan Batı Çoktarafli Düzeni (BÇD) son günlerde çok boyutlu bir kriz sürecinin içerisine girmiştir. Bu durum akademik ve politik topluluklar içerisinde BÇD'nin geleceği ve alternatif düzenlerin gelişimi hakkında tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makale söz konusu krizin anlaşılabilmesi için teorik bir çerçeve sunma amacındadır. Çalışma, BÇD'nin içerisinde yer aldığı krizi anlayabilmek için düzenin merkezinde yer alan çoktaraflilik kavramına odaklanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda çalışma Ruggie'nin çok taraflilik tanımının özellikle güç ilişkileri bağlamında geliştirilmesinin gerektiğini ve çok tarafliliğin güç, çıkar ve kimlik unsurlarının bir bileşimi olduğunu ileri sürmektedir. Teorik bölümde geliştirilen üç sütunlu model BÇD'nin gerilemesi örnek olayına uygulanmaktadır. BÇD'nin içerisinde yer aldığı krizin uluslararası sistemdeki güç değişimine ve düzenin üyelerinin kimlik ve çıkar farklılaşmalarına dayandığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çoktaraflilik, Batı Çok Tarafli Düzeni, Sosyal İnşacılık, Değişim.

INTRODUCTION

Is the world moving towards “Westlessness”? (MSR, 2020). Nowadays a growing literature pivots around this question and a myriad of scholars both from the West and the rest of the world are in consensus that there is at least a decline in the power of the West. Indeed, their inability to solve recurring economic crises that have undermined the stability of the international economy, their indifference to problems such as the Russian annexation of Crimea or the Syrian Crisis, and their inability to achieve desired results in issues such as Iraq,

Libya and Iran demonstrate that the Western powers are no longer able to manipulate international politics as they wish. Even the founders of the order have been questioning its fundamental values today. For instance, within the “America First” doctrine, the Trump administration prioritizes the recovery of US supremacy by demonstrating a great willingness to change or modify the Western multilateral order (WMO) (Cooley et al., 2019: 690; Fischer, 2020).

The inefficacy of the Western powers raises fundamental questions about the future of the current international order mostly led by the Western powers via a myriad of different multilateral arrangements, since the end of the Second World War. Thus, it is claimed by many authors that the current order is in a deep crises and in an important transformation process (see: Mearshemeir, 2019; Wade, 2011; Hampson and Heinbecker, 2011; Patrick, 2015; Ikenberry, 2015). Unsurprisingly, this issue has been one of the most important agenda items in the international relations literature for a long time, and valuable works have been revealed about the different dimensions of this issue. These studies, which mainly try to explain the crisis in question, have different focal points. In this context, a group of studies focusing on power relations argue that the current crisis is based on a structural change in the power distribution of the international system. These studies, which are based on the thesis that American power has weakened and different power centers have emerged, argue that the crisis stems from the transition from unipolarity to multipolarity (See: Zakaria, 2008; Alcaro et.al. 2016; Layne, 2018; Alcaro, 2018). On the other hand, another group of studies focusing on interest relations links the current crisis to the change and divergences in the interests of Transatlantic actors under renewed conditions. In this context, the international order established after the Second World War was based on a mutual-interest bargain between the US and its traditional allies. While the US assumed the security of its allies, its allies accepted its leadership and supported it both in diplomatic and economic terms (see: Ikenberry, 2002). The US’ pursuit of new interests with the desire to maintain its “lonely superpower” position damaged this mutual relationship and the interests of the allies began to diverge (See: Joffe, 2002; Peterson and Steffenson, 2009; Conley, 2019). Still, another group of studies focusing on the identity issue concentrates on the claim that a crisis caused by the differentiation of the identities that Transatlantic actors care about has triggered the current WMO crisis. These studies also argue that the international order created after the Second World War was built on the common values and norms adopted by the US and its allies, but with the new conditions that emerged after the Cold War, these values and norms were questioned and new identity perceptions emerged (see: Lucarelli, 2006; Borg, 2021).

These studies seem to be quite successful in evaluating the crisis in the WMO, which is becoming more evident day by day, in its different dimensions.

However, the majority of these studies generally focuses on revealing the practical dimensions of the crisis and do not sufficiently concentrate upon its conceptualization, which is important in the context of the development of the discipline. In this context, this study aims to contribute to the construction of the conceptual infrastructure of the crisis. The study basically argues that by revising Ruggie's concept of multilateralism, a conceptual ground can be created where the power, identity and interest dimensions of the crisis can be evaluated together.

In order to evaluate that argument, the study is divided into two main sections. In the theoretical section, first, the definition of the concept of multilateralism is analyzed. Although Ruggie's definition of multilateralism, which is frequently cited in the literature, is adopted within the scope of the study, it is claimed that the definition, which rests upon mostly ideational factors such as identity and interest should be expanded, especially in the context of power relations that mostly consist of the material dimension of any multilateral arrangement. Therefore, it is argued that the foundation, endurance, and change of multilateral arrangements should be evaluated on power, identity, and interest elements that constitute the three main pillars of multilateralism. Again, in this section, it is highlighted that the change in the balance of power, the identity crisis, and the conflict of interest can disrupt the harmony of multilateral structures together or separately and cause these structures to weaken. In the light of these theoretical implications, the second part of the study analyzes the underlying causes of the crisis in the Western multilateral order. In this section it is firstly argued that the current WMO is based on a combination of common interest, common identity, and a certain level of power distribution. Later, it will be claimed that the main reasons underlying the crisis of the WMO are the changes in the distribution of power within and outside the order, weakening of the common identity offered by the order, and the increasing differentiation of the interests of the parties over the past decades.

1. MULTILATERALISM: FOUNDATION, ENDURANCE, AND CHANGE

The concept of multilateralism is associated with formal international organizations such as the United Nations or the European Union. On the contrary, multilateralism is a comprehensive concept and an institutional form that consists of not only formal organizations, but also different kinds of institutional arrangements at different levels. Therefore, to understand the role and the importance of the concept it should be evaluated from a broader point of view (Newman, 2006: 163). This comprehensive view is provided by Ruggie, in his well-known work. Ruggie defines the concept as,

“an institutional form which coordinates relations among three or more states on the basis of “generalized” principles of conduct – that is, principles which specify appropriate conduct for a class of actions, without regard to the particularistic interest of the parties or the strategic exigencies that may exist in a specific occurrence” (Ruggie, 1992: 571).

By underscoring its institutional characteristics Ruggie manages to define the qualitative dimension of multilateralism well and describe the concept as a specific pattern of relationships between international actors. Yet, by only concentrating upon “*generalized principles of conduct*” and “*the particularistic interest of the parties*”, it should be noted that Ruggie's definition focuses upon mostly ideational factors. Thus, Ruggie's definition does not say anything about resources or material factors, another important component of any social structure.¹ So, it is necessary to analyze the concept of multilateralism through its material basis which consists of power relations among actors and also through its ideational basis which consists of the principles of conduct (*rules*)², and members' interests.

As the material dimension of social structure, resources create the basis and physical conditions necessary for their foundation. Physical capacity is essential for the actor to fulfill the requirements of the multilateral relationship. The physical capacity of the actors has important consequences for the functioning of a multilateral arrangement. Although, as Kratochwill highlights, being recognized as “*a coequal partner*” is among the major claims for a multilateral arrangement (Kratochwill, 2006: 141), the different material capacity levels of the actors cause strong actors to stand out more than others. In general, strong states are expected to undertake leadership missions such as meeting the formation and transaction costs of multilateral arrangements and mobilizing actors. However, in order for multilateralism not to turn into an imperialist form in which one actor dominates the others, there should be a certain level of power distribution among its members.

Nevertheless, the relationship between multilateralism and actors' relative power implies that there is always tension within multilateral arrangements stemming from the changes within the power relations. As observed by Martin, changes in power configuration can trigger a change in the structure of the multilateral order (Martin, 1993: 93). This tension which can pave the way for a

---

¹ For Giddens (1979), all social structures consist of resources “*as the 'bases' or 'vehicles' of power.....drawn upon by parties to interaction*” (p.69) and of rules which “*generate practices*” (p.67). Rules and resources together are “*drawn upon in the production and the reproduction of social action*” and also are “*the means of reproduction*” (Giddens, 1984: 19).

² As will be mentioned below the rules would be analyzed in relation with the term of identity, therefore instead of rules, the theoretical model of the study would involve the identity as an explaining factor.

crisis if deepened can emerge in several ways. First of all, the fundamental actor that undertakes the main burden of the arrangement and over whom the arrangement is constructed can either have a more powerful position than it has before or basically lose its power in time. While in the first scenario the concerns of the leading power about the usefulness of the multilateral relationship would undermine its value (Newman, 2007: 17), in the second scenario, the questions of "who will take the lead and the main transaction costs" arise among other partners. Another possibility of change would occur with the rise of any other actor besides the leading one in the multilateral arrangement. This would create an internal leadership competition or a revision of the current arrangement according to the new power configuration (Nexon and Neumann, 2018: 664). Lastly, the rise of new actors out of the existing multilateral order which demonstrates the possibility of a new and probably more advantageous multilateral arrangement would beget an external leadership competition. In general, the rising powers try to revise the institutional structure of the existing multilateral arrangement in accordance with their own interests or to destroy its dominance with a new arrangement they have created.

While the material dimension of multilateralism depends upon the capabilities of its members, the ideational dimension stems from its institutional feature, which is identified in Ruggie's aforementioned definition. The main feature that distinguishes a multilateral relationship from other temporary multi-actor one is its institutional structure. As mentioned above Ruggie explains that institutional structure on the basis of "generalized principles of conduct" and "particularistic interests of the parties" (interests). "The generalized principle of conduct" creates the rules of multilateral regulation. However, it would be insufficient to define rules as only prohibitions that actors must obey. As highlighted by Giddens (1984: 18), "the rules relate on the one hand to the constitution of meaning, and on the other to the sanctioning of modes of social conduct". In other words, the rules not only determine which behaviors the actors can or cannot exhibit, but also, more importantly and primarily, determine which actors must comply with these rules. Thus, as Jepperson and others (1996) have observed, rules within an institutional setting produce an identity. Ruggie's concept of indivisibility can be thought of as part of the identity formed by multilateral arrangements. As mentioned by Ruggie, indivisibility is "a social construction", but it is a necessary condition of building multilateral relations. By indivisibility, it is accepted that both positive and negative outcomes of the multilateral relation would affect every actor in the same manner. Therefore, the indivisibility of results of the multilateral relationship, or in other words "one for all, all for one" understanding should create a "we-ness" feeling and also a certain "identity" for the members of the arrangement. The identity created by the multilateral arrangement is often

strengthened with the existing common values of potential members. Commonalities such as language, religion, race, and history empower the resilience of multilateral regulation by making identity gain a deeper and more complex meaning. Also, there should be a generalized trust between potential actors, which should be evaluated as a strong ideational factor bringing actors closer and also keeping them together. As observed by Rathbun (2011: 253), “*qualitative multilateralism demands a lot of trust*” between potential members. The main element that holds the parties together is the belief that all members will fulfill the requirements of multilateralism. The basic emotion that provides this belief is trust. As Böller (2020: 304) underlines, trust can be based not only on the common interests of the actors (strategic trust), but also on the shared values of the actors (moral trust), in other words, a sense of we-feeling or a common identity.

Identities created by multilateralism, stir up limitations over the actors' behaviors. Members of any multilateral arrangement should be selective in their behaviors and should behave in accordance with the identities and rules it generates. Even, in areas outside of the multilateral arrangement, members may have to act in an appropriate way to its identity. Thus, there is an invisible but strong relation between the multilateral arrangement and all foreign policy behaviors of its members. Actors should accept those limitations in the first place in order to have the privileges offered by the multilateral arrangement (Lazarou, Edwards, Hill and Smith, 2010: 10). For that reason, in a successful multilateral arrangement, members are sensitive to following its rules and fulfilling the requirements of its identity. Nevertheless, breaking rules or contravening the requirements of the identity would unsettle the arrangement and create an internal crisis.

Another component of multilateralism is its utilitarian dimension, which is also the answer to why actors build that kind of relations. Multilateralism by definition consists of “cooperation” between actors involved (Caporaso, 1992: 603) and rationally should create incentives for the members. However, as Ruggie states in his definition, for the multilateral arrangement to survive, it is vital for the members to follow “generalized principles of conduct” even if their “particularistic interests” are at stake. Ruggie overcomes this paradox with Keohane's concept of “*diffuse reciprocity*”. “Reciprocity” here, means all actors in a multilateral relation should gain something from this relationship. Yet reciprocity should be *diffuse* because multilateral relations would consist of ignoring short-term interests to achieve long-term interests. For this reason, actors in multilateral relationships should believe that even if today they renounce some gains, they would have more in the future (Bouchard and Peterson, 2010: 8). Therefore, in order to build a successful multilateral order,

the current interests of the actors as well as their future expectations must converge. In other words, besides common interests, actors should have a common vision for the future.

The multilateral arrangements create distinct advantages for large and small states. From a rational point of view, the fundamental advantage of multilateralism for large states is the burden-sharing (Corbetta and Dixon, 2004: 8; Milner and Tingley, 2012: 317; Tago, 2005: 588). Despite the fact that the large part of the burden is always undertaken by the large states, multilateral arrangements always create a cost-sharing mechanism either financially or operationally. This utilitarian dimension of the multilateral arrangements also allows larger states to use them as “*instruments of blame avoidance*” and to thereby share the responsibility of failures (Hampson, 2010: 72). Another important advantage is legitimacy. In the current international society multilateral action is seen as more legitimate than a unilateral one (Corbetta and Dixon, 2004: 8; Stein, 2008: 47-49; Tago, 2005: 589). Furthermore, by defining them as actors with their constitutive rules, multilateral arrangements offer small states a seat at the table while larger states are discussing global issues (Doran, 2010: 41-42). Moreover, the regulatory rules of the arrangements create a normative framework that binds the larger states as well. Thus, with the help of those arrangements the small states have a chance to limit the actions of the larger one (Ikenberry, 2007: 24; Holloway, 2000: 364). Also, the institutional character of the arrangements would create a more stable and safer environment for the small states (Morrison, 2018:28). Therefore, multilateralism is seen as the “*weapon of the weak*” that allows weak states to convince the powerful ones of their policy preferences (Kagan, 2002: 5).

In addition, multilateral arrangements always create several difficulties. First of all, even there is a cooperative relation under the title of the multilateral arrangement, there is always the tension of convincing “all” participants for a particular policy (Doran, 2010: 40-41). Within the normative framework of the multilateral arrangement, the more-powerful states accept limitations over their policy choices (Ikenberry, 2007: 22). For minor powers, meanwhile, multilateral arrangements create a foreign policy role by defining new identities for them. Likewise, becoming a part of a multilateral arrangement always comes with a price, like lowering tariffs or sending forces for peacekeeping operations (Doran, 2010: 40-41). The major disadvantage of multilateralism for both large and small states is the sovereignty-transfer issue. Despite the fact that there is a vast literature about the large states' control over the multilateral arrangements, still, it is commonly accepted that there is always a “*leeway*” that these institutions would act out of the control of any state (Milner and Tingley, 2012: 319).

Generally, interests are the basic rationalization elements of multilateral arrangements, since decision-makers convince their domestic constituencies by advocating their potential adoption to the country. Nevertheless, members would naturally question the benefits of multilateral arrangements if they believe they gain nothing. Therefore, if members' expectations are not satisfied or an internal conflict over individual interests occurs, the multilateral arrangements can face a crisis.

In summary, multilateralism and multilateral arrangements are among the important elements that regulate current international policy. Multilateralism in relations between actors includes elements beyond its lexical meaning. For a multilateral arrangement to be established, and survive, there must be a certain balance of power, identity, and interest among its members. Otherwise, the harmony of the arrangement will be disrupted and a process that can end up with its disappearance may occur.

2. THE FUNDAMENTAL ELEMENTS OF THE WESTERN MULTILATERAL ORDER

While the controversy about multilateralism is generally focused on the Western multilateral order (WMO) established after the Second World War, it should be kept in mind that the WMO is just one instance of multilateral arrangements. As shown by many scholars, multilateral institutions such as international norms and rules are essential structures needed to sustain relations among actors in the international system. The distinct point about the WMO is the establishment of formal organizations which gives a permanent body to the multilateral institutions. Also, rather than a result of an evolutionary aggregation process, the WMO was a deliberate engineering envisagement designed by the US decision-makers as the central structure of the American hegemonic order (Ruggie, 1992: 586). Yet, it would be a mistake to assume the foundation of the WMO as just only the result of US efforts and power, since there also were suitable conditions in terms of identity and interest to build a robust multilateral order. As observed by Risse, “*the transatlantic order is viewed as a particular social structure based on interests, institutions, norms, and collective identities*” (Risse, 2008: 266).

From the power perspective, the WMO depended on the supremacy and exceptionalism of the US. In fact, one of the essential characteristics of the WMO is its egalitarianism claim. Unlike bilateral relations and other old discriminatory arrangements endemic to past Western multilateral institutions, WMO was long-negotiated and carefully designed to create a structure that would enable every actor to have a “say”. This egalitarianism claim was so deep and well-established that many realist scholars criticize those multilateral

arrangements for not representing the current distribution of power in the international system (Kahler, 1992: 682). Yet, egalitarianism can be a key factor in the success of these arrangements, since it is the major line that distinguishes multilateralism from imperial design. As mentioned before, to have a successful multilateral arrangement there should be a power configuration between members at a certain level. Despite the fact that after the Second World War, many traditional European states lost their power status, the US decision-makers kept seeing them as "great powers" (Hemmer and Katzenstein, 2002: 584). Moreover, as observed by Weber, there was a deep faith among US decision-makers that it was better to have a multipolar world than a bipolar one and for that reason, they were willing to assist the European powers to recover their "great power" status (Weber, 1993: 239-242). However, despite the egalitarianism claim, the US had with its huge military capacity including nuclear weapons and a healthy economy an indisputable leading role after the Second World War. In fact, the organizational structures of formal organizations such as the UN, IMF, and World Bank were largely shaped by US decision-makers.

Meanwhile, from an identity perspective, the WMO offered an institutional identity consisting of human rights, democracy, rule of law, and economic liberalism (Allan et al., 2018: 9; Thimm, 2005: 4). These values, which are seen as the basic components of Western civilization in a process of accumulation that has been going on for centuries, have gained a formal character under the aegis of the multilateral organizations established after the Second World War (Thimm, 2005: 4; Koschut, 2016: 167-168). As Koschut observes, along with these core values, the foundation of strong multilateral arrangements such as the UN and NATO had made multilateralism and communication between the parties an important part of the WMO identity (Koschut, 2016: 168-171). Also, it is worth highlighting that another major factor that brought the Westerners together was mutual trust. There was a particularly strong faith among the US decision-makers over the trustworthiness of their potential allies (Rathbun, 2011: 245; Hemmer and Katzenstein, 2002: 588). Thus, core values, norms of multilateralism and communication, and mutual trust have formed the outlines of the identity that WMO has produced.

Lastly, from the interest perspective, the magnitude of a common threat and the economic destruction of the world wars brought together the Western states on the basis of common interests. Regarding security, the revisionist objectives of the Axis powers pushed the status-quo powers together against their common threat. With the same conviction after the war, the USSR's incompatible demands had been interpreted as aggression by the Westerners and that the Soviet threat pushed the Westerners closer (Weber, 1993: 242-247; Nau, 2008: 88, Ikenberry, 2005: 137). As for economic interests, the Bretton Woods

meetings engendered a consensus on the interconnectedness of national economies via an international economy. In other words, states' national economies were interpreted as indivisible. Therefore, in order to prevent future economic disasters, it was necessary to build an international mechanism that would sustain the robust functioning of national economies (Ikenberry, 2005: 138). Thus, the WMO was primarily established upon the security and economic interests of its members (Kratochwill, 2006: 151). So, the WMO depends upon the mutual gains of both the US and its other members. The US opened its military and economic assets to the use of its allies and consented to limiting its power in return for their acquiescence to American-led order (Ikenberry, 2008: 10).

The WMO, founded on a specific configuration of the balance of power, common interest, and common identity, has gone through a period of maturation over time, like any successful social structure. Initially, the newly created institutions within the order were weak, commonalities that held members together, especially the common threat, were strong. Over time, as the institutional structure within the order has strengthened, some common elements that hold members together, such as common threat perceptions, have weakened (Nau, 2008: 96).

3. FUNDAMENTAL CRISES WITHIN THE WMO

Today, despite the fact that its strong institutional structure enables the WMO to prevail in international politics, there have been controversies in both political and academic environments about its decline (Fischer, 2020). Although it is not fair to claim that there is a definite break-up in the WMO, it is obvious that there is a certain discord within it. Transatlantic relations have reached an important turning point. As mentioned by Kupchan, “*mutual trust has eroded, institutionalized cooperation can no longer be taken for granted, and a shared Western identity has attenuated*” (Kupchan, 2008: 111). What is definite about the current multilateral order is that the concert of the order is not as robust as the one in the right after the Second World War. It can be argued that there are discords raging within the three distinct pillars of the multilateral order.

3.1. *The Internal and External Challenges to the Balance of Power*

The most controversial issue about the current WMO is its power dimension. As mentioned before, to have a stable multilateral arrangement there should be an appropriate power relationship between actors. It can be argued that the WMO has been under a two-fold pressure, both internal and external for a long time. To begin with, there have been huge changes in internal power configurations within the order since its foundation. During the Cold War, while the US' dominant role was secured, European powers managed to recover their war-torn economies and elevate their national power as well. Moreover, the

unprecedented success of the integration process strengthened European powers' positions vis-a-vis the US. Therefore, even during the Cold War, the balance of power in favor of the US started to change. The end of the Cold War which led to a deep transformation in the balance of power of the international structure inevitably influenced the WMO, too. It is commonly accepted that the US enjoyed a “unipolar moment” with the collapse of the USSR. During that period, “the lonely superpower” status relatively increased US supremacy, deepened its exceptionalism claim, and raised questions about the egalitarian dimension of the multilateral order (Patrick, 2009: 23). In addition, the US was willing to both deepen its dominant role in the order and widen its jurisdiction throughout the rest of the world (Lake, 2010: 472-475). Thus, the US tended to revise its relationship with old allies according to its new “lonely superpower” status (Ikenberry, 2008: 16). When the leading power tries to transform the multilateral order, the first resistance comes from within. Thus, especially the European powers, which surprisingly managed to create a more integrated union, were dissatisfied with the imperial ambitions of the US (Kupchan, 2008: 119).

While the September 11 attacks created a deep shock in the US, it did not create a major shift in US foreign policy. The real underlying cause of the shift to the revisionist policies in the US foreign policy was directly related to its superpower status. As observed by Jervis, the main threat against the hegemonic order comes from the places that the hegemon is unable to control. For that reason, the US always fears non-democratic regimes that it cannot control. Therefore, there has been a deep faith in the US administrations about the expansion of democracy, which would create a much safer order for the hegemon. For that reason, the US administrations were willing to transform the current order even with their military power (Jervis, 2006: 11-12). Thus, in order to secure its “lonely superpower” status, the US was willing to transform the multilateral order it created into an imperial design.

The external pressure over the WMO comes from the rising powers. Today, scholars are nearly at a consensus on the claim that we are at least on the brink of a multipolar world (Newman, 2006: 174; Wade, 2011: 351-352). Many states, such as China, India, Brazil, Russia, and others, which were once in the lower leagues managed to ascend to a higher status, such that today it is hardly possible to ignore their impact on international politics. As discussed in the theoretical section, as outsiders of the WMO, they succeeded in presenting the possibility to create alternatives to that order. It is clear that the rising powers are changing the current power distribution in the international system. This change has been directly reflected in the WMO. Although they are also its members, many rising powers assume that the WMO serves the hegemony of Westerners or the US. Thus, as mentioned in the theoretical section, the rising powers

demand modification at the best, or total destruction of the current multilateral order. Thus, as formulated by Wade, the rise of new powers might cause “*multipolarity without multilateralism*” (Wade, 2011:349). Moreover, since their influence over international politics is growing accordingly with their growing power, they claim that the current multilateral order's legitimacy is diminishing in as much as the lack of their voice in its foundation (Hampson and Heinbecker, 2011: 299, Patrick, 2015: 119; Ikenberry, 2015: 409). In other words, as put by Rüländ, the rising powers' main objective “*is thus the creation of an institutional order which is more amenable to their aspirations and in which their own role as 'rule takers' changes to one of 'rule challengers' and eventually 'rule makers'*” (Rüländ, 2012: 257).

The key question here is about the decline of US power. This question is important since the US' material power is always the main initiator of the multilateral order established in the post-war period. On the other hand, it is a very tough question because defining a concrete decline in any state's power is always a controversial issue. In the case of the US, by looking at defense spending it is not possible to say that there is a decline in the US power. For instance, the US, which ranked first in the world defense budget ranking in 2019, had a larger budget than the total defense expenditures of the ten countries that followed it at the top of the list (SIPRI, 2020).

Nevertheless, as far as economics are concerned, studies forecast that China will surpass the US (The Economist, 2015). From the purview of soft power, American culture and its ideological manifestations such as individualism, democracy, and human rights still dominate its alternatives. However, political and economic failures such as the Iraqi invasion in 2003 and the global financial crisis started in New York in 2008 weakened the US' soft power (Patrick, 2015: 119) and increased anti-Americanism throughout the world. Thus, while the decline in material power is a controversial issue, as Risse observed “*the US is less capable of its considerable military and economic power into influence and exercising its much-needed leadership in world affairs*” (Risse, 2008: 290).

3.2. The Erosion of Trust and “We-ness” Feeling

Besides power relations, there are also fundamental antagonisms in the ideational dimensions of the WMO. It is observed that conflicts of identity and interests among the members of the order are gradually increasing. As mentioned before, the formation of multilateral arrangements is based on the common identity and interests of potential members built on the principles of “indivisibility” and “diffuse reciprocity”. Therefore, ideational disagreements within the WMO are directly related to the identity and interest definitions of the members.

The most obvious change in identity is based on the change in the power distribution of the actors. As observed by social constructivists, identities change according to the changes in institutions. Therefore, the change in the balance of power of the international system triggered a change in the identities of the actors. During the process of the construction of the WMO, the leading actor namely the US was one of the superpowers and the rest of the members were like-minded minor powers. With the collapse of the USSR, the US became “the lonely superpower”, and many of the members became middle or major powers. Thus, the identity distribution of the Western camp after the Cold War is different from the one during the Cold War.

The loneliness in superpower status gives the US an opportunity to pursue unilateral policies (Stein, 2008: 29-30; Holloway, 2000: 376), therefore in the post-Cold War period, the US has developed a “unilateral disengagement” policy. Within this policy the US has tended to decrease its support to the multilateral arrangements, to modify them in favor of its interests, or to create alternative multilateral arrangements (Newman, 2007: 30). This has led to different interpretations of multilateralism, which is one of the main components of the WMO identity, between the United States and its allies. On the one hand, rather than completely abandoning the WMO, the George W. Bush administration developed a multilateralism in “American style” (Kagan, 2002) or in other words a “pseudo-multilateralism” (Newman, 2007: 42) which was in the search of multilateral support for its unilateral policies. On the other hand, with the unprecedented success of the regional integration, the Europeans slipped to a more multilateralist point (Hampson, 2010: 74). Thus, while other members became more committed to the multilateral identity of WMO, the US began to move away from it.

That identity conflict materialized with the US-led Iraqi operation which is seen as a turning point in the relations between the US and its allies (Newman, 2006: 160; Ikenberry, 2008: 7; Nau, 2008: 97). While the US administration believed that Saddam's Iraq was one of the major threats against international peace and security, its allies did not have the same opinions. Moreover, surprisingly France and Germany were the leading actors that blocked the US' attempt to legalize Iraq operation in the United Nations Security Council. The Iraqi operation has revealed the differences between the perspectives of the US and its allies regarding the proper methods in regulating the international order (Stein, 2008: 60).

Even though the US was not alone in this operation which should be considered as an instance of multilateral use of force, it directly challenged fundamental principles of the WMO. For example, the pre-emptive strike doctrine defended by the US after the September 11 attacks directly challenged

the use of force regulations in the UN Charter (Newman, 2006: 174-175). By damaging the basic rules of the WMO, the US did not act in accordance with the identity of the order in question. While the US presented itself as the “guardian of the universe”, its allies label it as the “arrogant hegemon” (Kupchan, 2008; 123). Additionally, the US' unilateral behavior violates the rule-based character of multilateralism. It gives the US the ability to act by ignoring the considerations of others. So, the predictability of behaviors enabled by multilateralism wanes, which undermines its durability.

Undoubtedly, the Iraq operation was not the only unilateral policy of the US that attracted the reaction of its allies. In addition, withdrawals of the Bush administration from the Kyoto protocol and the Trump administration's both from the Paris Agreement on Climate Change and the Iran nuclear deal clearly demonstrate the US administration's adverse view of multilateral arrangements that do not serve its direct interests. Therefore, the US' unilateral disengagement policy directly shook the confidence of its allies, which would be seen as an essential factor of any multilateral arrangement (Brattberg and Whineray, 2020: 2). It is possible to observe the “erosion of trust” between the parties at both the political elite and society levels. At the elite level, French president Macron's remarks about NATO's current situation are a prime example. In an interview given after the US announced its decision to withdraw its troops from Syria, Macron stated that with this unilateral decision, the US ignored the security of its allies and NATO was in the process of “brain death”. Expressing that he is not sure whether NATO's Article 5 is still valid or not, Macron has clearly expressed his mistrust towards the US with these words (Erlanger, 2019). German Chancellor Angela Merkel also expressed her distrust of the US with the words “*we Europeans must really take our destiny into our own hands*” (NBCnews, 2017). Similarly, from time to time, US political elites have expressed distrust of their allies. For example, in one of his interviews, Trump described the EU as a trade “foe” and stated that they did not fulfill their responsibilities required for the alliance (CBS News, 2018).

A similar problem of trust is seen at the society level. A recent study conducted within the scope of PEW surveys measuring social trends around the world has clearly revealed the erosion of trust towards the US. In the study conducted in 13 countries, which traditionally have close relations with the US, it was observed that there were significant decreases in the rate of those who sympathize with the US in all societies.³ For example, in the United Kingdom, its closest ally, the proportion of those who view the United States favorably has dropped from 82% in 2000 to 41% in 2020. For the same period, the rates of

---

³All countries covered by the study are Japan, South Korea, Italy, Australia, France, United Kingdom, Canada, Netherlands, Germany, Spain, Sweden, Denmark, and Belgium.

Germany decreased from 78% to 26%, and that of France from 62% to 31% (Wike et al.,2020). This situation clearly reveals to what extent trust in the US has weakened among its allies.

As mentioned before, there are a number of common values on which the WMO common identity was built. Even though the political principles, such as the rule of law, democracy, and individual liberty have been guaranteed within robust institutionalized political systems in the Western region, there is a certain backlash from these values today. The rise of nationalism related to terrorist attacks and refugee flow coming from the non-Western world have caused thickening up conservative parties such as neo-conservatives in the US (Kupchan, 2008: 119), and populist right party Vox in Spain (MSC, 2020: 8) which are ontologically against the liberal internationalist ideals.

Accordingly, the identity conflict created by changing perceptions of evolving power distribution, the erosion of trust between the parties, and the attenuation of common values, weaken the WMO common identity. This situation also affects the sense of “we”ness in the order and causes a decrease in the members' sensitivity regarding the responsibilities and limits of the common identity in question. Therefore, it becomes inevitable for the members to act according to their self-identity rather than a weakening common identity.

3.3. *Divergence in Interests*

In addition to the weakening of the common identity, another factor that puts the ideational dimension of the WMO into the crisis is the common interests. As mentioned before, in the multilateral order, the parties come together in order to gain common interests or at least gain something in the medium term, if not today (diffuse reciprocity). However, the change of interests overtime, or the non-realization of expectations based on interests, causes the multilateral order to be questioned.

In this context, with the collapse of the common threat, namely the USSR, the interests of the “lonely superpower” and its allies began to dissociate (Kupchan, 2008: 118; Ikenberry, 2003: 538). Obviously, the elimination of the primary motivation of the allies to act jointly (the Soviet threat) has paved the way for them to follow different paths when they deem necessary (Brenner, 1995: 12). While, as a lonely superpower, the US' primary objective is to expand its hegemony all over the world, with force when necessary and become the “master” of the whole world, its allies, especially the major European powers, focused on regional issues. In addition, different security concerns caused differentiation in the priority lists of the security agendas. Again, the Iraqi operation demonstrated that the US' and its allies' security perceptions diverged dramatically and their security was no longer indivisible (Kupchan, 2008, 120-

121; Nau, 2008: 98). The divergence of security interests of WMO members, which started with the collapse of Soviet Russia and later deepened with the Iraq War, has entered a new phase with the rise of China. While China's ambition to become a hegemon does not directly affect the security of other members of the WMO, it threatens the US's global dominance. Therefore, with its Asia-Pacific strategy, the US focused on Asia, pushing Europe's security to the second plan (Rossbach, 2019: 33).

Another important issue that shrinks the WMO is burden-sharing. As mentioned above, the cooperation offered by the multilateral arrangements comes with a price. The transaction costs of these arrangements should be undertaken by members. Yet, as seen in NATO or UN cases, there is not an equal burden-sharing between states. Generally, major states or "superpowers" assume more costs than the minor states. Moreover, there are always free-riders that put nothing but try to gain something from the multilateral arrangement. While major states tend to allow a moderate number of free-riders in order to increase the legitimacy of multilateral arrangements (Singer, Walsh and Wilkening, 2004: 7), in the long run, they shrink the stability of the order. Burden-sharing is the primary concern of current US administrations since the US has always overtaken the greatest portion of the costs in the WMO (Patrick, 2009: 27). For example, the Trump administration insistently reminds that the US allies should take more responsibility (Böller, 2020: 308-309). The decrease in the US economic power accelerated controversies about burden-sharing.

Besides divergence in interests, another essential point that weakens the WMO and paves the way for a crisis is the disappointment of expectations it offers. For instance, the central pillar of the WMO has been "to save succeeding generations from the scourge of war" highlighted in the preamble of the UN Charter. Nonetheless, the collective security system of the UN, could not produce necessary solutions to both traditional and new challenges towards international peace and security, for that reason, multilateralism has been exposed to criticism especially by the US administrations towards the end of the 1990s (Krause, 2004: 43; Lazaraou, et.al, 2010: 11; Corbetta and Dixon, 2004: 5). Similarly, WMO's silence in the face of important security problems such as the US invasion of Iraq, Russia's annexation of Crimea, the Syrian and Yemen civil wars, and its failure to eradicate the reality of war, demonstrate that it has failed to achieve its primary objective.

The disappearance of the common threat, which was the main motivation for the members to come together, the lack of willingness of some members to cover the costs of WMO institutions, and the failure of WMO institutions to demonstrate the expected success cause the interests of WMO members to drift away from each other. Under these circumstances, members have strong doubts

that the WMO will bring them a return in the future. For this reason, members tend to act according to their own individual interests, instead of the common interests of the WMO.

4. CONCLUSION

Multilateral institutions, which constitute the backbone of the Western order created after the Second World War, have managed to continue their existence despite the political and economic crises they have experienced. Undoubtedly, these institutions and the WMO have played a key role in the Western hegemony over the rest of the world. However, increasing problems among its members and the strengthening of actors outside it have been weakening the WMO day by day. In order to reveal the causes of this weakening and to obtain sound predictions about its possible consequences, it is necessary to conceptualize this crisis within a holistic perspective.

Thus, in order to comprehend the current problems of multilateral arrangements, it is vital to understand the elements on which these structures are built. Like all other social structures, multilateral arrangements are made up of resources (material factors) and rules (ideational factors). Power and power relations, which are the basic elements of material factors, identity, and interests, which are the basic components of ideational factors, are of key importance in the formation, endurance, and change of multilateral arrangements. A robust multilateral arrangement is based on a certain balance of power among its members, on common identities and interests that are compatible with the current identities and interests of its members. For this reason, significant changes that affect the balance of power on which multilateral arrangements are based; foreign policy movements incompatible with the identity generated by the arrangement, and deep divergence and conflicts in the interests of the members cause the multilateral structure to enter into crisis and to decline.

The harmony of power, identity, and interest in the WMO, which has preserved its existence since its establishment and strengthened its influence in international politics, faces a multidimensional crisis. The decline in US power causes an internal crisis with the strengthening of its traditional allies and an external crisis with the pressure of non-Western rising powers. The unilateral aggressive policies of the US conflict with the identity developed by the WMO based upon rule of law, human rights, and democracy and create an identity crisis. Finally, the elimination of the common threat, which is the main common interest that brings the WMO members together, has caused them to follow foreign policies that prioritize their self-interests and to enter into a conflict of interest.

The multidimensional crisis of the WMO raises the question of whether the world is moving towards a “Westlessness” direction. One way or another, the crises mentioned above clearly demonstrated that the WMO is in a fundamental turning point. At this point, the WMO will either maintain its current structure despite all the problems or enter a transformation process. If the transformation path is preferred, as a result of these crises, the order may totally disintegrate; it may experience an adaptation process based on a different balance among the existing members, or it may turn into a different order with the participation of new members. The increasing criticism of Western governments towards the WMO and the separation of the United Kingdom from the EU can be interpreted as strong signs of disintegration. However, it does not seem possible for the WMO, which is based on centuries-old accumulation and has the highest level of institutionalization in the international system, to dissolve easily in a short time.

BIBLIOGRAPHY

Alcaro, Riccardo (2018), “The Liberal Order and its Contestations. A Conceptual Framework”, *The International Spectator*, 53 (1): 1-10.

Alcaro, Riccardo, Peterson, John, Greco, Ettore (Eds.) (2016), *The West and the Global Power Shift: Transatlantic Relations and Global Governance* (London: Palgrave Macmillan).

Allan, Bentley, Srdjan Vucetic and Ted Hopf (2018), “The Distribution of Identity and the Future of International Order: China’s Hegemonic Prospects”, *International Organization*, 72 (4): 1-31.

Borg, S. (2021), “Cancelling the West. Transatlantic Relations in the Era of Culture Wars”, *Global Affairs*, 7 (3): 311-325.

Bouchard, Caroline and John Peterson (2011), “Conceptualising Multilateralism”, *Mercury Working Paper*, 2011, http://mercury.uni-koeln.de/fileadmin/user_upload/E-paper_no1_r2010.pdf (21.09.2020).

Böller, Florian (2020), “A Breakdown of Trust: Trump, Europe and the Transatlantic Security Community”, Oswald, Michael, T. (Ed.) *Mobilization, Representation, and Responsiveness in the American Democracy* (Cham: Palgrave Macmillan): 301-319.

Brattberg, Eric, and David Whineray (2020), “How Europe Views Transatlantic Relations ahead of the 2020 US election”, *Carnegie Endowment for*

International Peace: 1-7,
https://carnegieendowment.org/files/Brattberg_Whineray_2020_EU.pdf
 (21.09.2021).

Brenner, Michael (1995), “The Multilateral Moment”, Brenner, Michael (Ed.), *Multilateralism and Western Strategy* (London: Palgrave Macmillan): 1-41.

Caporaso, James A. (1992), “International relations theory and multilateralism: the search for foundations”, *International Organization*, 46 (2): 599-632.

Conley, H. A. (2019), *Transatlantic Relations: The Long Holiday from History is Over*, CEPOB# 6.19, September 2019.

Cooley, Alexander, Daniel Nexon and Steven Ward (2019), “Revising order or challenging the balance of military power? An alternative typology of revisionist and status-quo states”, *Review of International Studies*, 45 (4): 1–20.

Corbetta, Renato and William J. Dixon (2004), “Multilateralism, Major Powers, and Militarized Disputes”, *Political Research Quarterly*, 57 (1): 5-14.

Doran, Charles (2010), “The Two Sides of Multilateral Cooperation”, Zartman, I. William and Saadia Touval (Eds.), *International Cooperation: The Extents and Limits of Multilateralism* (New York: Cambridge University Press): 40-59.

Erlanger, Steven (2019), “Macron Says NATO Is Experiencing ‘Brain Death’ Because of Trump”, *New York Times*, July 11, <https://www.nytimes.com/2019/11/07/world/europe/macron-nato-brain-death.html>, (11.09.2020).

“Europeans must take ‘destiny into our own hands’”, Merkel says after G-7 summit”, *CBSNews*, 28 May 2017, <https://www.cbsnews.com/news/europes-time-for-relying-on-others-is-over-merkel-says-after-g-7-meeting-that-included-trump-may/> (20.10.2020).

Fischer, Joschka (2020), “The Transatlantic Tragedy”, *Project Syndicate*, September 28, <https://www.project-syndicate.org/commentary/transatlanticist-tragedy-anglo-saxon-nationalism-and-europes-future-by-joschka-fischer-2020-09?barrier=accesspaylog> (15.09.2020)

Giddens, Anthony (1979), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis* (United States: Univ of California Press).

Giddens, Anthony (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (United States: Univ of California Press).

Hampson, Fen Osler (2010), “Deconstructing Multilateral Cooperation”, Zartman I., William and Saadia Touval (Eds.), *International Cooperation: The Extents and Limits of Multilateralism* (New York: Cambridge University Press): 60-77.

Hampson, Fen Osler and Paul Heinbecker (2011), “The “New” Multilateralism of the Twenty-First Century”, *Global Governance*, 17 (3): 299-310.

Holloway, Steven, (2000), “U.S. Unilateralism at the UN: Why Great Powers Do Not Make Great Multilateralists”, *Global Governance*, 6 (3): 361-381.

“I Think the European Union Is a Foe”, Trump Says Ahead of Putin Meeting in Helsinki”, CBS News, 15 July 2018, www.cbsnews.com/news/donald-trump-interview-cbs-news-european-union-is-a-foe-ahead-of-putin-meeting-in-helsinki-jeff-glor/ (15.09.2020).

Ikenberry, G. John (2015), “The Future of Multilateralism: Governing the World in a Post-Hegemonic Era”, *Japanese Journal of Political Science*, 16 (3): 399-413.

Ikenberry, G. John (2008), “Explaining Crisis and Change in Atlantic Relations”, Anderson, Jeffrey, G. John Ikenberry, Thomas Risse (Eds.), *The End of the West? Crisis and Change in the Atlantic Order* (Ithaca: Cornell University Press): 1-27.

Ikenberry, G. John (2007), “State Power and International Institutions : America and the Logic of Economic and Security Multilateralism”, Bourantonis, Dimitris, Kostas Ifantis and Panayotis Tsakonas (Eds.), *Multilateralism and Security Institutions in an Era of Globalization* (Oxon: Routledge): 21-42.

Ikenberry, G. John (2005), “Power and Liberal Order: America’s Postwar World Order in Transition”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 5: 133-152.

Ikenberry, G. John, (2003), “Is American Multilateralism in Decline?”, *Perspectives on Politics*, 1 (3): 533-550.

Ikenberry, G. John (2002). “America's Imperial Ambition”. *Foreign Affairs*, 44-60.

Jepperson, Ronald L., Alexander Wendt and Peter, J. Katzenstein (1996), “Norms, Identity and Culture in National Security”, Katzenstein, Peter, J. (Ed.), *The Culture of National Security* (New York: Columbia University Press).

Jervis, Robert (2006), “The Remaking of a Unipolar World”, *Washington Quarterly*, 29 (3): 5-19.

Joffe, J. (2002), “The Alliance is Dead, Long Live the New Alliance”, *New York Times*, 29, 3.

Kagan, Robert (2002), “Power and Weakness”, *Policy Review*, 113: 1-18.

Kagan, Robert (2002), “Multilateralism, American Style”, *The Washington Post*, September 13, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2002/09/13/multilateralism-american-style/01a8538c-ddcb-41ba-9e14-bfc9ca85b3b2/> (12.10.2020).

Kahler, Miles (1992), “Multilateralism with Small and Large Numbers”, *International Organization*, 46:3: 681-708.

Koschut, Simon (2016), *Normative Change and Security Community Disintegration: Undoing Peace* (Switzerland: Springer).

Kratochwill, Fredrich (2006), “The Genealogy of Multilateralism. Reflections on an Organizational Form and Its Crisis”, Newman, Edward, Ramesh Thakur and John Tirman (Eds.), *Multilateralism Under Challenge? Power, International Order, and Structural Change* (United Nations University Press): 139-159.

Krause, Joachim (2004), “Multilateralism: Behind European Views”, *The Washington Quarterly*, 27 (2): 43-59.

Kupchan, Charles A. (2008), “The Atlantic Order in Transition: The Nature of Change in US-European Relations”, Anderson, Jeffrey, G. John Ikenberry and Thomas Risse (Eds.), *The End of the West? Crisis and Change in the Atlantic Order* (Ithaca: Cornell University Press): 111-126.

Lake, David A. (2010), “Making America Safe for the World: Multilateralism and the Rehabilitation of US Authority”, *Global Governance*, 16 (4): 471-484.

Layne, Christopher (2018), “The US–Chinese Power Shift and The End of the Pax Americana”, *International Affairs*, 94 (1): 89-111.

Lazarou, Elena, Geoffrey Edwards, Cristopher Hill and Julie Smith (2010), “The Evolving 'Doctrine' of Multilateralism in the 21st Century”, *MERCURY E-papers*, 2010. http://mercury.uni-koeln.de/fileadmin/user_upload/E-paper_no3_r2010.pdf (12.10.2020).

“Long-term macroeconomic forecasts Key trends to 2050: A special report from The Economist Intelligence Unit”, *The Economist*, 2015, https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/Long-termMacroeconomicForecasts_KeyTrends.pdf, (12.10.2020).

Lucarelli, Sonia (2006), “Values, Identity and Ideational Shocks in the Transatlantic Rift”, *Journal of International Relations and Development*, 9 (3): 304-334.

Martin, Lisa L. (1993), “The Rational Choice State of Multilateralism”, John G. Ruggie (Ed.), *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form* (New York: Columbia University Press): 91-121.

Mearshemir, John J. (2019), “Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order”, *International Security*, 43 (4): 7-50.

Milner, Helen V. and Dustin Tingley (2012), “The choice for multilateralism: Foreign aid and American foreign policy”, *The Review of International Organizations*, 8 (3): 313-341.

Morrison, Charles E. (2018), “Tradition, Trump, and the Future of US Participation in Multilateralism”, Echle, Christian, Patrick Rueppel, Megha Sarmah and Lay Hwee Yeo (Eds.), *Multilateralism in a Changing World Order* (Singapore: Konrad Adenauer Stiftung): 27-37.

Munich Security Report 2020 (MSR 2020).
https://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf. (20.09.2020).

Nau, Henry (2008), “Iraq and Previous Transatlantic Crises: Divided by Threat, Not Institutions or Values”, Anderson, Jeffrey, G. John Ikenberry and Thomas Risse (Eds.), *The End of the West? Crisis and Change in the Atlantic Order* (Ithaca: Cornell University Press): 82-110.

Newman, Edward (2006), “Multilateral crises in historical perspective”, Newman, Edwards, Ramesh Thakur and John Tirman (Eds.), *Multilateralism Under Challenge* (United Nations University Press): 160-178.

Newman, Edward (2007), *A Crises of Global Institutions: Multilateralism and International Security* (Oxon: Routledge).

Nexon Daniel H. and Iver B. Neumann (2017), “Hegemonic-order theory: A field-theoretic account”, *European Journal of International Relations*, 24 (3): 662-686.

Patrick, Steve (2015), “The New “New Multilateralism”: Minilateral Cooperation, but at What Cost?”, *Global Summitry*, 1(2): 115-134.

Patrick, Stewart (2009), “The Mission Determines the Coalition’: The United States and Multilateral Cooperation after 9/11”, Jones, Bruce D., Shepard Forman, and Richard Gowan (Eds.), *Cooperating for Peace and Security*:

Evolving Institutions and Arrangements in a Context of Changing U.S. Security Policy (Cambridge and New York: Cambridge University Press): 20-44.

Peterson, John, and Rebecca Steffenson (2009), “Transatlantic Institutions: Can Partnership be Engineered?”, *The British Journal of Politics and International Relations*, 11 (1): 25-45.

Rathbun, Brian C. (2011), “Before Hegemony: Generalized Trust and the Creation and Design of International Security Organizations”, *International Organization*, 65: 243-273.

Raustiala, Kal, (2000), “Sovereignty and Multilateralism”, *Chicago Journal of International Law*, 1 (2): 401-419.

Risse, Thomas (2008), “The End of the West?: Conclusions”, Anderson, Jeffrey J., G. John Ikenberry, and Thomas Risse (Eds.), *The End of the West?: Crisis and Change in the Atlantic Order* (Ithaca: Cornell University Press): 263-290.

Risse, Thomas (2016), *The Transatlantic Security Community: Erosion from within?*, Alcaro, Riccardo, Peterson, John, and Greco, Ettore (Eds.), *The West and the Global Power Shift* (London: Palgrave Macmillan): 21-42.

Roszbach, Niklas S. (2019), “Whither Transatlantic Security: Values, Interest and the Future of US-European Relations”, FOI-R--4869—SE, December, <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4869--SE> (12.09.2020).

Ruggie, John Gerard (1993), “Multilateralism: The Anatomy of an Institution”, John G. Ruggie, *Multilateralism matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form* (New York: Columbia University Press): 3-50.

Rüland, Jürgen, (2012), “The Rise of ‘Diminished Multilateralism’: East Asian and European Forum Shopping in Global Governance”, *Asia Europe Journal*, 9 (2-4): 255-270.

“SIPRI Military Expenditure Database”, SIPRI, <https://www.sipri.org/databases/milex> (20.10.2020).

Singer, Clifford E., James Walsh and Dean Wilkening (2004), “Reinventing Multilateralism”. University of Illinois at Urbana-Champaign Program in Arms Control, Disarmament, and International Security Report ACDIS at Research and Methods.

Stein, Arthur A (2008), “Incentive Compatibility and Global Governance: Existential Multilateralism, a Weakly Confederal World, and Hegemony”, Alan S. Alexandroff (Ed.), *Can the World Be Governed? Possibilities for Effective Multilateralism* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press): 17-83.

Tago, Atsushi (2005), “Determinants of Multilateralism in U.S. Use of Force”, *Journal of Peace Research*, 42 (5): 585–604.

Thimm, Johannes (2020), “What Really Matters in Transatlantic Relations”, *Diskussionpapier, der FG 4 2005/3, SWP, Berlin, September 23*, https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/TransatlanticRelationsThimm_ks.pdf (18.10.2020).

Wade, Robert H. (2011), “Emerging World Order? From Multipolarity to Multilateralism in the G20, the World Bank, and the IMF”, *Politics and Society*, 39 (3): 347-378.

Weber, Steve (1993), “Shaping the Postwar Balance of Power: Multilateralism in NATO”, John. G. Ruggie (Ed.), *Multilateralism matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form* (New York, Columbia University Press): 233-292.

Wike, Richard, Janell Fetterloffi and Mara Mordecai (2020), “U.S. Image Plummetts Internationally as Most Say Country Has Handled Coronavirus Badly”, 15 September, <https://www.pewresearch.org/global/2020/09/15/us-image-plummets-internationally-as-most-say-country-has-handled-coronavirus-badly/> (12.10.2020).

Zakaria, Fareed (2008), *The Post-American World* (New York: W.W. Norton and Company).

---

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

---

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593